

Šta znam?

Hitler i nacizam

KLOD DAVID

Profesor na Univerzitetu Pariz-Sorbona

Prevela sa francuskog
Suzana Matejić

ΠΛΑΤΩ ♦ XX VEK

Beograd 1999.

Naslov originala

Claude David, *Hitler et le nazisme*

© Presses Universitaires de France, Paris, 1979

14. izdanje, 1996

(Que sais-je? br. 624)

SADRŽAJ

Prvi deo

OSVAJANJE VLASTI (1919–1934)

I poglavlje – ISTORIJA

II poglavlje – PROGRAM

III poglavlje – PRETEČE I ISTOMIŠLJENICI

Drugi deo

HITLERIZAM NA VLASTI (1934–1945)

I poglavlje – UREĐENJE HITLEROVSKE DRŽAVE

II poglavlje – EKONOMSKA POLITIKA

III poglavlje – UNUTRAŠNJA POLITIKA

Zaključak

Bibliografija

Šta znam?

Hitler i nacizam

K L O D D A V I D

OSVAJANJE VLASTI (1919–1934)

I. ISTORIJA

1919–1923.

1. Pojavljivanje Hitlera. – *Nemačka u junu 1919. godine* – Juna meseca 1919. godine definitivno je ugušena revolucija koja je započela nešto malo pre primirja u novembru 1918. godine. Svi radnički i vojni sovjeti su se rasturili. Održana je ustavotvorna skupština, a narodni komesari, koji su do tada imali izvršnu vlast, predali su vlast koalicionoj vladi, u kojoj nije bilo nijednog revolucionarnog socijaliste, a koju su sačinjavali pripadnici socijaldemokratije, Katoličkog centra i Demokratske stranke.

Veliki problem demobilizacije je naizgled bio rešen. Raspuštene su jedinice koje su se vratile sa fronta. Pre nego što je Versajskim ugovorom određen konačni status vojske, privremeno je organizovan Rajhsver (Reichswehr). Umerena vlada nije želela da naoružava narodne odrede koji su se spontano oformili. Stvorena je dobrovoljačka vojska koju su vodili školovani oficiri. Rajhsver, ojačan sa dvadeset i osam brigada, u junu 1919. godine brojao je oko trista hiljada ljudi i trebalo je da okupi takozvane »dobrovoljačke odrede«. To su bile grupe dobrovoljaca koje su od decembra 1918. godine, formirane naročito na istočnim granicama, radi suprotstavljanja Poljacima i Česima, kao i ruskim boljševicima. Zapravo, Rajhsver je obuhvatao samo deo ovih grupacija. Osim njega, postojalo je još mnogo vojnih organizacija: osim dobrovoljačkih odreda, za spoljno dejstvo protiv Slovena, odreda koji su vrlo često bili neprijateljski raspoloženi prema Rajhsveru, postojala je i civilna odbrana (*Einwohnerwehren*), za unutrašnje dejstvo protiv komunizma. Centralna vlast je strogo upravljala formacijama za unutrašnje dejstvo; mnogo manje je kontrolisala pogranične formacije, gde su bili okupljeni najaktivniji i najreakcionarniji elementi bivše vojske. Kao, na primer, Baltički odred (*Baltikum*), u kome se posebno istakao kapetan Erhart (Ehrhardt), pod čijim vođstvom su potučeni

ruski boljševici okupljeni oko Rige; za zaustavljanje njihovih akcija bila je potrebna intervencija Međusavezničke misije.

Pored ovih vojnih formacija, postoje i razne vrste gimnastičkih društava, patriotske orijentacije, kao i obilje grupa i partija, monarhističkih, rasističkih, nacionalističkih, koje su nerado prihvatale Republiku koja se pripremala u Vajmaru (Weimar).

Jun 1919. godine je i mesec kada je nemačka vlada prihvatila rigorozne uslove koje joj je nametnuo Klemanso (Clemenceau) na Mirovnoj konferenciji. Bile su potrebne duge debate: jedan deo vlade i vojske nameravao je da nastavi sa neprijateljstvima; kada su konsultovali maršala Hindenburga (Hindenburg), on je izjavio da više voli »častan kraj, nego sraman mir«, posle čega je dao ostavku na mesto komandanta armije. Novi kabinet morao je da se formira 20. juna. Dvadeset i prvog juna, mornari flote u Skapa Flou namerno su potopili svoje brodove. Protesti oficira i studenata održani su u Berlinu. U isto vreme, u Vizbadenu (Wiesbaden) je proglašena »Rajnska republika«, koju je podržavala Francuska. Iako je levičarska revolucija savladana, stanje Rajha je i dalje ostalo veoma nestabilno.

Nacionalistička i konzervativna opozicija, iako manjinska u zemlji, postala je velika opasnost. To je mnogo više važno za Bavarsku, nego za ostatak Rajha. U Minhenu su se revolucionarni socijalisti najduže održali na vlasti. Iako je njihov vođa Kurt Ajzner (Eisner) ubijen u februaru, 6. aprila je proklamovana »sovjetska republika«. Separatizam su u Bavarskoj izražavale partije i ekstremne desnice i ekstremne levice. Minhen je »preuzela« jedna vojna ekspedicija, poslata iz Berlina, u kojoj je, pored regularne vojske, učestvovao i bavarski dobrovoljački odred fon Epa (von Epp).

Nakon što je aktivno učestvovala u socijalističkoj revoluciji, Bavarska će postati centar reakcionarne aktivnosti.

Nemačka radnička partija. – Pred kraj rata, u martu 1918. godine, u Bremenu je osnovan Komitet »za pravedni nemački mir«. To je bila grupa nacionalističke inspiracije. Njen ogranak u Minhenu vodio je radnik koji se zvao Dreksler (Drexler).

Posle rata, Komitet postaje jedna od mnogih partija koje su se tada pojavile. Uzeo je ime »Nemačka radnička partija«. Godine 1921, ona prerasta u »Nacionalsocijalističku nemačku radničku partiju«. Ni ime

ni opredeljenje nisu bili neobični. Drekslerova partija nije bila nikakvo čudo u Nemačkoj. U Hanoveru je postojala »Socijalistička partija Nemačke«, u kojoj je aktivno učestvovao Julijus Štrajher (Julius Streicher), drugde, »Nemačka socijalna partija«. Još pod Vilhelmom II, jedna od velikih grupa konzervativaca i antisemita, grupa Fridriha Naumana (Friedrich Naumann), uzela je ime »socijalnacionalistička«, kako bi se razlikovala od grupe »socijalnih hrišćana«. »Socijalizam« ovih partija nije bio čak ni prividan; one nisu želele da ih smatraju levičarskim partijama; naprotiv, vrlo jasno su proklamovale svoje težnje.

Nemačka radnička partija je u junu 1919. godine bila mala grupa od svega šezdesetak članova. U njoj su se istakle tri osobe: novinar Ditrih Ekart (Dietrich Eckart), koji je želeo da osnuje »nemačku buržoasku alijansu«, inženjer Gotfrid Feder (Gottfried Feder), koji će postati prvi teoretičar partije, kapetan Ernst Rem (Ernst Roehm), bivši oficir, pomalo sklon spletkama, koji je došao iz dobrovoljačkih odreda fon Epa.

U julu 1919. godine, na skupu ove partije, jedan od učesnika je energično istupio protiv bavarskog separatizma. Pozvan je u partiju i ubrzo postao član Upravnog odbora. Zvao se Adolf Hitler.

Hitlerova mladost. – Hitlerova mladost nam je poznata samo iz kratkih izlaganja koja je on sam izneo u knjizi *Mein Kampf*. Otac mu je bio austrijski carinik koji je, u vreme kada se Adolf Hitler rodio, 1889. godine, radio na granici u gradu Braunau na Inu. Dečak odbija da postane službenik, kao što želi njegov otac: želeo je da postane slikar. U to vreme je pohađao srednju školu u Lincu. Međutim, u trinaestoj godini ostaje bez oca. Dve godine kasnije, dobio je veoma teško oboljenje pluća, zbog kog je morao da prekine studije. Nešto kasnije, umire mu i majka. Ostavši siročić bez ikakve pomoći, 1905. godine, sa šesnaest godina, polazi u Beč da se upiše na Slikarsku akademiju. Nije primljen. Proživeo je nekoliko teških godina. Nedostatak novca primorao ga je da se zaposli kao nekvalifikovani radnik. Kasnije, dok je studirao arhitektonsko crtanje, izdržavao se sam radeći kao akvarelist. Godine 1912. odlazi u Minhen, gde se nalazio i u vreme objave rata.

Već po ovim prvim godinama Hitlerovog života, vidi se da je on bio veoma uporan u ostvarivanju cilja koji bi sebi postavio. Želeo je,

kako kaže, da postane »neko«. Sin skrušenog činovnika po svaku cenu želi da se uzdigne. Promašeni umetnik nastoji da u svojoj biografiji istakne da između njega i nekog proletera postoji razlika koja ih razdvaja: »Moje odelo je još uvek bilo prikladno, moje reči birane, moji maniri otmeni.« Sam ističe da je »u mladosti živeo u sredini koju je činila sitna buržoazija... društvena grupa koja se tek od skora izdigla iznad nivoa radnika... i koja je čuvala gnusno sećanje na kulturnu bedu te niže klase«. Kada je video siromašne kvartove Beča zabeležio je: »Šta bi se dogodilo kada bi (jednog dana), ovo mnoštvo raspuštenih robova izašlo iz svojih jadnih ćumeza i raširilo se po ostatku čovečanstva, preterano bezbrižnom?« Mržnja prema društvu, koju će ispoljavati u karijeri, izvire na svakoj stranici njegove knjige *Mein Kampf*.

Godine koje Hitler provodi u Beču su godine obrazovanja. Gladan je čitanja. Čita političke pisce, Žorža Sorela, Ničea, Šopenhauera, istoričare, dela iz oblasti tehnike. Oni koji su ga poznavali priznaju da je bio pravi stručnjak za mehaniku i tematiku naoružanja. Što se ostalog tiče imao je raznoliko ali površno znanje koje mu je uz pomoć izvanredne memorije omogućavalo da aktivno raspravlja o svim pitanjima.

Osim toga, na osnovu njegovog sopstvenog svedočenja, u Beču se počeo učiti politici.

Videvši kako se Austrougarska monarhija raspala pod pritiskom njenih nacionalnosti, u njemu se razvila svest o nadmoćnosti Nemaca. Antisemitska politika gradonačelnika Beča, Karla Lugera (Karl Lueger), okrenula ga je rasističkoj doktrini.

Hitler, koga je regrutna komisija oslobodila vojske u Austriji uključio se od samog početka rata u bavarsku vojsku. Biva ranjen, otrovan bojnim otrovom i odlikovan Gvozdenim krstom. U vreme primirja nalazi se na bolničkom lečenju. Po povratku u bataljon, ponižen zbog poraza, suprotstavlja se savetima vojnika u Minhenu koji su, po njegovim rečima, naredili njegovo hapšenje 27. aprila 1919. godine. Kraj vladavine revolucionara u Minhenu doneo mu je spas, a nešto kasnije, on će se pojaviti kao svedok protiv svojih neprijatelja iz tog grada.

Takav stav omogućio mu je da ostane u novoj vojsci. Prošao je, kao i ostali vojnici njegovog bataljona, kurs naknadnog obrazovanja.

Među instruktorima na ovom kursu nalazio se i Gotfrid Feder, sa kojim se Hitler tad prvi put sreo. Tako se povezao sa »Nemačkom radničkom partijom«.

Jednog dana, na kursu koji je pohađao u vojsci, izneo je antisemitski stav. »Rezultat je bio«, piše on, »da su me nekoliko dana kasnije odredili za 'oficira za propagandu' (*Bildungsoffizier*) u jednom minhenskom puku... Trebalo je ponovo uspostaviti vojnu disciplinu i ponovo trupama uliti nacionalna i patriotska osećanja«. Hitler je na ovoj dužnosti ostao u Rajhsveru do 1. aprila 1920. godine.

2. Hitler se nameće. – U julu 1919. Hitler je bio član jedne malo poznate bavarske partije.

Godine 1923, pošto su ga sve organizacije ekstremne desnice prihvatile, on je pokušao da izvrši državni udar kako bi preuzeo vlast. Događaji su mu išli naruku, ali on je umeo i da brzo eliminiše brojne rivale.

Vreme nemira u Nemačkoj. – Republiku Nemačku pritiskao je strah od paravojnih organizacija, koji se uskoro pokazao opravdanim. Od 1920. do 1925. godine, niz spletki i ubistava kompromitovao je politički život i često dovodio režim u opasnost: u martu 1920, puč koji su izvršili Kap (Kapp) i Litvic (Lüttwitz), koji se oslanjao na brigadu pomorske pešadije kapetana Erharta, naterao je vladu da pobjegne u provinciju na nekoliko dana. Godine 1921. počinje niz velikih političkih atentata od kojih su najznačajniji oni koji su koštali života potpisnika primirja Ercbergera (Ertzberger) i, naredne godine, Valtera Ratenaua (Walter Rathenau), uglednog ekonomistu, ministra inostranih poslova.

Primena Versajskog ugovora, koji je Nemačkoj ostavio vojsku od samo 100 hiljada ljudi, obavezao je civilnu odbranu i vojne organizacije da promene svoju prirodu. One su do tada tolerisane, podržavane, a ponekad ih je i sama vlada koristila. Sada su postale tajne; pretvorile su se u terorističke grupe. Pod pritiskom saveznika, jednim zakonom od 22. marta 1922. godine, razoružane su u principu sve organizacije, a da pritom nisu rasformirane. Taj zakon je vrlo energično primenjivala pruska socijaldemokratska vlada, iako je u Pruskoj terorizam bio mnogo manje izražen nego drugde. Vlada Rajha je ovaj zakon primenjivala znatno slabije. Bavarska, gde je na

vlasti, od marta 1920. do septembra 1921. godine, bio fon Kar (von Kahr), odlučila je da ga ne poštuje. Fon Kar je izjavio da samo te »čisto civilne« organizacije mogu samo da zaštite zemlju od »rušilačkog talasa boljševizma«. Od tada je Bavarska postala nemački arsenal: paravojne formacije brojale su najmanje tri stotine hiljada ljudi. Jedna od glavnih se, po svom osnivaču, zvala Ešerišova Organizacija (Organisation Escherisch) ili *Orgeš* (*Orgesch*). Brigada Erhart, rasformirana u Pruskoj, reorganizuje se u Bavarskoj, gde postaje slavna »OK« (Organizacija Konzul). Dobrovoljci koji su se borili u Gornjoj Šleziji 1921. godine, takođe su našli utočište u Bavarskoj.

Takva je sredina u kojoj se razvija Nemačka radnička partija. Hitler će se uzdizati boreći se protiv bavarskog separatizma. S druge strane, Hitler je postojao upravo zahvaljujući njemu.

Naglo širenje Radničke partije. – Radnička partija je 1919. godine imala šezdesetak članova.

Naredne godine, brojala je tri hiljade ljudi. Godine 1922, tiraž njenih novina raste na dvadeset hiljada primeraka.

Partija se u početku zadovoljavala organizovanjem malih debata i povećavanjem broja propagandnih skupova. Trećeg februara 1921. godine, Hitler okuplja više hiljada slušalaca u cirkusu Krone. Četvrtog novembra iste godine, u pivnici Hofbroj (Hofbräu), došlo je do borbe između »nacističkih« i socijaldemokrata. U isto vreme, osnivaju se ogranci Partije u raznim gradovima u unutrašnjosti, naročito u južnoj Nemačkoj. Prvi kongres održan je u januaru 1922. godine u Minhenu. Od decembra 1920, Partija ima svoje novine, *Völkischer Beobachter*, koje su u početku izlazile jednom nedeljno, a zatim, od 1923, svakog dana.

Međutim, najvažniji događaj tokom tog perioda bilo je osnivanje Jurišnih odreda. Partija je od samog početka imala svoju Službu bezbednosti, *Ordnertuppen*. Međutim, 3. avgusta 1921. godine, ona osniva »gimnastičko i sportsko društvo«, koje treba da »podržava vojnički ideal jednog slobodnog naroda«. To osnivanje je usledilo četiri meseca posle dekreta kojim su raspuštene sve jedinice civilne odbrane. Partija je nasledila članove svih ovih rasformiranih formacija. Uskoro, skinuvši masku, sportsko društvo menja nazivu »Jurišni odred« (SA).

Tokom tih godina u Partiju se učlanjuje većina njenih budućih vođa. Herman Gering (Hermann Goering), jedan od »asova« avijacije za vreme rata, postaje vođa SA. Tada se pojavljuju i Himler, nastojnik poljoprivrednih dobara i Rudolf Hes (Rudolf Hess). Hitler stupa u kontakt sa Otom (Otto) i Gregorom Štraser (Strasser), koji su takođe bili nacionalisti sa socijalističkim naglaskom. Braća Štraser su naginjala politici slaganja sa Rusijom. Na suprotnoj strani se nalazio Alfred Rozenberg (Alfred Rosenberg), poreklom sa Baltika, koji će postati jedan od »mozgova«

Partije, a koji je bio izrazito neprijateljski raspoložen prema SSSR-u.

Partija je, međutim, našla oslonac van zemlje. Preko Rozenberga se povezuje sa »belim Rusima« i atamanom Skoropadskim, bivšim vladarem Ukrajine. Preko Frika (Frick), visokog službenika u Minhenu, ona dobija blagonaklonost bavarske policije. Preko Rema (Roehm), ostvaruje tesnu vezu sa fon Epom i konzervativcima Rajhsvera. Gregor Štraser povezuje Hitlera sa Ludendorffom (Ludendorff). Hitler se povezuje istovremeno i sa velikim antisemitskim organizacijama u severnoj Nemačkoj i sa fon Borzigom (von Borsig), predsednikom sindikata vlasnika. U svim sredinama nalazi nove članove, a posebno zajmodavce.

Međutim, ovo širenje Partije nije bilo bezopasno: rizikovala je da je neke druge, veće i uticajnije partije priključe sebi. Zahvaljujući Hitlerovoj energičnosti i veštini, dogodilo se sasvim suprotno. Godine 1921, on postaje predsednik Partije, NSDAP, potiskujući Drekslera; 1923, smenjuje Ekarta na mestu urednika novina. Kada su se, 1923. godine, razne paravojne formacije Rajha ujedinile u »Savez borbenih organizacija«, *Kampfbund*, moglo se pretpostaviti da će Hitler biti samo »zarobljenik Rajhsvera«. Međutim, 24. septembra 1923. godine, uprkos Ludendorffovom neslaganju, Hitler je priznat za komandanta Kampfbunda.

3. Neuspeli državni udar. – Hitler je, dakle, postao vođa otpora ekstremne desnice. Međutim, da bi uopšte počeo da razmišlja o preuzimanju vlasti, bilo je potrebno da se odigra niz događaja.

Spoljni uzroci prevrata. – Najpre, 1923. godine, francuske trupe su okupirale Rur. Ova okupacija, koja je Francuskoj trebalo da posluži kao garancija da će Nemačka platiti ratnu odštetu, što je ova

odlagala, imala je brojne posledice. Prvo, naglo je oživela nemački patriotizam u svim partijama, a poslužila je i nacionalističkoj propagandi partija ekstremne desnice. Stanovništvo Rura se odlučilo za pasivni otpor i, budući da je imalo podršku vlade, prestalo je sa radom. Rajhsver je, koristeći novonastale prilike, uspostavio tešnju vezu sa paravojnim formacijama, obezbeđivao im je oružje i novac: zajedno su obrazovali ono što se naziva »crnim Rajhsverom«. Pobune desnice zabrinjavajuće su se uvećavale. Jedan »nemački dan« održan je 2. septembra u Bajrojt (Bayreuth), a pobuna u Kistrinu, 1. oktobra, bila je pokušaj da se obori režim.

U isto vreme, prekid rada u Ruru i pomoć koju je trebalo pružiti nezaposlenima zadali su poslednji udarac ionako poljuljanoj ekonomiji. Inflacija je počela još mnogo ranije, a 1923. godine rasla je vrtoglavom brzinom. Dovala je do brutalnog obezvređivanja dobara, izazivajući osećaj nesigurnosti i nepoverenja, koji nije nimalo išao u korist unutrašnjem miru.

Drugi ključni događaj bio je marš italijanskih fašista na Rim s kraja 1922. godine. Da nije pred sobom imao primer tog neverovatnog uspeha, pitanje je da li bi Hitler uopšte pokušao marš na Berlin.

Puč 8. novembra 1923. godine. – Od septembra 1923, nova vlada Rajha, pod vodstvom Štrezmana (Stresemann), prekinula je pasivni otpor Rura. Ona je smatrala da se pregovorima može dobiti više nego silom. Takav stav izazvao je niz novih pobuna ekstremne desnice.

U tom opštem nemiru, Bavarska nije mogla da ostane po strani. Međutim, srećom po Nemačku Republiku, opoziciona desnica je po tom pitanju bila podeljena. Jedna partija je bila separatistička: ona je želela da se u Minhen vrati princ, naslednik Vitelsbahovih (Wittelsbach), Rupreht (Rupprecht). Vođa ove partije bio je fon Kar, koji je u septembru postavljen za upravnika provincije, u zvanju državnog komesara. Druga partija, koju je vodio Hitler, bila je neprijateljski raspoložena prema bilo kakvom vidu separatizma: njen cilj je bio da obori vladu u Berlinu. Imala je podršku Ludendorfa, koji je, kako je planirano, trebalo da postane komandant vojske.

Hitler je već bio u sukobu sa bavarskom administracijom. Godine 1922, proveo je mesec dana u zatvoru zbog ograničavanja slobode

okupljanja. Posle pokušaja da se oružjem suprotstavi socijalističkom skupu, 1. maja 1923. godine, bezmalo su ga prognali iz Bavarske.

Odlučio je da reaguje 8. novembra. Svojim trupama je opkolio skup koji je držao fon Kar u pivnici Birgerbroj (Bürgerbräu). Upao je u salu i, pod pretnjom izdejstvovao da fon Kar pristane da se udruži sa njim. U Minhenu je proglašena privremena vlada i organizovan je marš na Berlin.

Međutim, sutradan, 9. novembra, Kar se pribrao: naredio je da se otvori vatra na povorku, na čijem čelu su bili Ludendorf i Hitler. Partija je imala šesnaest ubijenih, koji su postali »mučenici« ovog pokreta. Berlin, upozoren, odlučuje da objavi vanredno stanje. Hitler je bio u bekstvu, ali je dva dana kasnije već bio uhapšen, kao i Rem, Gregor Štraser, Frik, Ditrih Ekart i još neki. Gering je prebegao u Italiju. Ludendorf je pušten na uslovnu slobodu.

Hitler je propustio priliku. Biće mu potrebno skoro deset godina da se oporavi od ovog poraza.

1923–1929.

1. Nemačka se umiruje. – Ovih šest godina predstavljaju u Hitlerovom životu jednu veliku zagradu. Godine 1923. mogao je misliti da je nadomak uspeha, ali će dugi niz godina biti samo zanemareni političar. Na izborima u maju 1924. godine, posle patriotske groznice koju je izazvala okupacija Rura, rasisti su još uvek imali 32 poslanička mesta (što je 6,6% glasova). Godine 1928. hitlerovci su dobili svega 3,5% glasova. Činilo se da je Vajmarska Republika stala na noge i da je opasnost od cezarizma uklonjena.

To je trenutak – jedini – kada je parlamentarni sistem, koji se oslanjao na sigurnu većinu centra, funkcionisao normalno. Marka je stabilizovana krajem 1923. godine. U spoljnoj politici Nemačka postepeno preuzima mesto koje joj pripada u Evropi: 1925. godine potpisuje Lokarnski pakt, 1926. postaje član Društva naroda, 1928. priključuje se paktu protiv objave rata. Rur je krajem 1925. godine evakuisan; savezničke trupe postepeno napuštaju Rajnsku oblast. Najpre Dejvsov plan (Dawes), a zatim i Jangov (Young), predviđaju postepenu isplatu ratne odštete. Posle niza godina siromaštva, nemačka ekonomija se oporavlja. Istina je da je desnica, posle smrti Eberta, u predsedništvo Rajha izabrala maršala fon Hindenburga. Međutim, izuzev poslednjih godina života, stari monarhista je iskreno

prihvatao ulogu parlamenta. Tačno je takođe i to da je zbog pomena »crnog Rajhsvera« u Parlamentu, 1926. godine, general fon Zekt (Seeckt) morao da napusti mesto komandanta armije. Međutim, neobično je to što je ovaj problem pokrenula jedna od vladajućih većinskih partija: vreme državnih udara se vratilo.

2. Velika kriza Nacističke partije. – Suđenje zbog puča u Minhenu održano je januara 1924.

Hitler je osuđen na pet godina zatvora, Ludendorf je oslobođen. Nationalsocijalistička partija je rasformirana.

Dok je bio u zatvoru, Hitler počinje da diktira Rudolfu Hesu, koji je takođe bio zatvoren, tekst koji će postati knjiga *Mein Kampf*. Gregor Štraser, koji je izabran u bavarski Lantag (Landtag), oslobođen je. On će sa Ludendorffom, pokušati da regrupiše partijske trupe. Najpre nije imao drugog izbora nego da se umeša među tradicionalne rasiste fon Grefea (von Graefe) okupljene u »Rasističkoj stranci slobode«, dok će Rem pokušati da ponovo osnuje SA, pod novim imenom.

Zahvaljujući intervenciji bavarskog ministra pravde, Hitler je oslobođen posle manje od godinu dana zatvora. Vanredno stanje je ukinuto 27. februara 1925. godine, što je omogućilo da bude obnovljena Nationalsocijalistička partija.

Međutim, sada će vrlo snažno početi da se ispoljavaju »tendencije« kojih u periodu uspona nije bilo. Gregor Štraser je postao važna ličnost. On je na čelu Partije severne Nemačke, a sever i jug razdvaja jedva prikriveno neprijateljstvo. Hitlerovom listu *Völkischer Beobachter*, koji izlazi u Minhenu, suprotstavlja se berlinski list *Arbeiterzeitung* braće Štraser. Tada se pojavljuje i Jozef Gebels (Joseph Goebbels), iz Rajnske oblasti, koji je u početku bio povezan sa Štraserom, a zatim je prišao Hitleru. Sukob između dve Nemačke izbio je 1926. godine na Kongresu u Bambergu i 1927. godine na Kongresu u Nirnbergu.

Hitler i Štraser su se sukobili zbog taktike, a ne zbog doktrine. Štraser je naginjao savezu sa Rusijom i stavljao akcenat na socijalne probleme, dok je Hitler sve više naginjao Italiji. Međutim, dok Štraser predstavlja »aktivističko« krilo Partije, Hitler tokom svih godina krize vrlo vešto vodi opreznu politiku, koja je imala za cilj da u Nemačkoj umiri tradicionalnu desnicu, a van zemlje, anglo-saksonsko mnjenje.

Godine 1926–1927, on obilazi industrijske oblasti Rura, insistirajući na poštovanju privatne svojine. On otvoreno osuđuje Ludendorfov »germanski« paganizam i ublažuje antiklerikalni stav Partije. Kada je, 1926. godine, jedan pokret ustao protiv nadoknade koja je isplaćena nemačkim prinčevima lišenim vlasništva, Hitler je stao na stranu prinčeva.

U isto vreme on reorganizuje Partiju, dajući joj više centralističko uređenje. Odlučuje da se provincijski poglavari (*Gauleiter*) neće više birati, već da će ih on postavljati; za gaulajtera najosetljivije oblasti, Berlina, postavlja Gebelsa. Reformiše i SA trupe, koje 1927. godine ponovo dostižu broj od dvadeset hiljada ljudi. Pored njih, kako bi se obezbedio od bilo kakvog iznenađenja, osniva SS trupe. On je još 1923. godine, pod imenom »Hitlerov jurišni odred«, osnovao pretorijansku falangu za ličnu bezbednost. Od te formacije potiču SS trupe. Ona će 1927. godine preći pod Himlerovu komandu. U tom periodu nastaju mnoge vrste pomoćnih organizacija, kao što su Hitlerova omladina, savezi pravnika, učitelja, studenata nacionalsocijalista. S druge strane, Gering se vraća iz izgnanstva; u Rajhstag (Reichstag) je izabran 1928. godine; Hitler je iskoristio njegove dobre odnose sa industrijalcima Rajnske oblasti.

Oko 1929. godine Hitler još uvek nije imao velikog značaja u Nemačkoj. Međutim, povratio je čvrsto uređenje svoje Partije, a naruku su mu išle i neočekivane okolnosti.

1929–1933.

Prvi znaci opasnosti od hitlerizma pojavili su se istovremeno sa inflacijom. Hitlerovo povlačenje poklopilo se sa godinama prosperiteta. Njegov povratak vremenski se podudara sa ekonomskom krizom 1929. godine.

Ova kriza je bila nagoveštavana 1927. godine padom kursa. Od tada su se neuspesi samo umnožavali. Broj nezaposlenih je rastao vrtoglavom brzinom: milion i petsto hiljada 1929, miliona 1932. godine. Dvadeset i četvrtog oktobra 1929. nastao je veliki krah berze u Njujorku.

Nemačka industrija, zavisna od američkog kapitala, odmah je osetila posledice. Zajmodavci moraju da nadoknade potraživanja: nemačka ekonomija se odjednom našla u opasnosti. Proizvodnja opada 1932. godine za 50%, a u nekim oblastima i za 70%, u

odnosu na 1929. godinu. Rezerve zlata u kasi Rajhsbanke opadaju između 1930. i 1931. godine sa 2.216 RM na 984 miliona RM. Nemačka demokratija se nije mogla odupreti potresu tako velikog obima.

1. Pod vladama Bruninga (Bruning), 1930–1932. – *Promena režima.* – Iako su izbori 1928. godine uveli u Rajhstag 153 socijaldemokrate, što je više nego što su oni ikada imali u parlamentu, na glasanjima je zabeležen sve veći uspeh ekstremista. U maju 1929. godine, na izborima za Landtag u Saksoniji, nacisti dobijaju dva puta više glasova nego prethodne godine. Godine 1929.

Partija je brojala 120 hiljada članova, a 1930. godine 210 hiljada. U januaru 1930. godine Frik postaje ministar u Tiringiji: to je prvi nacionalsocijalista na vlasti. »Velika koalicija«, koju su na levljici činili socijalisti i na desnici populistii, raspada se. Ove partije se osećaju nesposobnim da premoste ekonomsku propast i strahuju da ih komunisti i nacisti ne gurnu na marginu. Tada, što znači od pada kabineta Hermana Milera (Hermann Müller) u martu 1930. godine, započinje propast Vajmarske Republike. U Rajhstagu samo manjina podržava vlade: sistem je prestao da bude parlamentaran. Tri vlade: Bruningova, Papenova (von Papen), Šlajherova (Schleicher), nazivane su »predsedničkim«, jer su počivale jedino na poverenju koje kancelaru ukazuje predsednik Hindenburg. Rajhstag se sve ređe okuplja. Takav režim, koji je mogao da se osloni samo na vojsku (koja je i sama bila nagrižena hitlerovskom propagandom) očigledno je bio nestabilan. Pošto je parlamentarizam postao nemoguć, bilo je gotovo neizbežno da najdinamičniji i najradikalniji pokret prevagne nad ostalima.

Rajhsver, koji je u tom trenutku bio jedini stabilni element u zemlji, utiče direktno na vladu.

Jedan visoki funkcioner u ministarstvu za rat, general Šlajher, čiji je uticaj na starog predsednika Rajha bio veliki, izdejstvovao je da se Bruning dovede na vlast.

Hitler se približava vlasti. – Hitler nastavlja opreznu politiku koju vodi od 1925. godine. Tako je 1930. godine, za vreme jednog suđenja dvojici oficira optuženih da su u vojsci obrazovali nacionalsocijalističke ćelije, Hitler, koji je pozvan da svedoči,

naglasio da on odbacuje bilo kakvu ilegalnu akciju i jasno je istakao da je revolucija koju on priprema sasvim »duhovna«.

Istu taktiku su unutar Partije iskoristili protiv njega. Oto Štraser se otcepio i osnovao rivalsko udruženje »Crni front«, koje treba da bude, kako on kaže, »škola oficira i podoficira nemačke Revolucije«. Ovaj pokret se poziva na verske principe, a članove je regrutovao iz redova bivših boraca Čeličnih šlemova. Oto Štraser je izazivao pobune unutar SA trupa. Prva je bila 1930. godine; kako bi ponovo imao svoje trupe u rukama, Hitler ih je stavio pod zapovedništvo Rema, koji se upravo vratio iz Bolivije, gde je nakratko bio angažovan.

Druga pobuna, pod vođstvom kapetana Stenesa (Stennes), bila je 1. aprila 1931. godine.

Međutim, uprkos ovim unutrašnjim teškoćama, Hitler je zadobio poverenje »tradicionalne« desnice. Od 1928. godine na njenom čelu je bio Hugenberg (Hugenberg), industrijski magnat i jedan od glavnih akcionara filmskog društva U. F. A. Od 1928. godine između Hitlera, Hugenberga i komandanta Čeličnih šlemova, Zeltea (Seldte), rada se neka vrsta trijumvirata. Hitler se povezuje i sa Emilom Kirdorfom (E. Kirdorf), direktorom sindikata (vlasnika) rudnika u Rurskoj oblasti.

Izbori 14. septembra 1930. godine pokazuju napredak nacionalsocijalizma, koji je iznenadio i same vođe: Partija naglo prelazi sa 12 na 107 predstavnika u Rajhstagu; dobija 18% glasova, što znači 6.500.000 glasača. Na posledice ovog ogromnog uspeha nije trebalo čekati. Tokom jeseni, Hitler pregovara sa fon Šlajherom: on se obavezuje da poštuje neutralnost Rajhsvera; zauzvrat, dobija da slobodno raspolaže borbenim trupama. Desetog oktobra 1931. godine Hindenburg je primio Hitlera i Geringa; predsedavajući Rajha uzaludno traži da nacisti prihvate da učestvuju u Bruningovoj vladi. Sutradan, 11. oktobra, održan je veliki protest uz učešće Hitlera i Zelta sa trupama, kao i Hugenberga i Klasa (Class) iz pangermanske lige, finansijera Šahta (Schacht), generala fon Zekta (Seeckt), direktora kartela čelika, itd. »Klasična« desnica se još uvek nadala da će iskoristiti Hitlera, a da će pritom sačuvati političko vođstvo. Međutim, sada više nije pitanje da li će Hitler doći na vlast, već da li će doći sam.

Hitler je skoro pobedio. Međutim, napraviće jednu grešku. Bruning mu predlaže, u januaru 1932. godine, da na dve godine, bez novih izbora, prihvati produžetak Hindenburgovog predsedničkog mandata. Za uzvrat, Bruning će se povući, a Hitler će biti pozvan na njegovo mesto.

Hitler, siguran da će biti izabran za predsednika Rajha, odbija. Predsednički izbori su održani 13. marta 1932. godine. Hitler je već bio okupio svoju miliciju oko Berlina, spreman da zauzme ministarstva. Međutim, izbore je dobio Hindenburg; u drugom krugu su i komunistički glasovi otišli njemu.

Ovaj poraz je dao priliku vladi da povuče i poslednji potez protiv Hitlera. Uprkos protivljenju Hindenburga, ministar za rat je 13. aprila 1932. godine izdejstvovao zabranu rada organizacijama SA i SS, »u cilju očuvanja autoriteta države«. Ova mera doneta je uz saglasnost vojske. U isto vreme, Gregor Štraser koristi poraz svog rivala. Zbog toga se povezuje sa generalom fon Šlajherom i pokušava da oslonac za svoju akciju nađe među sindikalistima.

Hitler je brzo nadoknadio ovaj gubitak. Izbori za pruski Lantag, 24. aprila 1932. godine, ponovo donose njegovim trupama ogroman uspeh. Najzad, intrige koje su vodili Papen, Šlajher i Hugenberg navele su Bruninga da 31. maja da ostavku. Ovoga puta epilog neće izostati.

2. Kabineti Papena i Šlajhera (jun 1932 – januar 1933). – Oba kabineta, čije kratkotrajno postojanje označava kraj Nemačke Republike, pokušavala su da protiv Hitlera primene dve jedino moguće politike: Papen je pokušao sa politikom pomirenja, Šlajher mu je objavio rat.

Kabinet fon Papena je brojao sedam aristokrata i šest članova iz buržoaske sredine; nije imao oslonca ni u parlamentu, ni u svojoj zemlji (12. septembra 1932, vlada je nadglasana sa 513 glasova naspram 32!). Čim je formirao kabinet, Hindenburg je primio Hitlera, Rema i Hermana Geringa, koji je tada bio predsednik Rajhstaga. Molio ih je da prestanu sa otporom prema vladi. Hitlerovci su postavili svoje uslove: da se raspusti Rajhstag i da se raspišu novi izbori, da se ponovo organizuju jurišni odredi i da Partija dobije emisije na radiju. Fon Papen im je ispunio ova tri zahteva. Osim

toga, on je suspendovao prusku socijaldemokratsku vladu. I već je pripremao osnivanje Službe rada.

Jasno je da su ovi ustupci samo pojačali apetit nacista. Izbori od 31. jula 1932. godine doneli su im 37,2% glasova. Sada su bez ustupaka zahtevali vlast samo za sebe. Prema tome, Papenova politika pomirenja nije dala rezultata. Rajhstag je ponovo raspušten. Ovog puta nacisti su zabeležili veliki pad: izgubili su dva miliona glasova i trideset i četiri mandata.

Ovaj sticaj okolnosti će Šlajher, koji je 2. decembra 1932. godine postao kancelar, pokušati da iskoristi protiv Hitlera. Pokušao je najpre da pocepa Partiju, ponudivši Gregoru Štraseru portfelj.

On je bio spreman da ga prihvati, ali su ga Gebelsove pretnje sprečile u poslednjem trenutku.

Šlajher se tada upušta u jednu smelu akciju: želeo je da zabrani rad i Hitlerovoj i Komunističkoj partiji, da suspenduje *sine die* Rajhstag i da, inspirisan italijanskim fašizmom, zavede korporativni režim, neku vrstu vojne diktature, koja bi se oslanjala na jedinstveni sindikat. Potez je bio riskantan, naprosto zato što je bio nezakonit: mogao je da dovede do otvorene borbe sa Hitlerovim trupama i rizikovao je da preraste u građanski rat sa neizvesnim krajem. Šlajher je za sebe pridobio većinu u Rajhsveru, ali su neki oficiri, koji su bili na Hitlerovoj strani, kao general fon Blomberg (Blomberg), spletkarili protiv njega. Osim toga, Hindenburg, kome je bilo iznad svega stalo do zakonitosti, strahovao je od takvog poduhvata u Nemačkoj, u kojoj je društveno uređenje već bilo narušeno. Najzad, Papen vodi tajne pregovore protiv Šlajhera, koga je mrzeo jer ga je ovaj pomoću spletke istisnuo s vlasti; sreo se sa Hitlerom u Kelnu kod bankara Šredera. Hitler je ocenio da je korisno da privremeno obuzda svoje apetite i neko vreme deli vlast sa »nemačkim nacionalistima«.

Hitler 30. januara dobija mandat da oformi vladu. Javno mnjenje, i u Nemačkoj i u inostranstvu, nije bilo posebno zainteresovano za taj događaj, jer se mislilo da će se hitlerovci brzo istrošiti na vlasti. U toj vladi su, osim Hitlera, bila još samo dvojica nacista: Frik u ministarstvu unutrašnjih poslova i Gering u ministarstvu vazduhoplovstva. To je bio samo prvi korak. Hitler će ubrzo skloniti s vlasti sve one koji su ga na vlast doveli.

1933–1934.

1. Prvi meseci vladavine. – Iako je tek bio postavljen, Hitler je delovao neobično brzo i vešto. Svoje podozrive saveznike umirivao je spektakularnim gestovima. Međutim, istovremeno je učvršćivao svoju diktaturu: svi dekreti od presudnog značaja doneti su tokom prvih šest meseci njegove vladavine.

Nadajući se da će na novim izborima njegova Partija dobiti apsolutnu većinu i da će se tako osloboditi saveznika koji su mu smetali, Hitler najpre uspeva da navede Hindenburga da raspusti Rajhstag, koji je bio izabran manje od tri meseca ranije. Njegova predizborna kampanja je finansirana sa tri miliona maraka, koje je posredstvom Šahta dobio od industrijalaca (Krupa, Šniclera, Feglara). Posle predizborne kampanje koju su preokrenuli u svoju korist terorom, koji su već zavodile SA trupe, izbori su održani 5. marta 1933. godine. Hitlerove nade ostale su neostvarene: broj glasova koje su hitlerovci dobili u novembru 1932. godine, skočio je sa 33% na 44%, ali nisu dobili apsolutnu većinu. Ipak, vladina koalicija je u parlamentu dobila tri stotine četrdeset i jedno od šest stotina četrdeset i sedam mesta.

Hindenburg i Hitler su se 21. marta 1933. godine pojavili zajedno na svečanom skupu u Potsdamu, nad grobom Fridriha II Velikog. Kancelar se zakleo da će braniti mir u svetu i da će nastaviti prusku tradiciju. Međutim, dva dana kasnije učiniće da Rajhsver izglasa zakon o neograničenom punomoćju kancelara, koji mu omogućava da donosi zakone bez saglasnosti Hindenburga.

Prvog maja 1933. godine u Berlinu je organizovana prva proslava Praznika rada. Tom prilikom se Hitler postavio tobože kao branitelj radnika. Već sutradan, 2. maja, sindikati su raspušteni, a njihova imovina konfiskovana.

Dana 20. jula 1933. godine Hitler je potpisao Konkordat sa papom. Međutim, istog trena pokreće borbu protiv katoličke crkve.

Sedamnaestog maja 1933. godine Hitler objavljuje da prihvata Mekdonaldov (Macdonald) plan o razoružanju, po kome Nemačka ostaje u podređenom položaju. Međutim, 19. oktobra iste godine, on napušta Društvo Naroda i oslobađa se obaveza koje članstvo u Društvu podrazumeva.

Pošto je, odmah po dolasku na vlast, dekretom propisao ponovno raspuštanje Rajhstaga, Hitler je obećao da, bez obzira na rezultate

glasanja, neće menjati sastav vlade. Ipak, već u septembru iste godine, devet od šesnaest članova ministarskog saveta bili su hitlerovci. Od novih članova vlade, Darré (Darré) je postao ministar za poljoprivredu, Goebbels ministar za propagandu, a Brüning i Brüning ministri bez portfelja. Brüning, koji je više od svih ostalih doprineo da Hitler dođe na vlast, napustio je vladu avgusta 1933. godine. Brüning, ministar za rad, pristupa nacionalsocijalistima i sam donosi dekret o raspuštanju Reichstagovog šlema, čiji je predsednik do tada bio.

Od samog početka, vlada je radila kao široko ovlašćena policija. Dana 27. februara 1933, neposredno pre izbora, u Reichstagu je izbio požar. Danas više nema sumnje da su požar podmetnuli nacisti. On je njima dvostruko bio koristan: izazvali su pometnju u javnom mnjenju i potukli komuniste, koje su optužili za navodnu zaveru. Komunistička partija je raspuštena početkom marta 1933. godine; ali to je bio samo početak: 14. jula 1933, Nacionalsocijalistička partija je proglašena jedinom partijom.

Sva ovlašćenja prešla su u Hitlerove ruke 23. marta 1933, ustavnom dvotrećinskom većinom Reichstaga; za to je glasao Katolički centar, jedino su socijaldemokrati bili protiv. Od tog trenutka su i izvršna i zakonodavna vlast bile u Hitlerovim rukama. Reichstag je sazivan samo s vremena na vreme, kako bi potvrdio već donete odluke. Predsednik Reicha je to bio samo po imenu. Pošto su sva ovlašćenja predata Kancelaru lično, ni sam Savet ministara više nije imao nikakvog smisla, jer je Hitler najčešće sam odlučivao u ime svojih ministara. Nikada nijedan vladar nije posedovao do te mere apsolutnu vlast.

U periodu između januara i maja 1933. godine, Hitler je reorganizovao celokupno uređenje zemlje: primorao je različite države Nemačke da izaberu »nacionalne« vlade, zatim je na čelo svake od njih postavio po jednog guvernera (*Statthalter*) po sopstvenom nahođenju. Bavarsku, koja je u jednom trenutku izgledala kao da se opire, stavio je pod komandu energičnog feldmaršala i njegovih odreda. Pod izgovorom »arizacije«, državni službenici su pažljivo provereni; počev od septembra 1933. godine visoke funkcionere je određivao Rudolf Heß, »Hitlerov namesnik«. Policija, koja je ranije postojala za svaku zemlju posebno, sada je centralizovana i pretvorena u »tajnu državnu policiju« (*Geheime*

Staatpolizei, ili kraće *Gestapo*). SA trupe su, tokom prvih meseci novog režima, takođe dobile ovlašćenja koje je imala policija; osnovani su prvi koncentracioni logori.

I pravosuđe je takođe reorganizovano na samom početku. Slamanje protestantske crkve započelo je već prvih dana. Prvog aprila 1933. godine započet je »bojkot« protiv jevrejskih trgovaca. Drugog maja, Radni front, čiji je vođa bio Lej (Ley), zamenjuje bivše sindikate. Dana 14. jula 1933. donet je zakon o sterilizaciji degenerisanih osoba. Osnovana je »dobrovoljna služba rada«, u isto vreme kada i organizacija za korišćenje slobodnog vremena (KDF) i nacionalsocijalistička služba za dobro naroda (NSV).

Hitlerizam je u Nemačkoj uspostavljen za nekoliko nedelja.

2. Kriza 1934. godine – Čistka 30. juna. – U početku, kao što smo prethodno videli, Hitler se otvoreno oslanjao na svoje borbene trupe: SA trupe postale su pomoćna policija. Pred kraj 1933. godine imale su oko milion ljudi; primale su mesečnu pomoć od 3.000.000 maraka. To je bila hirovita formacija bez čvrste kontrole, čiji su ispadi umrljali krvlju prve mesece režima. Hitler je u početku uzimao u zaštitu miliciju, prekidajući istrage koje su pokretane protiv njih. Ali već u leto 1933. godine Gering, ministar unutrašnjih poslova Pruske, morao je da SA trupama oduzme policijska ovlašćenja u provinciji kojom je upravljao. Povodom nemira u SA trupama, koje su teško podnosile stabilizaciju i priželjkivale, kako su njihovi pripadnici govorili, »drugu revoluciju«, Hitler je u dva maha, 1. i 6. jula 1933, izjavio da je »revolucija završena«. Ubrzo zatim, on je verovatno počeo da strahuje da bi i sam mogao postati zarobljenik sopstvene pretorijanske garde.

Rem i njegove trupe su čak i u Partiji imali dva moćna protivnika: Geringa, koji je bio čvrsto vezan za konzervativce i koga je Remova milicija zabrinjavala; Himlera, koji je bio komandant SS trupa, te prema tome podređen Remu, čiju je vlast teško podnosio. Van Partije, SA trupe su morale strahovati od neprijateljstva konzervativaca, poput fon Papena, i regularne vojske, koja je očigledno zazirala od ovih anarhičnih rivala. Kada kažemo da je SA trupama bila potrebna neka vrsta permanentne revolucije, a da je Hitler želeo da učvrsti svoj režim, to ne podrazumeva nikakvo razilaženje u programu i doktrini. SA trupe nisu bile ni »naprednije«

niti više »socijalistički orijentisane« od Hitlera. To je bila samo pobunjenička grupa, koja je ljubomorno čuvala svoju nezavisnost, milicija koja je pod svojom kontrolom želela da zadrži civilnu vlast.

Konflikt, koji je pritajeno postojao od kraja 1933, otvoreno je izbio kada je Rem, tada državni ministar, u proleće 1934. godine, zatražio da se SA trupe pripoje regularnoj vojsci. Maršal fon Blomberg i general fon Rajhenau (Reichenau) su se tome živo usprotivili pred Firerom, koji je, krajem marta 1934, oštro ukorio Rema i njegove pomoćnike.

Međutim, Hitleru to nije bila jedina opozicija u Rajhu. Bilo je opozicije i među nacistima.

Gregor Štraser, na primer, pošto je postao običan vojnik bez funkcije, sanjao je da se osveti Hitleru.

Zatim, fon Šlajher, koji je od 1932. godine bio Firerov ogorčeni neprijatelj. Fon Papen, takođe, koji je nešto kasnije uvideo da ga je Hitler prevario, te je stoga 17. juna 1934. na Univerzitetu u Marburgu održao govor pun neprijateljstva protiv SA trupa posebno i protiv režima uopšte. Svi ovi protivnici skoro uopšte nisu bili međusobno povezani: Šlajher je prezirao Rema, a Papena mrzeo.

Unutar ove nesaglasne opozicije formirale su se dve grupe, na osnovu taktike koju je svaka od njih primenjivala: s jedne strane Rem i Štraser, a s druge, Papen i Rajhsver.

Hitler se prvi put sreće sa Musolinijem 14. juna 1934. godine u mestu Stra, blizu Venecije.

Duče mu skreće pažnju na ispade njegovih milicionera, koji su postali opasnost za stabilnost njegovog režima i reputaciju u inostranstvu. Po povratku u Nemačku, čuo je za optužbe koje je Papen izrekao 17. juna u Marburgu. Obaveštajna služba Rajhsvera i Himlerova policija su 29. juna obavestile Hitlera, koji je bio na putu, u Rajnskoj oblasti, da je zakazan sastanak vođa SA trupa za 30. jun u Bavarskoj i da predstoji puč pod vođstvom Rema. Ovaj puč je najverovatnije bio izmišljen. Izgleda da su Gering i Himler tokom nekoliko prethodnih dana raspaljivali netrpeljivost između vojske i SA trupa kako bi naterali Hitlera da se otarasi Rema.

Hitler, koji je mesecima oklevao, najzad se odlučio da reaguje: odlazi avionom u Bavarsku, gde je izdao naređenje da se Rem i njegovi pomoćnici smesta ubiju. U isto vreme, Gering je u Berlinu

izdao naređenje da se ubiju ostale vođe SA trupa, prvenstveno Karl Ernst. U javnost se pušta glas o homoseksualnosti ove dvojice vođa SA trupa: međutim, Hitler je to oduvek znao; samo je tražio izgovor za ubistvo. Istog dana, takođe u Berlinu, nestali su i general fon Šljajher i njegova žena, general fon Bredov (Bredow), Gregor Štraser i drugi.

Našavši se između dve opozicione grupe, Hitler je odlučio da poštedi vojne i finansijske krugove. Uprkos svemu, kako bi osigurao svoju nezavisnost, naredio je da se ubiju i dva fon Papenova bliska saradnika, Edgar Jung i fon Boze (Bose). Što se samog Papena tiče, bilo je dovoljno da mu samo zapreti, držeći ga tokom dva dana u kućnom pritvoru. Nešto kasnije, Papen je napustio svoju funkciju vice-kancelara, i uprkos uvredljivom ponašanju prema njemu, prihvatio je mesto ambasadora u Beču. Hitler je ovu priliku iskoristio da se osveti i nekim starim neprijateljima: 30. juna naredio je da se ubiju neki od njegovih protivnika iz 1923. godine, što se posebno odnosilo na fon Kara.

Ubistvo fon Šljajhera izazvalo je u Rajhsveru kratkotrajnu uzbunu. Fon Blomberg je izvojevao pobjedu: SA trupe su eliminisane. Međutim, tako je samo odložen problem. Nekoliko godina kasnije, SS trupe, koje su 30. juna definitivno učvrstile svoju moć, pokušaću, ovoga puta sa uspehom, da se dočepaju vojske.

Hitler je priznao sedamdeset žrtava. Bilo ih je oko tri stotine. Međutim, Hitler je umeo vrlo vešto da konsoliduje svoju vlast. Grupa koja je odnela pobjedu 30. juna upravljala je režimom do samog kraja.

Smrt Hindenburga. – Maršal Hindenburg je u početku nerado prihvatao Hitlera. Međutim, Hitler je znao kako da brzo zadobije poverenje starog predsednika. Posle krvoprolića 30. juna, Hindenburg je Hitleru uputio telegrafsku čestitku. Ovo može začuditi samo one koji zaboravljaju da je masakr 30. juna značio pobjedu vojske nad SA trupama.

Nešto kasnije, zdravlje maršala se naglo pogoršalo. Umro je 2. avgusta 1934. godine. Ostavio je testament, za koji se dugo mislilo da je apokrif, međutim danas se u njegovu autentičnost više ne sumnja. U tom testamentu, izrazio je poverenje i zahvalnost Hitleru.

U jednom drugom dokumentu preporučivao je Fireru da obnovi monarhiju čim mu okolnosti to dozvole.

Hitler je taj drugi dokument uništio, ali je prvi objavio. Odmah posle smrti Hindenburga, vlada je, na osnovu svog punomoćja, promenila svoj sastav i u ličnosti Adolfa Hitlera spojila funkcije i kancelara i predsednika Rajha. Ove odluke su prihvaćene velikom većinom glasova na referendumu 19. avgusta. Oficiri i službenici morali su da polože zakletvu Fireru.

Dakle, hitlerovski režim je uspostavljen. Ali niko nije mogao ni na trenutak pomisliti da će time započeti doba mira. Austrijski kancelar Dolfus (Dollfuss), ubijen je 20. jula 1934. godine.

Režim u Austriji ipak nije promenjen zahvaljujući Šušnigovoj (Schuschnigg) energičnosti i Musolinijevoj čvrstini. Suočen sa ovim porazom, Hitler je poricao svoje učešće u tom događaju.

Međutim, samo što su nacionalsocijalisti došli na vlast, započela je duga serija atentata.

Kako objasniti Hitlerov uspon?

Hitler je bio samo jedan od mnogih protivnika Vajmarskog režima. Sudeći po njegovom niskom poreklu i nedostatku političkog obrazovanja, on nikako nije mogao da dođe na vlast. Već smo prikazali splet okolnosti koji je išao naruku njegovoj karijeri. Međutim, takođe smo mogli da vidimo da je on neprestano ispoljavao veliku veštinu. Govoriti o »usponu« ili o »fascinaciji«, značilo bi uneti u Hitlerov uspeh iracionalne i čudesne elemente. Sam njegov govornički dar, koji nije za potcenjivanje, takođe ne objašnjava jedan tako neverovatan uspeh. Mnogo je verovatnije da su ga upravo politički kvaliteti doveli na vlast: mešavina fanatizma i lukavstva, koja ga je učinila superiornijim od Rema, koji je iznad svega bio nasilan, i Papena, koji je samo bio lukav. Hitler je umeo da strpljivo sačeka trenutak u kome bi zavarao pažnju svojih protivnika. Međutim, kad bi pronašao pogodnu priliku, delovao bi do te mere brzo i snažno, da bi svakog iznenadio. Iza mahnitosti i napada besa, kojima se umeo služiti kao oružjem, krilo se realno razmišljanje, koje je odmeravalo mogućnosti i iznalazilo sredstva. Njegov politički instinkt, kojim se hvalisao kao božanskim darom, nije bio izmišljen. Poslužio mu je kasnije u ratnim poduhvatima i doneo mu mnogo uspeha.

Međutim, postavlja se drugo, važnije pitanje. Jasno nam je zašto se Hitler izdigao iznad drugih vođa grupe. Međutim, kako je vođa jedne grupe mogao da postane kancelar Rajha? Razlozi su brojni.

Ima mišljenja da su stvaranjem saveza sa najreakcionarnijim elementima u Nemačkoj, a protiv levih revolucionara, socijaldemokrati od 1918, što znači od osnivanja Vajmarske Republike, odredili sudbinu režima u budućnosti. To je moguće. Ipak, moramo priznati da je njihov zadatak bio težak: morali su da se brane i od desnice i od levice u isto vreme. Možemo li pomisliti da bi saveznici, koji su u to vreme nastojali da na svaki način suzbiju boljševizam, tolerisali Nemačku blisku komunizmu? Tačno je takođe i to da su posle revolucije 1918. godine u administraciji, pravosuđu, obrazovanju ostali kadrovi koji su bili neprijateljski raspoloženi prema režimu.

Zabeleženo je da je između 1919. i 1922. u Nemačkoj izvršeno 366 političkih zločina: trista pedeset i četiri izvršila je desnica, od čega je kažnjen samo jedan (ubistvo Ratenaua); dvadeset i dva izvršila je levica, od čega je sedamnaest kažnjeno. Posle minhenskog puča, Hitler, iako je bio Austrijanac, nije proteran iz Nemačke; pomilovan je posle godinu dana zatvora. Njegov uspeh ne bi se mogao objasniti bez tajnog ili javnog, saučesništva administracije. Tačno je da je osvajanje Rura bilo greška: ništa nije donelo Francuskoj, koja je dobila samo mali deo ratne odštete; nepotrebno je raspalila nemački nacionalizam; ubrzala je inflaciju, čije su posledice bile katastrofalne.

Ipak, nijedan od ovih razloga nije bio odlučujući. Hitler je doživeo poraz 1923. godine.

Nemačka je tokom šest godina funkcionisala kao demokratska država; uključila se u međunarodni život. Činilo se da su greške načinjene na samom početku posleratnog perioda ispravljene. Razlozi koje smo prethodno naveli objašnjavaju samo zašto su se, pred prvim nevoljama, oni koji su bili nezadovoljni okrenuli ka desnici ili ka levisi i zašto je Nemačka postala hitlerovska, a ne komunistička.

Iskušenje koje je dovelo do Hitlerovog uspeha, bila je ekonomska kriza 1929- godine.

Naravno, njom nije bila pogođena samo Nemačka, jer je to bila svetska kriza. Nemačka je, međutim, bila pogođena više nego druge

zemlje, zato što njena ekonomija još uvek nije bila potpuno oporavljena kada je kriza počela. Svuda je bilo nezaposlenih, ali nigde toliko kao u Nemačkoj.

Sporazumi koje su potpisali Dejvs i Jang, a zatim Huverov (Hoover) moratorijum iz 1931. godine, koji je Nemačkoj odložio plaćanje dugova za jednu godinu, nisu mogli da spreče ekonomski krah.

Uostalom, ratne odštete nisu bile najvažnije. Najveća opasnost pretila je, nesumnjivo, od nedostatka tržišta: Nemačka je izvozila manje nego druge zemlje, a unutrašnje tržište je zbog krize bilo svedeno na minimum.

Nezadovoljstvo i nespokojstvo okretali su Nemačku ka ekstremnim partijama i očajničkim rešenjima. Treba napomenuti da je kretanje udesno, koje se ne može poricati, bilo daleko manje nego što se ponekad navodi. Ako uporedimo razna glasanja u Vajmarskoj Republici, uvidećemo da su se do samog kraja socijaldemokratija i Katolički centar dobro držali. Socijalisti su na vrhuncu moći, 1928. godine, imali, 553 poslanička mesta; dobili su 133 na izborima 1932. godine i 119 na izborima 1933. godine, koje je organizovao Hitler. Osim toga, ovi gubici nadoknađeni su povećanjem broja komunista, sa 55 na 89 poslaničkih mesta. Partija centra, sa bavarskim populistima, imala je osamdeset i sedam mandata 1924. godine, osamdeset i šest na izborima 1930. godine, devedeset i šest 1932. godine, devedeset i dva 1933. godine. Šta se, dakle, dogodilo?

Nacionalsocijalistička partija apsorbirala je sve desničarske partije; umerena struja se postepeno fanatizovala; populist i demokrate su nestali. Danas se često stari nemački konzervativci stavljaju nasuprot hitlerovcima. Međutim, upravo su ti konzervativci, a to znači finansijeri, industrijalci i vojska, prvi finansijski podržali Hitlera, a zatim i stali u njegove redove. Tačno je da su se upravo u ovim sredinama kasnije javili pokreti otpora nacionalsocijalizmu: oni će, znatno kasnije, pokušati da zaustave napredovanje diktature koja upravo njima, i jedino njima, treba da zahvali što je uopšte mogla da postoji.

II. PROGRAM

Značaj nacionalsocijalističkog programa

Nacionalsocijalizam je mogao da okupi tako veliki broj pristalica samo na osnovu nekih obećanja, odnosno, na osnovu nekog

programa. Bilo bi, međutim, sasvim pogrešno pridavati suviše važnosti tom programu.

Hitlerizam nije doktrina: to je pokret. On je od ideologije uzeo samo nekoliko »slogana«, kako bi mogao da usmeri svoju propagandu. U suštini, delovanje ovog pokreta je u svakom trenutku određivao sticaj okolnosti. Ta politika, za koju se moglo verovati da je sistematična, bila je, u stvari, neprestano oportunistička.

Jedina nedodirljiva tačka, jedina dogma, bio je rasizam. Rasizam podržava i opravdava nacionalističku politiku i imperijalističke planove ovog pokreta. Sasvim je izvesno da je rasizam, za većinu hitlerovskih vođa, bio ubeđenje, a ne samo običan način vladanja. Oni su čvrsto verovali u ispravnost rasizma, bez obzira na njegovu nerazumnost i nedokazivost. To strasno ubeđenje donelo je hitlerizmu posebno mesto među svim cezarizmima i svim diktaturama u istoriji. Ono smešta Hitlera bliže Kromvelu nego Musoliniju. Fanatizam i preterivanja u hitlerizmu kao pokretu, mogu se psihološki objasniti samo ako se prihvati da je on od početka nadahnut jednim nepokolebljivim ubeđenjem. Jedan čovek kao Hitler, ma koliko bio lukav, nije samo ambiciozni vođa: on je opsednut. Njegove obmane mogle su tako dugo da zavaravaju njegove protivnike samo zato što se on, kao neki mimičar, sasvim iskreno uživljavao u uloge koje je birao da igra. Njegovo lukavstvo nije lukavstvo diplomate, već intuitivna domišljatost fanatika, koji u svakom trenutku nalazi pravo mesto za udarac i koga ništa ne može zadržati u njegovoj akciji.

U hitlerizmu ne postoji ništa izuzev te nacionalističke vere. Politički, socijalni i ekonomski principi u njegovom programu samo su sredstva u službi krajnjeg cilja. Oni su se, prema potrebama, menjali ili poricali. Rasizam podstiče politiku moći. Njegov jedini cilj je da oživi vrline germanske rase. Drugih ciljeva on nema; svodi se na pokret radi pokreta. Program je sastavljen tako nejasnim terminima da je bilo nemoguće da se on ikada ostvari. Jedna od karakteristika nacionalsocijalizma je da je nezasićen: budući da je njegov cilj širenje, mogao je da živi samo u pokretu te će on sebi neprestano stvarati nove protivnike. Nasilje će na kraju naći opravdanje u samom sebi. To je ono što je Herman Raušning (Hermann Rauschning), najpre nacionalsocijalistički predsednik Senata u Dancigu (Gdanjsku), a

zatim nepomirljivi Hitlerov neprijatelj, nazvao »revolucijom nihilizma«.

Dvadeset i pet tačaka

Program Partije je pivi put predložen 25. februara 1920. godine u Hofbrojhausu (Hofbräuhaus) u Minhenu. Imao je dvadeset i pet tačaka u čijoj osnovi su bile ideje Godfrida Federa. Hitler je ovaj program prihvatio u knjizi *Mein Kampf* stavljajući akcenat na probleme taktike. Program je objavljen 1927. godine sa Federovim komentarima i malo pomalo se, tokom sto osamdeset i jednog izdanja, koliko ih je doživeo, povećavao i obogaćivao novim tačkama, koje su se pre svega odnosile na agrarna pitanja.

Od 1920. do 1930. godine, neprestanim proširivanjem, program je malo pomalo promenio svrhu. Godine 1920, tek pošto se smirila revolucionarna groznica, on je bio naklonjen socijalizmu.

Kada je Hitler napisao *Mein Kampf* posle okupacije Rura, pitanja širenja i imperijalizma nadvladala su nad ostalim pitanjima. Počev od 1927. godine, »socijalizam« programa je sve više slabio.

Razvojni put ovog programa će nam postati jasniji ako detaljno ispitamo tačke koje se mogu podeliti u pet grupa:

1. Rasizam. – Nemačkim građaninom se može smatrati samo ona osoba koja je nemačke krvi.

Jevreji će pred zakonom biti tretirani kao stranci. Neće moći da rade ni u jednoj državnoj službi; neće moći da poseduju zemlju. U programu se precizira da će »ne-Nemci«, koji su u Nemačku ušli posle 2. avgusta 1914. godine, biti primorani da napuste Rajh. Ostali će moći da ostanu, ukoliko ne budu predstavljali problem za ishranu Rajha. Program izbegava da govori o sistematskom istrebljenju Jevreja. U jednoj naknadnoj belešci, Gotfrid Feder predviđa »rasnu higijenu«, biološku selekciju, koja bi, po njegovim rečima, imala za cilj »nordizaciju« zemlje.

2. Spoljna politika. – Ona je osnovna preokupacija ovog programa. Versajski i Senžermenski ugovori moraju da se ponište, a Nemačka mora biti smatrana ravnopravnom sa ostalim nacijama. U skladu sa pravom naroda da sami odlučuju o svojoj sudbini, »svi Nemci« moraju živeti u jednoj »Velikoj Nemačkoj«. Godine 1920, u trenutku kada su živo pokrenuta pitanja prisajedinjenja (Anschluss) Austrije i Gornje Šlezije, taj zahtev je još uvek mogao da se tumači u

dosta uskim granicama. Međutim, komentar koji je G. Feder dao 1927. godine bio je eksplicitniji: sve narode germanskog »porekla« treba smestiti unutar istih granica, odnosno, etničke manjine u Danskoj (Šlezvig), Poljskoj (Poznanj, Gornja Šlezija), Čehoslovačkoj (Sudeti), Italiji (južni Tirol), Francuskoj (Alzas, Lorena). Feder naglašava da se povezivanje ovih naroda mora izvršiti bez nasilja (odnosno, putem referenduma); u međuvremenu, Nemačka mora zahtevati da se prestane sa ugnjetavanjem ovih manjina. Osim toga, ona mora u celom svetu da štiti interese nemačkih emigranata. Ove teorijske pretpostavke su, međutim, od samog početka ograničavane oportunističkim shvatanjima. Tako da je Hitler još u knjizi *Mein Kampf* tirolske Nemce prepustio Italiji: tada je prema Musoliniju izražavao živo divljenje, a istovremeno mu nije smetalo da napakosti Austrijancima, na koje je bio kivan.

Godine 1920, kada je, Versajskim ugovorom, Nemačka bila lišena kolonijalnog carstva, program nacionalsocijalista je zahtevao akviziciju kolonija radi eksploatacije i naseljavanja.

Međutim, 1925. godine, Hitler, trudeći se da ima obzira prema Engleskoj, odustaje od ovih zahteva.

Nemačka treba da se širi po samoj Evropi, prema bogatim krajevima Poljske i Ukrajine. »Malo pomalo treba stvoriti 'pogranične kolonije' (*Randkolonien*), čiji stanovnici moraju biti isključivo pripadnici najčistije rase«. Stvaranje »životnog prostora« je jedna od ključnih tema knjige *Mein Kampf*. »Spoljna politika mora da osigura postojanje rase, organizovane u državu, stvarajući zdravu, trajnu i prirodnu ravnotežu između brojne vrednosti stanovništva, njihove rasprostranjenosti i kvaliteta teritorije na kojoj žive.«

Osim ovog opšteg principa, u knjizi *Mein Kampf* skicirani su i osnovi taktike. Međutim, napravili bismo veliku grešku ako bismo smatrali da je spoljna politika, koju će Hitler voditi kada bude bio na vlasti, ispunjavanje nekakvog prethodno zacrtanog plana. Ta politika se rađala iz dana u dan i razvijala se linijama najmanjeg otpora, onako kako su se one pojavljivale u Evropi. Taktika opisana u knjizi *Mein Kampf* 1925–1926. godine tek izbliza odgovara toj politici. Ona je bila podstaknuta političkim sticajem okolnosti iz 1925. godine. Fašizam se upravo pojavio u Italiji i Hitler nastoji da se osloni na taj režim, koji je tada precenjivao. S druge strane, Hitler nije mogao naći

boljeg saveznika protiv Francuske, od njenog tradicionalnog neprijatelja, Engleske. U skladu s tim, razmatrao je mogućnost sklapanja novog Trojnog pakta, maštao je o sporazumu između Engleske, Italije i Nemačke, pri čemu bi se Nemačka širila prema istoku, Italija bi vladala Sredozemljem, a Englesko Carstvo bi kontrolisalo ostatak sveta. To je samo mašta; Hitler je prekrojio kartu sveta kao neki strateg amater. Poslednje stranice *Mein Kampf*-a otkrivaju apsurdnost germansko-ruskog saveza protiv Zapada. Hitler u svojim planovima zanemaruje moć Sjedinjenih Država, koje prezire, zato što su suviše pod uticajem Jevreja. Jedini važeći princip je princip teritorijalne ekspanzije; sve ostalo je samo prolazna zamisao bez većeg značaja.

3. Ekonomska i socijalna politika. – Programom iz 1920. godine rad se definiše kao obaveza svakog građanina. Međutim, on još uvek ne predviđa obavezan rad: ta ideja će se pojaviti kasnije i imaće cilj da smanji dokonost nezaposlenih i razvije kolektivni duh.

Preuzimajući formulu G. Feder, program iz 1920. predviđa i oslobađanje Nemačke od »tiranije profita«. Ekonomija mora da napusti princip »rentabilnosti«; njen jedini cilj treba da bude zadovolji »potrebe« zemlje. Ova formula bi bila apsurdna da se u njoj ne krije definicija planske i etatističke ekonomije: sve dok je svojina slobodna, do ulaganja dolazi samo ako su rentabilna; jedino država može da donese odluku da radi sa gubitkom u nekim sektorima, koji joj se učine važnim. Naime, program iz 1920. godine ima socijalističke težnje i predviđa znatna ograničenja privatne svojine: etatizaciju trustova (§13), učešće radnika u dobiti velikih preduzeća (§14), agrarnu reformu koja uključuje oduzimanje zemljišta bez nadoknade (§17).

Ove tačke uskoro će izgubiti na jasnoći. I sam G. Feder priznaje da »nacionalsocijalizam, prihvata, kao jedan od svojih osnovnih principa, privatnu svojinu koju stavlja pod zaštitu države«.

Svaki Nemaac može slobodno da raspolaže proizvodima svog rada.

Borba protiv »tiranije profita« je izgleda nametnula i korenitu reformu kredita i etatizaciju velikih banaka; 1927. godine Feder predviđa još samo nacionalizaciju emisionih banaka.

U početku su svi trustovi morali da nestanu. Ubrzo zatim, Feder izražava poštovanje »velikim tvorcima nemačke industrije«, navodeći

poimence vlasnike topionica (Krupa, Tisena), Kirdofa (iz sindikata rurskih rudnika), velike proizvođače električne opreme (Boša, Simensa), itd. U budućće će morati da budu nacionalizovana samo akcionarska društva ili društva sa ograničenom odgovornošću, odnosno, preduzeća koja su već »anonimna« i »bez ličnosti«. Očigledno je da ovakvo razgraničavanje nema nikakvog smisla: ono samo pokazuje želju da se prvobitni program ublaži.

Učešće u dobiti, objašnjava zatim Feder, samo je prevara: pravedno bi bilo da se to protegne i na učešće u podeli gubitka, što nijedan radnik neće prihvatiti. Naime, najbolje učešće u zaradi jeste smanjenje prodajnih cena, čime će se povećati kupovna moć.

Najinteresantnija evolucija odnosi se na agrarnu politiku. Program iz 1920. godine implicitno je ugrožavao velike posede u istočnoj Nemačkoj. U jednoj belešci iz 1928. godine, Hitler sužava polje na koje se odnosi tačka 17, do te mere da je ona izgubila svaki smisao: »Budući da NSDAP počiva na principu privatne svojine, očigledno je da se oduzimanje zemlje bez nadoknade odnosi samo na nepokretnu imovinu stečenu nelegalnim putem..., dakle, pre svega na jevrejska društva za trgovinu nekretninama.« Partija i zvanično precizira, 6. marta 1930. godine, da »nikakva šematska uredba ne može da se primeni na velike poljoprivredne posede. Postojanje velikog broja sitnih i srednjih poseda je važno kada je u pitanju politika naseljavanja. Međutim, i veliki posedi takođe imaju svoju ulogu; oni treba da postoje u odgovarajućoj srazmeri, opravdano je pored sitnih i srednjih poseda«. G. Feder ističe da krupne posede na severu i istoku treba racionalnije eksploatisati, a postojanje sitnih parcela predviđa samo u blizini aglomeracija.

Dakle, ekonomski planovi nacionalsocijalizma menjali su se brzo i u skladu sa političkim prilikama. Slabljenje socijalističkog karaktera programa odgovara trenutku kada se Hitler, oko 1926–1927. godine, približio industrijskim i finansijskim krugovima. U početku nacionalsocijalizam je bio pokret sitne buržoazije: od šesnaest žrtava oružanog sukoba u Minhenu, 1923. godine, trojica su bili bankarski službenici, petorica trgovci, jedan kafedžija, jedan poslužitelj, jedan bravar, jedan student, jedan oficir; trojica su bili aristokrate. Program iz 1920, ističe odbranu srednjeg staleža, a to znači da velike trgovine, koje su najpre bile stavljene na raspolaganje opštinama,

treba zatim dati na korišćenje malim zakupcima; država i opštine prilikom licitacije moraju da vode računa o interesima malih preduzeća (§16). Gotfrid Feder želi da, nasuprot kapitalizmu i marksizmu, obezbedi »što veći broj slobodnih i nezavisnih radnih mesta...; sto hiljada nezavisnih obučara, ekonomski i politički posmatrano, vredi više nego pet gigantskih fabrika obuće«. Međutim, nacionalsocijalizam će tokom svoje neizbežne evolucije, doprineti uništenju ugrožene srednje klase, čiji je bio u početku izraz i čije je interese najpre hteo da zaštiti. Bez industrijalaca i velikih zemljoposjednika, Hitler ne bi ni došao na vlast. Njegov program će uskoro prestati da daje prednost srednjim preduzećima nad trustovima i sitnom seljaštvu nad krupnim zemljoposjednicima. U knjizi *Mein Kampf*, buržoazija se smatra odgovornom za nestajanje nacionalnog duha: »Shvatio sam«, piše Hiller, »da je nemačka buržoazija na kraju svog puta i da se od nje ne može očekivati da ispuni bilo kakav novi zadatak«.

Socijalni problemi su zauzimali značajno mesto u programu iz 1920. godine. Ubrzo zalim, Gotfrid Feder će početi da smatra da svako socijalno pitanje treba rešavati po tački 15, koja predviđa pomoć starim licima.

4. Reforme prava, obrazovanja, itd. – Ovaj deo programa (§§19 do 24) zadržava se na opštim pogledima. Otuda je jedina reforma koja se predviđa u oblasti štampe zabrana Jevrejima da sarađuju u nemačkim novinama. Rimsko pravo (odnosno, Napoleonov kodeks), treba da bude zamenjeno nemačkim pravom, koje će manje robovati materijalizmu.

Država mora da se brine o zdravlju naroda i da prisili mlade na gimnastiku i druge sportove.

Prema programu, škola bi pre svega morala da pripremi mlade za praktičan život; ona osim toga, treba od samog početka da sadrži lekcije građanskog obrazovanja. Hitler se nešto detaljnije bavi problemom obrazovanja u knjizi *Mein Kampf*. I on stavlja akcenat na fizički razvoj i izgradnju karaktera. »Sa tačke gledišta jedne rase«, piše on, »kruna obrazovanja je u vojnoj službi«.

Obrazovanje treba osloboditi sve te gomile beskorisnih podataka koji se odmah zaborave: »Na primer, neshvatljivo je zašto milioni ljudi uče po dva i tri strana jezika, koje kasnije u životu skoro uopšte

ne koriste.« »Rasistička država će opšte poznavanje nauka svesti na najvažnije.« Vreme koje se tako uštedi biće iskorišćeno za tehničko obrazovanje i razvijanje karaktera. Na sledećoj strani, međutim, Hitler strahuje da jedan program suviše tehničkog obrazovanja ne bude u službi materijalističkih težnji našeg vremena; otuda je rešen da brani »opštu kulturu« i »helenski ideal«, a ne tehničko usavršavanje »u službi Mamona«. Dakle, najveći nesklad vlada u planovima za školstvo. Međutim, videćemo da se i na tom polju Hitler malo pomalo vratio tradiciji i napustio »materijalistički« smer svog prvog programa.

U § 24 programa iz 1920. godine proklamuje se sloboda veroispovesti »ukoliko veroispovest nije u suprotnosti sa moralnim osećanjem germanske rase«. Ipak, Partija »brani stanovište pozitivnog hrišćanstva«. U programu se ne kaže šta treba podrazumevati pod rečju »pozitivno«, koja se može različito tumačiti.

5. Oblik države. – Nemačka mora imati jaku centralnu vlast. U svom komentaru iz 1927, u vreme saveza sa nemačkim nacionalistima, G. Feder ističe da će se kasnije doneti odluka o tome da li će država biti monarhija ili republika.

Program iz 1920. predviđa centralni Parlament. Međutim, bez obzira na to on proklamuje (§

6) da treba odustati od parlamentarnog partijskog režima. Ova protivurečnost razrešena je u knjizi *Mein Kampf*. Parlamenti su savetodavni organi, »koji nikada ne treba da primenjuju glasanje« (*sic*). »To su radna tela, a ne glasačke mašine.« Hitler predviđa dva veća: političko veće i veće korporacija i struka. Saradnju oba veća osigurava Senat, koji pokriva obe Skupštine. Međutim, nosilac odgovornosti na svim nivoima je jedan jedini čovek, a država je strogo hijerarhijski uređena.

To je »princip vođe« (*Führerprinzip*).

Program iz 1920. predviđa federativnu državu sa po jednim parlamentom u svakoj od država Rajha. G. Feder centralnoj vlasti ostavlja samo diplomatiju, carinu, vojsku i mornaricu (ne govori ništa o monetama niti o finansijama). Hitler, u knjizi *Mein Kampf* govori mnogo konfužnije: s jedne strane, nastoji da odbrani autonomiju država u federaciji; s druge strane, međutim, tvrdi da nezadrživa revolucija vodi »postepenom ukidanju svih prava na suverenitet

država u federaciji, s ciljem da se u njima uguše žarišta otpora«. »U budućnosti će ove države izgubiti značaj na planu politike, ali će ga dobiti na planu kulture i regionalnih tradicija.« Konzervativni regionalizam teži da zauzme mesto federalizma.

III. PRETEČE I ISTOMIŠLJENICI

Nacionalsocijalizam i nemačka istorija

Očigledno je da nacionalsocijalizam nije samo običan iskorak iz osnovnog toka u razvoju Nemačke. Njegova politika osvajanja nastavlja i ostvaruje ideje pangermanizma s kraja 19. veka.

Hitler nije tvorac rasizma u Nemačkoj.

Dakle, dužnost istoričara je da istraži intelektualnu tradiciju na koju je hitlerizam mogao da se pozove. Međutim, u tom istraživanju treba biti veoma oprezan. Veliko je iskušenje u svakom misliocu otkriti tajnog saveznika nacizma i skrivene »opasnosti« u svakoj ideji, koje tok istorije malo pomalo razotkriva i koji najzad sa Hitlerom izlaze na svetlost dana. Takva sistematska sumnja navodi nas da nacizam predstavimo kao neizbežni rezultat celokupnog duhovnog razvoja Nemačke.

To stanovište je parcijalno i pogrešno isto koliko i njemu suprotno, koje hitlerizam posmatra kao iskorak iz nemačke istorije.

Pre nego što pristupimo tom ispitivanju, potrebno je da preciznije odredimo našu pretpostavku. Da je neka diktatura, analogna nacionalsocijalizmu, kojim slučajem uspostavljena u Francuskoj, mogli bismo, dosta lako, pronaći i njeno duhovno poreklo u nacionalizmu Baresa ili Morasa, u rasizmu Gobinoa, antisemitizmu Drimona, pa čak i Prudona, u doktrini nasilja Žorža Sorela. Uostalom, Gobino i Sorel su teoretičarima nacionalsocijalizma pozajmili ne mali broj ideja, koji su, s druge strane, osnovne teze svog rasizma pozajmili takođe od jednog stranca, Hjustona Stjuarta Čemberlena (Houston Stewart Chamberlain). I obrnuto, u Nemačkoj, osim nacionalističke struje i imena koje ćemo navesti, postoji i druga tradicija, liberalna i kosmopolitska.

S druge strane, među »precima« nacizma, navešćemo mislioce najrazličitijih shvatanja.

Njihova doktrina uopšte nije jedinstvena. Unutar onoga što se, dosta nespretno, naziva romantičarskom politikom, mešaju se liberali kao Fihte i konzervativni seoski plemići, kao što su Arnim ili Klajst.

Hegel učvršćuje doktrinu države, dok za Ničea ili Vagnera ona predstavlja monstruma koji guši svaku slobodnu misao. Hegel, osim toga, iskazuje iskreno divljenje prema Napoleonu, koga se Fihte ili Klajst užasavaju. Trajčke (Treitschke) je portparol bizmarkovske politike, dok je Pol d'Lagard njen ogorčeni protivnik. Zbog toga, historičar koji istražuje »intelektualne korene« nacizma mora da, prilično nategnuto, poveže »ideje« koje nacizam pozajmljuje od najrazličitijih mislilaca i koje izvodi iz konteksta u kome su one nastale. Na primer, ne može se zamisliti ličnost tako udaljena od svake vrste cezarizma kao što je bio Fihte, idealistički patriota, koji teško podnosi francusku okupaciju i napoleonovsku diktaturu. Međutim, činjenica je i to da ideje koje su jednom iznete slede sopstvenu sudbinu i ne pripadaju više svom tvorcu. Tako Fihteove »ideje« brzo posluže kao argumenti za najuskogrudiji nacionalizam; a za historičara koji prati njihov razvojni put, one naknadno dobijaju smisao koji bi im Fihte zasigurno porekao.

Uzimajući sve ovo u obzir, čini se da je nacionalizam, koji karakteriše čitavu Evropu 19. veka, ipak u Nemačkoj bio žešći i imao šire razmere nego drugde i da je upravo tu dobio sistematičniju formu. Pitamo se zašto je to bilo tako? Nema sumnje zato što je Nemačka, budući da se nalazi u srcu Evrope, uvek široko otvorena za strane uticaje pa čak i invazije, više nego bilo koja druga zemlja osetila potrebu da se odredi i dokaže. I naročito zato što se nacionalizam, po svoj prilici po logici kompenzacije snažnije razvijao u zemlji koja je već dugo bila podeljena i koja je zbog loše organizacije kasnila za svojim susedima. Nacionalistički mislioci 19. veka, kao što su Fihte ili Vagner, postavljaju sebi pitanje: »Šta je to Nemač?«, što bi bilo apsurdno pitanje u zemljama koje su odavno ujedinjene, kao što su Francuska ili Engleska. Podela Nemačke na veliki broj država omogućila je u 18. veku razvoj slobodne misli, ali je bila kobna za političku i ekonomsku moć. Liberalne i socijalističke ideje u Nemačkoj su se u početku razvijale sporije nego u drugim zemljama, jer nisu bile u skladu sa njenim ekonomskim i društvenim uređenjem. Kada je u drugoj polovini 19. veka došlo do ekonomskog razvoja, praćenog naglim porastom broja stanovnika, nemački nacionalizam, koji je do tada više težio zatvaranju i jedinstvu, nego širenju, dobija imperijalistički i osvajački karakter. Nemačka je dugo

bila uspavana; to zaostajanje izazvalo je opasan i nagao izliv energije.

Preteče

1. Nacionalizam. – Pangermanizam. – U Nemačkoj, kao i drugde, krajem 18. veka počinje da se pridaje više značaja individualnosti svake nacije i da se slave nacionalne osobenosti. Međutim, napoleonski ratovi su taj razvoj ubrzali.

Govori nemačkoj Naciji, koje je Fihte održao 1807, a koji su zatim objavljeni 1808. godine, predstavljaju prvi manifest nemačkog nacionalizma. Van svake sumnje je da je Fihte jednim delom ipak ostao veran kosmopolitskom idealu 18. veka: očekivao je da će revolucionarna Francuska raširiti svoje progresivne ideje na čitavu Evropu, a Napoleon ga je razočarao. U buduće će Nemačka morati da bude pokretač čovečanstva, pošto Francuska to nije umela da bude. Francusku je zapravo pokvarila civilizacija, zloupotreba logike i društveni ugovori; nasuprot tome, Nemačka je primarne osobine sačuvala netaknute; to je »izvorni narod« (*Urvolk*).

Fihte na čudan način potkrepljuje ovo ubeđenje dokazima iz oblasti filologije: Francuzi govore jezikom koji je nastao od latinskog, »mrtvog i nerazumljivog jezika«, stvorenog da bi prikrio istinu; Nemci govore mladim jezikom, koji se nikada nije odvajao od svojih korena.

Lingvistički dokazi, mada manje proizvoljni, navešće 1848. godine Jakoba Grima, slavnog gramatičara, na ideju da treba ujediniti sve narode koji govore nemački, narode Alzasa, Švajcarske, Belgije, Holandije, i da utvrđene granice ne mogu biti nepromenljive. Fihte je još ranije francuskoj ideji o prirodnim granicama pretpostavio ideju o lingvističkoj granici, a u jednom spisu iz 1800. godine, preporučuje razmenu stanovništva.

Arnt (Arndt) i Geres (Goerres) – za koje su Francuzi njihovi vekovni neprijatelji – zastupaju iste ideje. Arnt to čini podbunjujući narod, koji je zavreme oslobodilačkih ratova okreće protiv Francuza, »koji razaraju našu energiju, razdražuju naš karakter i moć«. U naslovu jednog svog pamfleta, napisao je sledeće: »Rajna, nemačka reka, a ne granica Nemačke.« Jedan narod treba da bude zatvoren za sve spoljašnje uticaje i da se ukorenjuje u svojoj otadžbini. Postoji samo nacionalna istina; zadatak učenog čoveka nije da širi objektivno

znanje, već da privuče mase: »Trebalo prenositi samo *jednu* istinu, samo *jedno* stanje duha, *jedan* karakter.« Osim Fihtea i E. M.

Arnta, proslavio se i jedan daleko siroviji duh, više zbog svojih postupaka nego zbog svoje teorije: to je čovek koga su nazvali »otac Jan«, organizator gimnastičkih društava i skupova studenata (*Burschenschaften*). Želeo je da bude učitelj ujedinjene Nemačke, zaštićene od svakog spoljnog kvarenja, u kojoj bi književnost, strogo cenzurisana i pročišćena na plamenu lomača, obrađivala samo nacionalne teme.

Ovi mislioci pripadali su liberalnoj struji. Buršenshaft i Janove pristalice postali su žrtve konzervativne Svete-Alijanse. Kada je 1848. godine u Frankfurtu otvoren nemački Parlament, koji je pokušao da ostvari san o jedinstvu i oslobađanju liberala, prvo što je uradio bilo je upućivanje poruke starom Arntu. Socijalista Lasal (Lassalle) je još oko 1860. godine izrazio najiskrenije divljenje prema Fihteovim *Govorima*. Nije čudo što su ovi liberali svu svoju nadu polagali u prusku vojsku, jer je reformisana Pruska od 1813. godine branila »napredne« ideje od katoličke i konzervativne Austrije.

Međutim, nacionalistička ideologija je vrlo brzo zatim ugušila liberalne težnje. Već na jednom Kongresu 1846. godine Grim predlaže da se Nemcima u inostranstvu pruži podrška i da se njihova preduzeća i ustanove shvate kao začetak budućih kolonija. Kada se pokazalo da će Bizmarkova Pruska ostvariti nemačko jedinstvo, liberali su prestali da se suprotstavljaju autokratiji Berlina. Čak je i Lasal održavao najsrdajnije odnose sa Bizmarkom.

Istaknuti istoričari, a posebno Trajčke, postaju poslušni propagandisti: »Horizont nemačke politike«, piše on. »iz godine u godinu postaje slobodniji i širi; onog dana kada ova zemlja bude shvatila da vitalni interesi nemačke države leže u oblasti slovenskih, skandinavskih i latinskih zemalja, naći ćemo se u najvećoj revoluciji ovoga veka«. Imperijalizam je došao na mesto strogog nacionalizma, koji je samo nameravao da okupi Nemce. Umesto visokih duhovnih Fihteovih ciljeva, Trajčke sada piše sledeće: »Jurišnik koji kundakom udara po glavi jednog Hrvata čini mnogo više za Nemačku nego što će ikada moći da učini pero najboljeg političkog pisca.« I dodaje: »Slabost u politici je greh protiv duha.«

Posle 1890, za vladavine Vilhelma II, pangermanizam postaje zvanična doktrina. U to vreme osnivaju se Pomorsko društvo, Kolonijalno društvo (koje je brojalo 600 hiljada članova) i posebno Pangermansko društvo, među čijim osnivačima se nalazi ime Alfreda Hugenberg. List ovog društva je 1899. godine objavio kartu Evrope, kakva će biti 1950, a na kojoj Nemačka obuhvata Alzas, Lorenu, Denkerk, Flandriju, Holandiju, južnu Dansku, nemački deo Švajcarske, severoistočnu Italiju sa Trstom, Mađarsku, Češku, Slovačku, najveći deo Litvanije i Poljske.

Stavovi tadašnjih nacionalista mogli bi se beskonačno navoditi. Sve je to daleko od romantičarskog idealizma, ali, u tom trenutku već sasvim blizu Hitlera.

Germansko pravo i germanska vera. – Ideologija nacionalnog zatvaranja manifestuje se skoro od samog nastanka nemačkog nacionalizma i u domenu prava i vere. Zakonici doneti iz Rima, a zatim iz Francuske, moraju biti zamenjeni pravom koje autentičnije odgovara nemačkim običajima i nemačkom duhu. Ova ideja, samo u nagoveštaju kod Arnta i Jana, jasno je formulisana kod pravnika romantičarske epohe. Ona će se pola veka kasnije ponovo pojaviti kod H. S. Čemberlena.

Međutim, najveći strani uticaj odigrao se, po mišljenju nacionalista, u domenu religije.

Nemačka je i suviše dugo bila podvrgnula uticaju rimskog katolicizma, koji joj nije odgovarao.

Luterova reformacija predstavlja prvi akt oslobađanja. Dok su konzervativci katolici, najveći deo liberala nacionalista je protestantske veroispovesti. Međutim, i samo luteranstvo je ubrzo dovedeno u pitanje. Već Fihte zamera Luteru što je suviše važnosti dao sv. Pavlu koji je »judaizovao« hrišćanstvo. Od njega smeliji Arnt optužuje samo hrišćanstvo da je odvratilo Zapad od pravog puta.

Ta dva toka održala su se tokom čitavog 19. veka. S jedne strane, sledbenici Fihtea, koji su želeli da obnove »nemačko hrišćanstvo«; najistaknutiji branitelj ove struje bio je orijentalista Pol de Lagard (1827–1891), koji je nastojao da hrišćanstvo očisti od svih hebrejskih elemenata. Po njemu, Isus prestaje da bude Božji sin, kao što se tvrdi u »biblijskoj legendi iz Novog Zaveta«, pretvoren u »rabina iz Nazareta«. S druge strane, od objavljivanja *Germanske mitologije*

braće Grim, 1835. godine, javlja se »neopaganska« struja: jedan od organa Pangermanskog društva uzeo je 1899. godine naziv *Odin*, čitava jedna veštačka književnost oživljava sećanje na kultove Vodana (Wotan) i Tuiskoa (Tuisco).

Antisemitizam, rasizam. – Nije tačno da je antisemitizam oduvek bio obeležje nemačke misli.

Odbrana Jevreja je česta tema u književnosti 18. veka. Mnoge romantičarske salone držali su Jevreji. Međutim, neki romantičari, aristokratskog porekla, počeli su da izražavaju antisemitizam: Ahim fon Arnim i fon der Marvic (Manvitz) osnivaju »Germansko hrišćansko društvo«, iz kog su isključeni »Jevreji, Francuzi i Filistejci«. S druge strane, i Arnt drži govore protiv Jevreja.

Na početku taj antisemitizam nema rasističku podlogu: Jevrejima se samo zamera da stvaraju državu u državi, da su strani duhovni činoci unutar granica Nemačke. Sredinom 19. veka nacija prestaje da se definiše duhovnim karakteristikama: nacionalizam crpe dokaze iz biologije.

Delimično, to je posledica darvinizma (*Poreklo vrsta*, pojavilo se 1859. godine). Ali, nemački nacizam je mnogo više nastao pod uticajem Gobinoa. Ovaj paradoksalni mislilac, koji je u Francuskoj bio samo književna atrakcija, u Nemačkoj je, posredstvom Vagnera i Čemberlena, stekao neočekivan uspeh. U svom *Eseju o nejednakosti ljudskih rasa* (1853), pravi hijerarhijski poredak rasa i osuđuje njihovo mešanje: svako ukrštanje, smatra on, ide u korist nižih rasa; otuda, po njemu, dekadencija savremenog čovečanstva. Osim toga, na vrh te rasne hijerarhije on stavlja arijevsku rasu, a njeni najčistiji predstavnici su, po njemu, Germani.

Gobinoove ideje je sa oduševljenjem prihvatio Rihard Vagner. On je bio jedan od onih duhova kod kojih su se protivrečnosti i nejasnoće nemačke misli 19. veka ispoljili na najčudniji način.

Njegovo nadahnuće je liberalno (učestvovao je u pucnjavi u Drezdenu za vreme Revolucije 1848. godine), protivnik kapitalizma (*Prsten Nibelunga* sadrži zbrkanu mitologiju o proklesoj vladavini Zlata). Uz to, on je istovremeno i antisemit, nacionalista po Fihteovoj meri, pacifista i pokretač jedne religije odricanja, gde se katolicizam prepliće sa budizmom, nađenim kod Šopenhauera.

Opsednut, kao i Gobino, idejom »dekadencije«, traži različite puteve za »regeneraciju« čovečanstva: to je najpre bilo vegetarijanstvo, a zatim, pošto je čitao Gobinoa, čistota rase.

Međulim, glavni branilac rasizma za vreme drugog Rajha bio je H. S. Čemberlen. Sin engleskog admirala, Čemberlen se nastanio u Nemačkoj, postao Vagnerov zet, a zatim, pouzdani i uvaženi savetnik Vilhelma II, pre nego što je, 1923. godine, došao u kontakt sa Hitlerom i podržao početak njegove akcije. Knjiga *Osnovi 19. veka*, koju objavljuje 1899. godine, je preopširna metafizika istorije, koja slavi arijevsku rasu i Germane. Uz pomoć sumnjivih argumenata, Čemberlen dokazuje da Isus nije bio Jevrejin, već da je, kao i David, arijevskeg porekla. Pošto je, kao i Gobino, obožavao epohu Renesanse, svu zaslugu za njeno rađanje pripisuje Germanima: u zadriglom Luterovom licu kao i u ispijenom Danteovom licu, on prepoznaje crte iste rase. Kao neprijatelj katolicizma i rimskog prava, dokazivao je kako je Evropa zahvaljujući germanskoj invaziji izvučena iz haosa rimske dekadencije; priziva vlast Teutonaca.

Od tada, antisemitizam će postati suštinska osobina konzervativne misli u Nemačkoj. Za Adolfa Štekera (Adolf Stöcker), osnivača Hrišćansko-socijalne partije, antisemitizam je bio ključni deo propagande. Na univerzitetu u Berlinu antisemitizam je bio glavna tema predavanja Eugena Diringa (Dühring). U svom delu *Pitanje Jevreja, pitanje rase, morala i civilizacije*, on predstavlja Jevreje kao začetnike svih oblika kvarenja; tvrdi da su jevrejski mislioci krivotvorili Jevanđelja i predlaže program akcija: Jevreji će biti isključeni iz obrazovanja i štampe, biće im nametnut *numerus clausus* u advokaturi i sudstvu; mešani brakovi će biti zabranjeni; imovina vodećih jevrejskih finansija biće »oslobođena«.

Autarhija. – U Nemačkoj su se nacionalističke ideje veoma rano ispoljile i u ekonomiji, počev od 19. veka, predloženo je više sistema nacionalnog i autarhijskog socijalizma.

Od 1800. godine, Fihte smatra da se nacionalna nezavisnost može steći samo ako je nacija sama sebi ekonomski dovoljna, kako stoji u delu *Zatvorena trgovačka država*. Raskidajući sa idejom Adama Smita o slobodnoj razmeni, on zamišlja apsolutni protekcionizam. Ekonomija će biti planska i niko neće moći da se bavi nekim

zanimanjem bez dozvole države. Biće zabranjena svaka privatna trgovina sa inostranstvom. Država će sama da obavlja sve međunarodne transakcije. »Sav novac, zlatan i srebrni koji je u rukama građana, povukao bi se iz opticaja i bio bi zamenjen novom nacionalnom monetom, koja bi važila samo unutar državnih granica.« Strani novac u rukama države, omogućio bi joj da uvozi što je neophodno i kupuje strane patenate. Svaki luksuz bi bio zabranjen, ali bi se životni standard u zemlji poboljšao. Po Fihteovom shvatanju, ovakav sistem bi stavio tačku na opasnu konkurenciju među nacijama, te bi, suzbijajući preteranu proizvodnju, doveo ekonomiju na nivo kojim zadovoljava osnovne potrebe. Kada ostvari tu autarhiju, nacija bi prekinula sve saveze sa inostranstvom i na taj način izbegla mogućnost da ponovo bude uvučena u ratove.

Adam Miler, jedan od portparola konzervativizma s početka 19. veka, krenuo je u istom pravcu. Inspirišući se nekom vrstom feudalne teorije, on dolazi do zaključka da je sva imovina svojina države, i da građani mogu da imaju samo pravo uživalaca; jedino država može da održi ravnotežu između proizvodnje i potrošnje. Kao i Fihte, A. Miler predviđa dvostruki monetarni sistem, unutrašnji i spoljašnji, pri čemu bi interna moneta bila papirna. Adam Miler »totalitarnom« državom naziva onu u kojoj bi politička vlast podrazumevala i vlast nad ekonomijom.

Carinska unija (*Zollverein*) je sklopljena 1834. godine između osamnaest država severne Nemačke, uključujući i Prusku. Taj sporazum je krunisao napore ekonomiste Fridriha Lista (Friedrich List). On je pripadao Fihteovoj duhovnoj struji: kao i on, List je istovremeno i nacionalista i protekcionista i pacifista. *Zollverein* je za njega bio samo prvi korak; Nemačka treba da dostigne takav nivo da bude sama sebi dovoljna. Zbog toga će *Zollverein* jednog dana morati da uključi Belgiju i Holandiju, a Nemačka će imati »dodatne teritorije«, koje su joj neophodne »koliko i vazduh koji diše«. Valjano usmerena emigracija u Južnu Ameriku i dunavski basen, biće od koristi za pripremanje tog neophodnog širenja.

2. Teorija države. – *Zemlja – spasilac.* – Dakle, nacionalističko zatvaranje je dovelo do porasta nadležnosti i moći države. Čak je i jedan liberal kao Fihte morao da prihvati da je za ostvarenje njegovog cilja nužno da privremeno postoji tiranin (*Zwingherr*).

Nacionalisti romantičarske epohe idealni režim zamišljaju u obliku autoritarnog režima, zasnovanog na ličnoj odanosti podanika, svemoćnom gospodaru i na germanskoj vrlini »vernosti« (*Treue*), a ne na apstraktnim i bezličnim vezama zakona. Ove ideje rodile su se u drugoj polovini 18. veka, sa Herderom i Justusom Mezerom (Möser), koji kritikuju »prosvećeni despotizam«, gde je vladar samo najviši državni funkcioner i suprotstavljaju mu stari despotizam, feudalnog oblika.

Međutim, individualizam 18. veka, po kome je država samo nužno zlo, opstaće još dugo.

Ipak, nacionalno zatvaranje i planovi za autarhiju suprotstaviće, malo pomalo, interes pojedinca državnom interesu i dovesti do shvatanja da je država oruđe spasa. Uskoro se granica između liberala struje Fihte – Arnt i konzervativaca kao što su A. Miler i Hegel, neće ni primećivati. Kada nacionalna država bude ostvarena, smatra Adam Miler, građani će morati da joj se potpuno predaju, napuštajući svoj privatni život, pa čak i brigu o svojoj veri. Za Hegela, država je »realnost moralne ideje«, »jedini uslov koji pojedincu dopušta da ostvari svoj cilj i dosegne svoje dobro«; država je u pravom smislu »božanska volja«.

Odatle proizlazi, s jedne strane, da vlada, kao emanacija države, mora da ima apsolutnu vlast, i da, s druge strane, država kao viša instanca, ne priznaje nijedno moralno načelo iznad sebe, da je ona sama jedini izvor morala, jedini važeći oslonac. Tako je zasnovana i opravdana »realistička« politika, vođena jedino državnim interesom.

Rat. – Pošto je moć postala najveća vrednost, nasilje i rat više nisu mogli da se osude. U 18. veku osuđivani su svi oblici ratova. Imajući u vidu Napoleonove pohode, Fihte pravi razliku između dinastičkih, sterilnih ratova koji su za osudu i »pravednih ratova«, odnosno odbrambenih, u kojima jedna nacija potvrđuje svoje pravo na postojanje. Arnt ide još dalje. Po njegovom mišljenju, rat u sebi nosi moralnu vrednost: »Rat je potreban kako bi se razdrmla lenjost; večni mir nad zemljom... bio bi najveće zlo za čovečanstvo: takav mir bi doveo do raspadanja koje bi izazvalo štetu, veću od ratnih razaranja.« Za Adama Milera i njegovog prijatelja Rilea fon Lilienšterna (Rühle von Lilienstern), autora jedne *Apologije rata*, rat nije, kao što su to mislili racionalisti optimisti u veku Prosvećenosti,

samo plod mašte zlih ministara; rat je odgovor na iskonsku potrebu, »unutrašnji nagon za rast i život«; rat »državama donosi uređenje, stabilnost, individualnost, osobenost«.

Hegel opravdava rat drugim argumentima. Najbolji način da jedna osoba služi državi je da se žrtvuje: rat je sam čin kojim se pojedinac – a sa njim i država – potvrđuje i spasava. Rat je moralni čin bez premca. Prema starom shvatanju istorije, ratovi su bili pauza u svetskoj evoluciji. Po Hegelu, godine mira i sreće su »prazne stranice« istorije.

Politički realizam, doktrina nasilja, opravdavanje rata, postaju ideje zajedničke pangermanskim misliocima. Trajčke slavi »nepopustljive prirode koje dobrovoljno žrtvuju širinu civilizacije da bi se dobilo na snazi i dubini. Ovi ljudi nas naprosto nagone da ih ili volimo ili mrzimo«. Za vreme vladavine Vilhelma II, glavno delo u slavu rata je delo F. fon Bernardija. On slavi rat »kao nužan uslov civilizacije, najviši izraz energije i života naroda«. Odbacuje ideju Međunarodnog arbitražnog suda, jer svaki narod u samom sebi crpe pravila za svoje postupke.

3. Niče. – Ovaj pregled duhovnih izvora hitlerizma ne bi bio potpun bez Ničeovog imena.

Ničeov slučaj je složen. Bio je otvoreni protivnik svih mislilaca koje smo prethodno pomenuli. Niko se nije više od njega podsmevao Nemcima i njihovom šovinizmu. Međutim, on je istovremeno polagao nadu u prusku vojsku. Dugo mu je svaka rasistička misao bila strana. U njegovim poslednjim delima, međutim, on misli da se »nadčovek« mora dobiti prirodnom selekcijom. Iznad svega, »preokret vrednosti«, čiji je on zagovornik, daje prednost instinktu i nasilju. Predviđa podmlađivanje istrošenog sveta trijumfom novih Varvara, germanskih »plavokosih zveri«. Nejasni lik njegovog »nadčoveka« predstavlja jedinstvo fizičke snage i suptilne inteligencije bez iluzija, koju on koristi samo za uništenje iskvarene civilizacije. Zamišljen je kao bezobzirni kondotijer, koji je voden samo voljom za moć. Rat je dobar, ne zato što je odbramben, već zato što je sam po sebi opasan i najzad, beskoristan. Niče sjedinjuje religiozni pesimizam, koji teži da uništi svet i poništi čoveka, sa estetizmom, koji voli prizore moći i velikih kataklizmi. Malo je verovatno da bi ovom strasnom negatoru Hitlerova Nemačka godila

više od Bizmarkove, koju je prezirao. Osim toga, hitlerovci su se retko pozivali na njega. Ipak, kada se zanemari ironija, u njegovom delu se lako mogla naći dvosmislenost, paradoks i opravdavanje svake vrste cinizma i nasilja. Bez ovog uvoda u »nihilizam« nije moguće shvatiti Hitlera.

Istomišljenici

Pre 1933, nacionalsocijalistička literatura u užem smislu bila je veoma malobrojna; osim knjige *Mein Kampf* koja je više istorijska i više politički pamflet nego teorijsko delo, možemo navesti samo još *Mit 20. veka* Alfreda Rozenberga (1931), gde je dat rezime ideologija Partije.

Ova knjiga, koja je štampana u više od milion primeraka, nastavak je istorijskih, »filozofskih«, mitoloških zastranjivanja, koja otvoreno nastavljaju misao H. S. Čemberlena, mada sa više diletantizma. Čitava istorija zapadnog sveta je sukob arijevske i semitske rase. Grčka, u svoje zlatno doba, otelotvoruje nordijski duh; međutim, sa Sokratom je unesen strani element, i to je trenutak kada je sirski kult Dionisa srušio plemeniti Panteon Arijevaca. Čitava istorija Rima je takođe borba protiv Semita: Etruraca i Kartaginjana. Hrišćanstvo, koje su sv. Pavle i sv. Matej pojevrejili, izobličuje čisto Hristovo učenje: Jehovina »materijalislička« vera prodira na Zapad sa brojnim promenama koje se nazivaju: humanitarizmom, liberalizmom, klasnom svešću. Najviši moralni princip Arijevaca su gordost i čistota krvi: hrišćanstvo pokušava da ga zameni principom ljubavi prema bližnjem, koje samo rađa poniznost. Međutim, germanski narodi se opiru tom uticaju stranog duha. U velikim nemačkim istorijskim ličnostima oživljava Odin: u biskupu Ulfilasu, u Johanu Sebastijanu Bahu, Geteu i najzad, u Vagneru, koji izražava »suštinu nordijsko-zapadne civilizacije«. Luterova reformacija izražava otpor Germana protiv judeo-rimske tiranije. Francuska je, proterujući Hugenate, propustila poslednju šansu za spasenje: danas je to narod nečiste krvi, čiji je čak i osnovni tip izmenjen i pretvoren u brahikefalni. Sada jedino Nemačka može da spase Evropu od demokratije i tiranije razuma, proizvoda nižih rasa koje su nekada porazili Germani i koje žele da se osvete. Naime, ne postoji apsolutna istina niti univerzalno pravo: »Pravo je ono što arijeviski čovek smatra pravednim.« Zadatak budućnosti je da stvori novi »tip« čoveka. On će moći da

nastane samo osnivanjem »muževnih« grupacija, kojima će uzor biti pruska vojska. Hrišćanstvu bi trebalo dodati 5. Jevanđelje. Heroji iz Prvog svetskog rata biće mučenici nove vere: »Učitelj Ekart« (mistik iz 14. veka) »i heroji u *feldgrau* pod čeličnim šlemom predstavljaju jednu istu osobu«.

Te ekstravagantne priče, činile su dekor nacionalsocijalizma, a da ih pritom, sada to znamo, niko nije uzimao ozbiljno. Međutim, vidi se na koju tradiciju ovi apsurdni »mitovi« mogu da se pozovu.

Ova nazovi »ideologija« ne bi mogla da nastane da je nisu pripremili i podržali drugi sistemi mišljenja. Pisci koje ćemo navesti su naravno razmišljali na jednom sasvim drukčijem nivou; nijedan od njih nije bio hitlerovac; nekoliko njih je čak i stradalo od novog režima. Ipak, oni su tom režimu pripremili teren, osobito negativnim aspektom svojih misli i kritikom društva i moderne civilizacije. Oni nacistima nisu bili saveznici, ali su im bili bliski.

1. Neki mislioci kao što su Ludvig Klages (Ludwig Klages) ili Alfred Šuler (Alfred Schuler) suprotstavljali su se nadmoćnosti »razuma« i zamenili ga »mistikom krvi«, koja će se uskoro priključiti rasističkim teorijama. Veliki pesnik Štefan George (Stefan George), a naročito neki od njegovih učenika, propovedaju subverzivni konzervativizam, a to znači da treba silom uništiti iskvareno društvo; civilizacija će biti spašena samo ako prode kroz plameno iskušenje; »sveti rat« će iskoreniti izopačene.

U odbrani Zapada koju oni započinju, Nemačka će biti vođa; u toj odbrani rodiće se buduća vera, predodređena da zameni istrošeno hrišćanstvo. Da bi se pripremili za skorašnje borbe, potrebno je okupiti novu aristokratiju; obnova će nastati samo iz malobrojnih tajnih društava, snažnih grupa ujedinjenih prijateljstvom. Posle rata 1914. godine, George ne prestaje da gaji nadu u spasenje koje će se ostvariti »trećim napadom« kada će Nemci »skinuti ljagu« i »pokidati okove ropstva«.

Dodajmo, ipak, da je većina Georgevih učenika bila neprijateljski raspoložena prema trećem Rajhu: iz njihovih redova izaći će i izvršilac atentata od 20. jula 1944. Klaus fon Štaufenberg (Claus von Stauffenberg). Ideja o obnovi društva putem udruživanja mladih igrala je veoma važnu ulogu u Nemačkoj još od vremena koje prethodi ratu 1914. godine. Ove grupe imale su za cilj da unište

moralne i društvene principe buržoazije; vrlo često se radilo o homoseksualcima. Najvažnije su *Wanedrvögel* i *Freideutsche Jugendbewegung*, a njihov glavni teoretičar bio je Hans Bliher (Hans Blüher). Ovi pokreti, tada još uvek čvrsto vezani za političke grupe i paravojsne formacije, bili su izloženi nacističkim progonima.

2. Drugu grupu činili su razni »stručnjaci« čije su radove koristili hitlerovci i koji su u svojim strukama, davali doprinos nacionalsocijalističkom pokretu. Navedimo najpre »neopaganske« pokrete koji se razvijaju ili na margini hitlerizma ili u saglasnosti sa njim. Tu se ističu Ludendorf i grof Ernst cu Refentlov (E. zu Reventlow). Zatim, biolog Hans F. K. Ginter (H. F. K. Günther) teoretičar rase, čija je *Teorija o rasi nemačkog naroda* štampana u više od 250 hiljada primeraka.

Zatim, tvorac »geopolitike«, Karl Haushofer (K. Haushofer), geograf nacionalističke inspiracije, čiji su radovi bili neka vrsta brevijara osvajačkog duha. U ovu grupu mogao bi se svrstati i pravnik Karl Šmit (C. Schmitt), teoretičar korporativne države: on smatra da je vreme pluralističke države prošlo i da u Nemačkoj treba porušiti razne prepreke koje stoje na putu jedinstvu države: federalizam *Länder-a*, mnoštvo partija, velike interesne koalicije (trustove i sindikate).

Ovde treba dodati i časopis *Die Tat* (*Akcija*), koji je izlazio od 1909. godine, ali koji je odigrao osobito važnu ulogu uoči zavođenja hitlerovske diktature. Saradnici ovog časopisa suprotstavili su se nacionalsocijalizmu, računajući na vojsku i predsednika Rajha. Međutim, država koju su oni želeli da utemelje bila je totalitarna, autoritarna, autarhična. F. Frid (F. Fried) sanja o »socijalizmu na nemački način«, koji bi se oslobodio brige o rentabilnosti, sanja o zatvorenoj trgovačkoj državi, o nemačkom osvajanju jugoistočne Evrope. Hans Cehrer (H. Zehrer) želeo je da sa omladinskim pokretima, pripadnicima dobrovoljačkih odreda i starim ratnicima stvori »Treću snagu«, i nacionalističku i socijalističku, između komunista i hitlerovaca. Grupu okupljenu oko lista *Die Tat* od pokreta braće Štraser deli nevelika razlika.

3. *Mit 20. veka* samo je poslednji u nizu istorijsko-metafizičkih sistema. Neki od njih su veoma daleko od buduće hitlerovske ideologije, ali ih zbog njihove kritike liberalizma, kapitalizma i

moderne civilizacije, moramo navesti zajedno sa onim sistemima koji otvaraju put ovoj ideologiji.

Najudaljeniji od nacionalsocijalizma bio je svakako Valter Ratenau. Ovaj veliki biznismen, direktor jednog od trustova električne energije (AEG), političar koji je bio jedan od tvoraca Vajmarske Republike, bio je istovremeno teoretičar neprijateljski raspoložen prema razvoju civilizacije mašina: mehanizujući se, moderni svet se malo pomalo »degermanizovao«; inteligencija je sebi dala preteranu vlast nad osećanjima i iracionalnim. Nacionalista i pacifista, demokrata i antiparlamentarac istovremeno, Ratenau zamišlja, prema romantičarskoj tradiciji, jedan autoritaran režim, koji bi se zasnivao na korporacijama (sindikata i akcionarskim društvima) i kojim bi upravljala narodna »elita«: živa zajednica, umesto bezlične birokratije.

U delu *Razmatranja jednog nepolitičara* (1918), Tomas Man razvija nacionalističke teorije, kojih će se, zatim, javno odreći. U toj knjizi, proistekloj iz rata 1914, on »zapadnoj civilizaciji«, sasvim inostranoj, koja je proizvod »buržoazije« i demokratije, suprotstavlja radikalno drukčiju germansku »kulturu«: nemački narod ne može i ne treba da prihvati taj duh koji mu je stran.

Umesto »revolucije« na zapadni način, T. Man zamišlja budućnost kao jednu veliku »reakciju«, kao povratak elementarnim silama, kao što su »priroda oslobođena inteligencije, narodna duša, mržnja, rat«.

U ovoj dvojici mislilaca lako možemo prepoznati naslednike romantičarske tradicije, utopističke i »reakcionarne«, koju smo ranije već opisali. Nasuprot njima, Osvald Špengler (Oswald Spengler) nastavlja »prusko« nasleđe: on veliča državu, poslušnost kao vrlinu, politiku sile. U knjizi *Propast Zapada* (1920), takođe možemo naći opširnu i zbrkanu metafiziku istorije, ideju o istrošenosti velikih »kultura«, koje su se degenerisale u »civilizacije«. Međutim, da bi se Evropa spasla propasti u koju srlja i da bi se sačuvala od opasnosti koja joj pretila sa Istoka (žute rase i Rusa), O. Špengler predlaže novi cezarizam.

Nemačka je jedina zemlja u Evropi u kojoj moderna kultura, koju Špengler naziva faustovskom, nije potpuno degradirana. Pritom, on računa samo na luteransku, severnu Nemačku, Hoencolernovu Prusku, a ne na južnu Nemačku, u koju je katolicizam uneo strani

uticaj. Pravi socijalizam, »volju za moć, borbu za sreću, ne pojedinca, već kolektiva«, nije izmislio Karl Marks, nego pruski suvereni; Nemačka je u sebi živo očuvala potrebu da služi i poštuje. Zapravo, O.

Špengler, obožavalac Fridriha II Velikog, zamišlja neku vrstu modernog prosvetljenog despotizma, koji ne bi prezirao propagandu. Jer, šta je u stvari istina? »Za masu, istina je ono što neprestano čita i sluša.« Čovek je, kaže Špengler posle Ničea, »grabljiva zver«, a moć, cilj svake politike, mogu osvojiti samo »novi Varvari«. »Rat je večni oblik uzvišenog života, a države su stvorene samo da bi ratovale.« Ovaj »nacionalni socijalizam« se od hitlerovskog nacionalsocijalizma razlikuje samo po odsustvu rasizma: odbacuje svaku biološku definiciju rase, ili kako Špengler kaže, svaku »zoologiju«.

Naspram realizma Osvalda Špenglera, stoji politički »misticizam« Melera van den Bruka (Moeller van den Bruck). Pre bi se moglo reći da Meler nastavlja Fihteove i Listove ideje, a ne zamisli Fridriha II. Međutim, kao i Špengler, on izdvaja Prusku i luteransku tradiciju. Mržnji prema zapadnoj demokratiji, koja je zajednička svim ovim misliocima, Meler dodaje demografske razloge: u Nemačkoj postoji dvadeset miliona ljudi više nego što bi trebalo, koji moraju sebi da prokrče put vani; potisnuta na periferiju Evrope, Francuska bi postala druga Portugalija, dok bi se Nemačka proširila prema Istoku. Američkoj »volji« i ruskoj »duši«, Nemačka suprotstavlja antiliberalnu »filozofiju« (*Weltanschauung*), koja bi joj omogućila da oko sebe okupi čitavu Evropu. Po unutrašnjem uređenju, to će biti »Treći Rajh«, korporativna, federalna, konzervativna država, bez pisanog ustava, koja se zasniva na velikim političkim zajednicama i ekonomskim korporacijama.

Ova konzervativna utopija je poslednja politička konstrukcija koja je prethodila dolasku Hitlera, a čiji uspeh Meler nije doživeo: izvršio je samoubistvo 1925. godine.

4. Osim ovih teoretičara, pobornika struje koju smo nazvali »konzervativna revolucija«, treba, najzad, navesti i pisce čiji je uticaj na javnost bio možda direktniji i dublji. Ovde ćemo od mnogih navesti samo četvoricu: Hans Grim (H. Grimm) je pisac romana *Narod bez prostora* (1926), koji je štampan u više od dvesta hiljada

primeraka. E. E. Dvinger (E. E. Dwinger) je objavio trilogiju o ratu i ruskoj revoluciji (1929–1932): *Vojska iza bodljikave žice; Između Crvenih i Belih; Nemačko, zovemo te*. Ernest fon Zalomon (E. von Salomon) je kao vrlo mlad učestvovao u dobrovoljačkim odredima. U romanu *Izgnanici* (1929) opisuje ubistvo Ratenaua, u kome je i sam učestvovao, a u romanu *Kadeti* (1933) istoriju mladih oficira bez zaposlenja i ideala, posle poraza. U svojim prvim delima (*Čelične oluje*, 1920, *Borba, kao unutrašnji doživljaj*, 1922) Ernest Jinger (E. Jünger) veliča svoje ratno iskustvo. Zatim, 1932. godine, objavljuje roman *Radnik*, u kome, skoro kao Špengler i Meler van den Bruk, opisuje radnika kao vojnika budućeg autoritarnog režima, pozvanog da zameni zastareli demokratski ideal zapadnih zemalja.

25

HITLERIZAM NA VLASTI (1934–1945)

I. UREĐENJE HITLEROVSKE DRŽAVE

Centralna vlast

1. Države. – Iako manje federalistička nego što je bilo Vilhelmovo carstvo, Vajmarska Republika je ipak zadržala izvesnu autonomiju provincija. Sačuvala je sedamnaest država (*Länder*), pri čemu je svaka od njih imala svoj ustav, svoj parlament (*Landtag*), svoju vladu. Osim izabranog Rajhstaga, postojao je i *Rajhsrat* (*Reichsrat*), koji je bio sačinjen od delegata koje su birale članice federacije, a koji je funkcionisao kao savetodavna skupština i imao pravo na veto. Vrhovni sud je bio nadležan za sukobe između Carstva i država.

Hitlerovski režim je dalje razvio centralističke tendencije u Vajmarskoj Republici. Odmah posle izbora u januaru 1933. godine, skoro sve vlade provincija su bile raspuštene i zamenjene nacionalističkim koalicionim kabinetima, sačinjenim po ugledu na kabinet Rajha. Pošto je Bavarska pružala otpor, Hitler je tamo poslao generala fon Epa, u zvanju opunomoćenog »komesara Rajha«.

Kasnije su provincijski parlamenti u potpunosti ukinuti, a vlade provincija podređene vladi Rajha. Rajhsrat je raspušten. Dana 31. marta, donet je zakon o »usklađivanju« (*Gleichschaltung*), koji je obavezivao države da donose zakone u skladu sa zakonima Rajha, nezavisno od njegovih ustava. Zatim je 7. aprila donet takozvani zakon o obnovi Rajha, koji je načelo država doveo *štathaltere* (*Statthalter*), svemoćne prefekte, koji su imali pravo da postavljaju

ministre i službenike, imenuju komandante oružanih snaga i vrhovne sudije, a bili su ovlašćeni i da primaju zakletve biskupa. Bilo je osamnaest štathaltera, koje je birao Hitler među najpouzdanijim nacistima. U

Pruskoj, tu funkciju je vršio predsednik Saveta, to jest Gering. Eto šta se dogodilo sa autonomijom provincija.

Na isti način slobodu su izgubili i gradovi: više nije bilo opštinskih izbora, a gradonačelnike je postavljala centralna vlast.

Centralna vlast je, od 14. marta 1933. godine, potpuno prešla u ruke Firera. Zakon o potpunoj vlasti koji je izglasao Rajhstag dvotrećinskom većinom dao je kancelaru potpunu zakonodavnu vlast u trajanju od četiri godine, ovlašćujući ga da donosi odluke ne obazirući se na ustav. Ova ovlašćenja jednoglasno su obnovljena 30. januara 1937. godine. Dana 26. aprila 1942, Hitler je pred Rajhstagom izjavio da »kao Firer nacije, vrhovni komandant vojske, šef vlade i pošto je u njegovim rukama izvršna vlast i vrhovni sud«, on, prema tome, ne mora da vodi računa ni o pisanom zakonu ni o stečenim pravima, da može da izriče kazne koje smatra ispravnim i opoziva sudije po svojoj volji. Čak je i Savet ministara zasedao samo izuzetno (poslednji put je okupljen 4. februara 1938), a Hitlerovi saradnici često nisu imali uvid u njegovu politiku. Jedan zakon od 4. oktobra 1934. godine obavezivao je ministre da polažu zakletvu odanosti i poslušnosti Fireru. Ovaj režim, centralizovan u najvećoj mogućoj meri, imao je samo jednu slabu tačku: sukobe klanova i lične intrige.

2. Partija. – Uređenje Nationalsocijalističke partije doprinelo je centralizaciji Nemačke.

Partijski funkcioneri nisu određivani prema državama, već prema novoj podeli na srezove (*Gaue*), kojih je bilo trideset i dva. Jedan »Gau«, kojim je upravljao *Gaulajter* (*Gauleiter*), delio se dalje na »okruge«, a unutar okruga svako mesto imalo je partijsku »grupu«, koja se delila na »ćelije« i »blokove«.

Dakle, administracija u užem smislu je udvostručena postojanjem pomoćne administracije koja je kontroliše i često joj zavidi.

Partija u užem smislu uvek je činila manjinu. Nije bilo potrebno da neko bude član Partije da bi obavljao neku funkciju, čak i važnu: jedan od ministara Rajha, fon Elc (Eltz) nije nikada bio njen član.

Partija je kao članove (P. G.) primala samo najubeđenije i najveće fanatike. Međutim, pošto je imala veliki broj centralnih komisija (političku, pravnu, poljoprivrednu, itd.), organizacija Partije je postala veoma brojna skupina kojom je upravljao zamenik Firera, Rudolf Hes, a zatim Martin Borman (M. Bormann).

Međutim, pored toga postojale su i druge brojne nacionalsocijalističke grupe kao na primer: milicija, motorizovane jedinice, hitlerovska omladina, udruženja studenata, profesora, pravnika, itd.

U Nemačkoj je mogao da živi mirno samo onaj ko se borio u nekoj od njih. Svake godine u septembru, u Nirnbergu se na jednom kongresu okupljalo nekoliko miliona ljudi, članova raznih ovakvih organizacija.

3. Policija i milicija. – Hitlerova diktatura razvila je sistem policija i milicija bez predsedana.

SA trupe, koje su bile čuvari režima tokom prve godine, slomljene su 30. juna 1934. godine.

One nisu nestale već su samo, pod komandom opskurnog Lucea (Lutze) imale sasvim beznačajnu ulogu. Njihovi pripadnici su u jednom trenutku obrazovali unutrašnju opoziciju; organizacija nazvana »Osvetnici Rema« ubila je u toku 1934–1935. godine znatan broj SS oficira.

SA trupe zamenjene su SS trupama. Na početku, 1929. godine, SS su bile samo Firerova lična garda; tada su brojale svega sto pedeset ljudi. Godine 1931, imale su dve hiljade članova. Posle nestanka Rema, Himler, komandant SS trupa, bio je podređen direktno Hitleru. SS trupe postale su ogromna organizacija sa brojnim aktivnostima.

Postojala je posebna SS vojska. Na početku, 1936. godine, ona je okupljala 210 hiljada ljudi, a zatim, pred kraj rata oko milion. Ova vojska sastojala se iz dva dela: s jedne strane, »trupe sa mrtvačkom glavom« (brojale su oko trideset hiljada pripadnika), koje su izvršavale zadatke u unutrašnjosti zemlje (pod upravom Ajkea (Eicke) one su imale poseban zadatak da čuvaju koncentracione logore); s druge strane, *Vafen SS* (*Waffen-SS*), koje su delovale kao elitne vojne trupe.

Pored toga, SS trupe su postepeno preuzimale vlast u policiji. Svi policijski organi spojeni su 1936. godine u Centralnu službu

bezbednosti (RSHA), koja je prestala da pripada ministarstvu unutrašnjih poslova i bila je podređena samo Himleru. Ovim policijskim službama treba dodati vojnu kontraobaveštajnu policiju, odnosno *Abver* (*Abwehr*), pod zapovedništvom admirala Kanarisa (Canaris), koji se uostalom vrlo brzo sukobio sa RSHA. Centralna služba bezbednosti se sastojala od tri glavna sektora: policija za održavanje reda, pod zapovedništvom Daluegea, kriminalistička policija, pod zapovedništvom Nebea i, najzad, državna tajna policija, *Gestapo*, sa svojom Centralnom službom, koja se zvala *Gestapo*.

Ova organizacija bila je rezultat duge borbe SS trupa za kontrolu policije. Naime, od 1931. godine postojala je zasebna SS policija koja je u početku bila predviđena za unutrašnje čišćenje pokreta. To je bila SD, odnosno, služba bezbednosti, a njom je od početka upravljao pomorski oficir Rajnhard Hajdrih (Reinhard Heydrich). Kada je Hitler preuzeo vlast, Himler se nadao da će SD postati jezgro državne policije, a da će on biti njen šef. To se uistinu i dogodilo, ali tek 1936. godine. Najpre ga je u tome sprečio Gering, koji je ostao njegov neprijatelj do poslednjih dana režima. Gering, ministar unutrašnjih poslova Pruske, želeo je da zadrži vlast nad Gestapoom, na čije čelo je postavio jednog od svojih najpouzdanijih ljudi, Rudolfa Dilsa (R. Diels). Za početak, Himler se morao zadovoljiti položajem šefa bavorske policije. Međutim, Hajdrih je 1934. godine ušao u Gestapu u Berlinu; nekoliko meseci kasnije i sam Himler se tamo našao u zvanju inspektora i najzad, 1936. godine, uprkos protivljenju Frika, ministra unutrašnjih poslova Rajha, on staje na čelo čitave policije. SD i Gestapo prešli su pod Hajdrihovu vlast, a zatim, kada je on ubijen u Čehoslovačkoj 1942. godine, njima je komandovao Kaltenbruner. Smatra se da je SD imala do sto dvadeset hiljada agenata.

SS trupe, bezobzirne i beskrupulozne policijske i vojne jedinice, postepeno su gubile svoj prvobitni karakter. Naročito za vreme rata, kada su svoje članove regrutovale na silu. Međutim, Himler je hteo jedan »mistični SS« i uporno je svojoj organizaciji davao obeležja tajnog društva, sa ceremonijom inicijacije (*Fahnen-junker-Weißen*) u Kedlinburškoj katedrali. Tri visoka instituta (Sonthofen u Bavarskoj, Vogelsang u Rajnskoj oblasti, Krössinsee u Pomeraniji), bila su predviđena za formiranje vladajuće elite buduće Nemačke.

4. Koncentracioni logori. – Ova institucija, koja je u istoriji ostala zapamćena kao svedok gnusnih dela nacizma, osnovana je na samom početku. Bilo je otvoreno pedesetak logora pod nadležnošću SA. Gering ih je sve zatvorio, osim možda dva ili tri. On je strahovao od prevelike moći milicije »mrkih košulja«. Međutim, SS je ponovo otvorio ove logore, posebno posle 1936. godine.

Do 1939. godine, tri glavna su bila: Dahau, kraj Minhena, Buchenwald, pored Vajmara i Zaksenhauzen, u predgrađu Berlina. Posle objave rata, broj logora se naglo povećavao: posle 1939. godine, bilo ih je stotinak.

Organizacija ovih logora je poznata, u njima su bili politički zatvorenici, Jevreji, homoseksualci, obični prestupnici, »asocijalni«, pa čak i bezopasni pripadnici sekte *Bibelforscher*.

Sistem po kome su se zatvorenici podređivali nekom među njima (*Kapos*), smišljen je tako da se podstiče potkazivanje i ljubomora. Logori su istovremeno korišćeni i kao izvor jeftine radne snage.

Ako se izuzmu logori namenjeni potpunom uništavanju zatočenika, režim ishrane je bio proračunat tako da su zatvorenici mogli da izdrže prosečno devet meseci. Za dnevni trošak od 0.70 maraka, jedan zatvorenik je obavljao posao u vrednosti od oko 6 maraka. Ovde nećemo opisivati gasne komore, krematorijume i druge gnusne ustanove ovog režima, koje su danas svakom poznate.

Međutim, tajna ovih zločina je tako brižljivo čuvana da ogroman broj nemačkog naroda, čak i u slučaju da je znao da logori postoje, nije ni slutio kakvi se užasi tu događaju i koliki je broj žrtava.

Čak je i u inostranstvu potpuna istina otkrivena tek posle nemačkog poraza.

Procenjuje se da su posle 1939. godine svi logori zajedno mogli da prime oko milion zatvorenika odjednom. Iako su statistički podaci o ovome približni, izračunato je da je bilo negde oko 7 do 9 miliona žrtava.

Visoke državne institucije

1. Pravosuđe. – Hitlerovska doktrina predviđala je reformu prava, odnosno, njegovo usklađivanje sa germanskim shvatanjima. Uprkos tome, osnovni principi zakona ostali su nepromenjeni.

Međutim, autonomija pravosuđa je potpuno nestala. Tirak (Thierack), koji je 1942. godine zamenio ministra Girtnera (Gürtner)

u ministarstvu pravde, tvrdio je da sudija nije čuvar zakona, već vladin pomoćnik. Formirani su vanredni sudovi za političke zločine i ekonomske prestupe.

Pošto je državni sud, u sporu zbog požara u Rajhstagu, oslobodio krivice trojicu od četvorice osuđenih, oduzeto mu je pravo da sudi u slučajevima veleizdaje, i to je povereno »Narodnom sudu«, koji se sastojao od dvojice sudija i pet partijskih funkcionera; ovim sudom predsedavao je sudija Frajsler (Freisler), koji se proćuo zahvaljujući svojoj surovosti.

Za vreme Hitlerove diktature pravosuđe je imalo samo sporednu ulogu. Suđenja zapravo i nije bilo: pribegavalo se »preventivnom hapšenju«, koje je režimu omogućavalo da se jednostavnim policijskim merama oslobodi protivnika. Na okupiranim teritorijama policija je vladala neprikosnoveno.

2. Propaganda. – Nationalsocijalistički režim je prvi koji je propagandi dao ministarstvo.

Gebels je samovoljno upravljao štampom, radiom, filmskom industrijom, izdavaštvom. »Komora za nacionalnu kulturu« kontrolisala je čitav intelektualni život.

Po dolasku nacista na vlast, neki listovi su »pročišćeni«, a neki su zabranjeni; za urednike su postavljeni nacisti. U aprilu i oktobru 1933, donet je statut za štampu. Da bi neko postao novinar, morao je da ima dozvolu koju je izdavalo Udruženje novinara. Ministar za propagandu je odlučivao koje će se informacije objaviti, a koje ne. Novinari su objavljivali članke bez prethodne cenzure, ali su za njih bili lično odgovorni. Sud novinarske organizacije i pretnja policijskim kaznama sami po sebi su sprečavali bilo kakve ispade. Broj listova je znatno opao.

Nacionalno društvo je upravljalo radiom, a Udruženje filmskih radnika kontrolisalo je filmsku industriju. Država je povećala broj radio predajnika i pojačala ih. Propagandne filmove finansirala je posebna banka. I pored toga, nemačka kinematografija, iako je bila jedna od najboljih na svetu pre nacizma, sada je naglo slabila; jedina značajna produkcija iz hitlerovskog perioda je film Leni Rifenštal (L. Riefenstahl) o olimpijskim igrama 1936. godine, *Bogovi stadiona*.

Književnost je bila »organizovana« po istim načelima kao i novinarstvo i kinematografija, odnosno, da bi neko mogao da

objavljuje bilo je potrebno da bude član Udruženja pisaca, koje je strogo kontrolisalo izdavaštvo i prijavljivalo sumnjiva dela ministarstvu za propagandu. Javne biblioteke su pročišćene, a organizovana su javna spaljivanja knjiga; prvo je bilo 10. maja 1933. godine u Berlinu; njime je rukovodio Gebels: spaljeno je dvadeset hiljada knjiga.

Hitlerova diktatura je iz dana u dan uništavala nemačku književnost. Nekolicina osrednjih pisaca (H. F. Blunck, Kolbenheyer, H. Johst) koriste sticaj okolnosti. Od značajnijih pisaca jedino stari Gerhard Hauptman (G. Hauptmann), iako po prirodi veoma povučen, prihvata da nacisti koriste njegovo ime. Književnost bednog kvaliteta slavi vrlinu krvi i tla; u hitlerovskom žargonu nazvana je *Blubo* (*Blut und Boden*) književnost. Veliki broj pisaca napušta Nemačku, jedni zato što su Jevreji, kao Franc Verfel (Franz Werfel) ili Štefan Cvajg (Stefan Zweig), koji se ubio u Južnoj Americi, a drugi zbog svojih političkih ubeđenja, kao, na primer, Tomas Man. Herman Hese je već duže vremena živeo usamljen u Švajcarskoj. Tokom prvih godina režima, neki značajniji pisci i mislioci, kao Martin Hajdeger (M. Heidegger), Gotfrid Ben (G. Benn), Konrad Vajs (K. Weiss), s oduševljenjem prilaze novoj državi. Većina njih se veoma brzo razočarala. Od pisaca koji su ostali u Nemačkoj, neki su začutili, a neki su potražili utočište u književnost bez ikakvih političkih implikacija. Jedino je Hans Karosa (H. Carossa), i to nevoljno, prihvatio da bude predsednik Međunarodnog udruženja pisaca. Treba reći da nemačkoj inteligenciji služi na čast što je u velikoj meri odbijala da dâ svoj doprinos hitlerovskoj diktaturi.

3. Obrazovanje i vaspitanje mladih. – Obrazovanje, kojim je upravljao ministar Rust, i samo desetkovano rasnim i političkim čišćenjem, postalo je fanatično zahvaljujući uredbama koje su preradile školske udžbenike po meri i potrebama režima. Profesore su kontrolisala njihova strukovna tela, studenti su bili okupljeni u Študentenšaft (Studentenschaft).

Međutim, obrazovanje u užem smislu nije bilo najvažniji aspekt vaspitanja mladih. Najpre su »rasni« zakoni unapred eliminisali »nečiste«. Naime, zakonom od 14. jula 1933. godine, za čiju primenu je bio zadužen specijalni sud, nalaže se sterilizacija obolelih od naslednih bolesti. Zajmom za brak – koji su kasnije uvele i druge

zemlje – pomaže se povećanje nataliteta, koji je i inače rastao brzo. Knjige kao što je »Majka i dete« imaju za cilj da olakšaju odgoj vanbračne dece. Uprkos tome što je nacionalsocijalizam u osnovi konzervativna ideologija, koja veliča vrline porodice i želi da veže ženu za kuću, on je, s druge strane, nastojao da što je moguće ranije izvuče dete iz porodice i poveri ga upravi države. Omladinske organizacije, kojima je upravljao Baldur fon Širah (B. von Schirach), a koje su bile zamena za sve ostale omladinske organizacije, uključujući i izviđače, odgajale su decu počev od osam godina u duhu nacionalsocijalizma. To su najpre, *Jungvolk* zatim, za dečake *Hitlerjugend*, a za devojčice *Bund deutscher Mädchen*. Treba, međutim, dodati da učlanjivanje u ove organizacije nije bilo obavezno. Nasuprot tome, Služba rada, kruna nacionalsocijalističkog obrazovanja i vaspitanja, bila je obavezna za sve.

4. Organizacija rada. Socijalna politika nacionalsocijalizma. – Jedinostveni sindikat. –

Dana 2. maja 1933. godine, SA i SS trupe zauzele su kancelarije velikih nemačkih sindikata, odnosno, »slobodnog sindikata« (socijalističkog) i hrišćanskog sindikata. Njihova dobra (miliona maraka) su oduzeta i predata jedinstvenoj organizaciji, »Radnom frontu«, kojim je upravljao Robert Laj (R. Ley). Radni front je obavezno okupljao sve zaposlene i sve poslodavce, što znači, više od dvadeset miliona ljudi. Obuhvatao je četrnaest grupacija fizičkih radnika i osam grupacija službenika. Svakom od njih upravljao je po jedan funkcioner koga je postavljao Laj.

Radni front nije bio samo jedinstveni sindikat, on je preuzeo poslove socijalnih osiguranja, zadruga, banaka za kreditiranje radnika, itd. Osim toga, on je bio i instrument socijalne politike režima: gušio je duh klasnih borbi i nalagao udruživanje radnika i kapitalista u izvršavanju zajedničkih zadataka.

U tom cilju, zakon o »nacionalnoj organizaciji rada«, obnarodovan januara 1934, definiše status preduzeća i prava radnika. Radnici biraju »ljude od poverenja« koji će ih predstavljati u direkciji i čiji zadatak nije da učestvuju u ekonomskom poslovanju preduzeća, već da kontrolišu poštovanje socijalnih zakona (koji se odnose na plate, higijenu, odmore, itd.). Međutim, radnici su ove delegate birali na osnovu liste koju im je dostavljala direkcija. Osim toga, »radno

dostojanstvo« radnicima nije dopuštalo da stupe u štrajk ili na bilo koji način naruše disciplinu. »Sud rada« je kažnjavao svaki prestup i mogao je, s jedne strane, da nedostojnom gazdi uskrati pravo na rad preduzeća, ili s druge strane, da radnicima izrekne novčanu kaznu ili ih otera s posla. Sudovi rada takođe vode računa o tome da radnici ne zadiru u prava direkcije. Za valjanu primenu pravila o radu bili su zaduženi »poverenici« (Treuhandler).

Pod prinudom jedinstvenog sindikata, prividno je postignut društveni mir. Režim je pompezno slavio rad; tako da je, uz Kongres Partije, 1. maj postao godišnje slavlje.

Služba rada. – Služba rada, osnovana 1. maja 1934. godine, u početku je bila neobavezna. Od 25. juna 1935. postala je obavezna za mlade oba pola. Godinu dana su morali da rade na raskrčivanju, izgradnji puteva i sl. I tu je vladala stroga hijerarhija: Nemačka je podeljena na trideset oblasti, one na grupe, a svaka grupa se sastojala iz više »radnih logora«.

Jedan od ciljeva radne obaveze bio je da razvije duh zajednice i da mlade pouči čistoj nacionalsocijalističkoj doktrini, bolje nego što bi to mogla da učini vojska. Međutim, ona je istovremeno umanjivala nezaposlenost. Pobjeda nezaposlenosti je velika pobjeda hitlerovskog režima i osnovni uzrok njegovog uspeha kod nemačkog naroda. Osim u »Službi rada«, nezaposleni su se zapošljavali i u velikim javnim radovima, što će biti predmet našeg rada nešto kasnije, i u vojnoj industriji; dobili su mesta i u neproizvodnim zanimanjima, u džinovskoj administraciji Partije. (Na troškove administracije odlazila je približno jedna četvrtina sredstava Radnog fronta).

Društvene delatnosti. – Jedinstveni sindikat oduzeo je radniku slobode; oduzeo mu je sva delotvorna sredstva pobune. Istovremeno, režim je umnožavao pomoćne poslove i ispunjavao slobodno vreme radnika. Od novembra 1932, jedan ogranak Radnog fronta, nazvan »Snaga kroz radost« (KDF), organizuje pozorišne predstave za radnike, jeftine godišnje odmone, putovanja po inostranstvu, koja su ujedno bila i hitlerovska propaganda. Sportske aktivnosti su sistematski razvijane i bile su dostupne svima; Olimpijske igre 1936. godine u Berlinu krunisale su napore nemačkog ministra za sport, fon Čamer und Ostena (von

Tschammer und Osten), a one su takođe služile za propagandu režima.

Troškove ove organizacije je u potpunosti finansirao Radni front, koji je raspolagao ogromnim bogatstvom oduzetim od sindikata, a prikupljao je i novac od nemalih članarina (koje su iznosile dvadesetak maraka godišnje).

Osim Radnog fronta, i službe hitne pomoći, a posebno služba »Zimske pomoći« (WHW), izdržavale su se prikupljanjem priloga, koje je bilo teško izbeći, jer su bili neka vrsta prinudnog poreza: služba »Zimske pomoći« sakupljala je više milijardi maraka godišnje.

II. EKONOMSKA POLITIKA

Finansiranje režima

Nemačka je 1932. godine imala šest miliona nezaposlenih; njena ekonomija je bila potpuno paralisana. Nationalsocijalizam je smanjio nezaposlenost, oživeo nemačku ekonomiju i mogao je da finansira plan ponovnog naoružanja koji je, za svega nekoliko godina omogućio Nemačkoj da sve svoje susede ostavi daleko iza sebe. Kako je bilo moguće to »čudo«?

Zna se da je tvorac tog čuda bio dr Hjalmar Šaht (H. Schacht). Pošto je 1929. dao ostavku na mesto predsednika Rajhsbanke (Reichsbank) Šaht je bio jedan od onih koji su najviše doprineli Hitlerovom dolasku na vlast. Ponovo preuzima poslove koje je napustio, a 2. avgusta 1934. godine preuzima i Šmitovo mesto ministra za ekonomiju. Na tom položaju ostaće do novembra 1937, kada je to mesto prepustio Funku, ali je do januara 1943. bio ministar bez portfelja.

Jedan od osnovnih uzroka ekonomske krize koja je dovela do pada Republike bio je nedostatak tržišta: Nemačka je malo izvozila. S druge strane, u posleratnom periodu u Nemačku je, u obliku privatnih pozajmica, uneta znatna količina stranog kapitala. Šahtov plan je bio da uspostavi ravnotežu trgovinskog balansa i u skladu s tim da koristi investirani strani kapital u Nemačkoj.

Otuda sledeće tri mere:

1° Zabranjuje transfer stranog kapitala. Novac ostaje blokiran u Nemačkoj, pod imenom *Registermark* ili *Kreditspermark*. Ipak, strani poverenici mogu da koriste taj novac za kupovinu nemačkih

proizvoda. Dakle, stvorio je veštački izvoz, čije su troškove snosili nemački poverioci.

2° Ne samo da je to bio pokušaj da se uspostavi ravnoteža trgovinskog balansa, već i pokušaj da se onoliko koliko je to moguće, Nemačka učini nezavisnom od inostranstva. Namera je bila da se razvojem poljoprivrede i sintetičkih proizvoda (kaučuka, goriva, tekstila itd.) Nemačkoj omogući da živi u zatvorenoj ekonomiji. Za neophodne kupovine u inostranstvu pribegavalo se kliringu: za svaki uvoz morao je da se izvrši izvoz jednake vrednosti u istu zemlju iz koje je izvršen uvoz.

Kompensacione kase postojale su u obe zemlje: kupac je u ove kase uplaćivao iznos za kupovinu u nacionalnoj valuti. Tako se sve svodilo na računovodstvenu razmenu; novac nije izlazio van granica, a siromaštvo Nemačke se smanjilo zahvaljujući stranom novcu.

3° Ipak, da bi se izvozilo, moralo je da se proizvodi. Da bi se oživela nemačka ekonomija, pribegavalo se izdavanju menica na veoma kratak rok (u principu na tri meseca, ali su se mogle produžiti na pet godina). Preduzetnici zaduženi za tržište javnih radova dobijali su trasirane menice od specijalnih javnih ustanova (Deutsche Bank und Bodenbank, Deutsche Verkehrskreditbank, Bank der deutschen Arbeit, itd.), kojima je garanciju davao Rajh. Isto tako, za potrebe naoružanja, fabrike su dobijale naročite bonove od »Društva za istraživanje metala«

(Metallforschungsgesellschaft, skraćeno *Mefd*), a Rajhsbanka je bila garant za te bonove.

Pitaćete se zašto ovaj sistem, koji se pokazao efikasnim, nije primenjen ranije. Kao odgovor, najpre bi trebalo reći da je on i ranije bio oprobano, mada u mnogo manjem opsegu: prve zabrane međunarodnih transakcija potiču iz 1931, a Papen i Šlajher su izmislili i specijalne kratkoročne menice. Međutim, glavni razlog što ovaj sistem nije ranije uveden je u tome to što je Nemačka, zbog tako organizovane autarhije, izlazila iz redovnih tokova međunarodne razmene, ostajući tako van Evrope, a kancelar Brüning je upravo to želeo da izbegne.

Zabrana transfera stranog kapitala je unilaterarna odluka Nemačke koja je, po prvi put, stavila strane zemlje pred svršen čin. Tako je započela politika prevrata. S druge strane, da bi preduzimači

prihvatili da izdaju kratkoročne menice, trebalo je povratiti poverenje, jer su vlasnici kapitala odbijali da ukažu poverenje nestabilnim vladama centra, kojima je pretila opozicija ekstremne desnice. Videli smo da je Hitler došao na vlast tek pošto je dobio saglasnost finansijera, pošto im je garantovao jaku i stabilnu vladu; tada je kapital prestao da se krije.

Ovaj sistem ipak nije bio bez opasnosti. Uvođenje »špermarake« (*Sperrmarks*) bilo je povezano sa devalvacijom. Naime, stranci koji su imali špermarke mogli su da prepuste svoja potraživanja ljudima koji su želeli da kupuju nemačke proizvode. Međutim, oni su ispod zvanične cene kupovali tu manjkavu valutu, koja nije mogla da se iznese iz Nemačke. Zapravo, u Parizu su se špermarke kupovali za 20% zvanične cene marke. Isto tako, pošto se broj kratkoročnih menica, koje su se mogle zameniti za gotov novac, povećavao, postojala je opasnost od inflacije. Po Šahtovoj zamisli, ove mere su bile privremene i imale za cilj samo da ožive ekonomiju. Nemačka ekonomija zapravo nikada nije dovedena u »normalno« stanje. Pre svega, zato što je veliki deo nemačke proizvodnje, uprkos proširenju unutrašnjeg tržišta, bio neproduktivan, jer je bio vezan za naoružanje i rat. Interni dug je neprestano rastao: sa 10 milijardi maraka 1933. porastao je na 25 milijardi 1935. i na 110 milijardi 1943. godine; promet papira od vrednosti raste sa 3.560 miliona 1932, na 11. miliona 1939. i 33.683 miliona 1943. godine. Politika »dirigovane inflacije«, kojom je zamenjena Bruningova politika deflacije, zapala je ipak u najveće teškoće; »tajna 'uspeha' ove politike«, kako je zabeleženo, »leži u tome da se izbegne zapadanje u ekonomsku krizu koja je, prema objektivnom stanju nemačke ekonomije bila neizbežna« (Bettelheim).

S druge strane, ne može se reći da bi ta politika autarhije mogla da uspe da nije morala da snosi teret naoružavanja i rata. Nije slučajno što se autarhija udružila sa ratobornom politikom. U jednom govoru, koji je održao 19. juna 1932. godine u Hanoveru, Šaht autarhiju opisuje kao »sredstvo borbe«. »Autarhija«, kaže on, »povlači sa sobom tako veliku razliku u ekonomskim standardima među državama da neminovno dolazi do kulturnih i političkih opasnosti.« »Svakako«, dodaje on, »bogatstvo je snaga, ali utešni zakoni prirode kažu da i razočaranje daje snagu... Mi u Nemačkoj živimo sa tako

porušenom ekonomijom i takvim dugovima da nam se ništa gore od toga ne može dogoditi. Nikakav spoljašnji politički pritisak na nas ne bi mogao da poboljša položaj naših protivnika.« Politika autarhije inaugurisana 1933. bila je, dakle, sasvim svesno, očajnička politika; ona je već tada u sebi nosila ratnu opasnost. Osudila je Nemačku na izolaciju i tavorenje. Jedini cilj bilo je naoružavanje kako bi se granice »zatvorene trgovačke države« silom proširile na račun bogatijih zemalja.

Agrarna politika

Prva pretpostavka autarhijske ekonomije bila je čvrsta agrarna politika. To je bio zadatak ministra Valtera Darea (Walther Darre). Trebalo je zaustaviti egzodus prema gradovima, vezati seljake za njihovu zemlju i poboljšati poljoprivrednu proizvodnju. Pribeglo se dvema merama, odnosno, osnivanju »naslednih dobara« (*Erbhof*) i jedne organizacije za »udruženu prehranu«

(*Reichsnährstand*).

1. Institucija *Erbhof* je osnovana zakonom od 29. septembra 1933, koji je dopunjen dekretom od 21. decembra 1936. godine. Zakon od 14. jula 1933, koji je predviđao cepkanje veoma velikih imanja, praktično nije primenjivan. Naprotiv, seljački posed manji od 125ha proglašen je nedeljivim, neotuđivim i nezaplenjivim. Može se preneti samo ceo i to nasleđem, jednom od dece, koje otac odredi. Ova mera je u početku bila veoma dobro prihvaćena. Međutim, budući da je njegovo vlasništvo bilo nezaplenjivo, seljak je teže mogao da pozajmljuje; a i bio je vezan za zemlju, čak i ako je davala slabe prinose.

2. *Rajhsnerstand* je osnovan zakonima od 15. jula, 13. i 26. septembra i 9. decembra 1933. godine. Svi koji su učestvovali u poljoprivrednoj proizvodnji (vlasnici, zemljoradnici, društva za kreditiranje poljoprivrede, zadruge, industrije za preradu, itd.), grupisani su po okruzima na koje je »seljaštvo« bilo podeljeno. Seljački živalj je bio podeljen u 19 oblasti, za svaku zemlju u Rajhu.

Postavljeni su njihovi poglavari. *Rajhsnerstand* je imao tri dela: 1. »Farmerski deo«, koji je imao zadatak da poboljša tehničke uslove proizvodnje. 2. »Deo za ljudstvo«, koji je regulisao probleme zaposlenih, nadnica, itd. Zemljoradnički sindikati su raspušteni u martu 1934. godine. Vlasnici su dobili dozvolu da svom ljudstvu

izriču kazne, pa čak i fizičke. Razvija se sistem plaćanja u naturi, odnosno sistem *Heuerlinge*, po kome je poljoprivredni radnik dužan da, u zamenu za ustupanje komadića zemlje, nekoliko dana radi besplatno. Zakon od 15. maja 1934. godine zabranjuje zapošljavanje u gradu onih koji su prethodne tri godine bili zaposleni u poljoprivredi. Pošto ove mere nisu uspele da spreče migraciju iz sela u grad, osnovane su službe *Landhilfe* i *Landjahr*, koje su seljacima obezbeđivale besplatnu radnu snagu. Dekretom od 4. januara 1934. godine sve žene mlađe od dvadeset i pet godina bile su primorane da godinu dana besplatno rade na selu, kako bi posle toga mogle da se zaposle u administraciji ili trgovini. 3. »Odsek za tržište« bio je zadužen za cene. Za svaku grupu poljoprivrednih proizvoda (žitarice, mlečni proizvodi, itd.), postojali su regionalni »savezi«, koji su imali svog predsednika. U okviru ovih saveza brigu o pojedinim proizvodima vodila su »centralna udruženja« na nacionalnom nivou. Savezi su određivali količinu proizvoda koju treba uskladištiti, a oni su odlučivali i o cenama. Ova birokratska organizacija najpre je naišla na otpor seljaka: policija je učinila da je poštuju, preteći neposlušnima velikim novčanim kaznama, pa čak i zatvorom.

Međutim, rezultati ove poljoprivredne organizacije su bili sasvim dobri. I pored toga, zbog nedostatka deviza za uvoz osnovnih životnih namirnica i istovremeno loših prinosa, država se, 1936. godine, našla u teškoj situaciji, tako da je bilo neophodno uvesti bonove. Delom zbog ove krize, a delom zbog sukoba sa Geringom, Šaht će 1937. godine napustiti ministarstvo privrede. U govoru koji je održao 1932, on je istakao da Nemačka, na poljoprivrednom planu, može da bude dovoljna sama sebi. Iskustvo je pobilo ovu teoriju, koju je stvaranje rezervi hrane uoči rata učinilo potpuno utopijskom.

Organizacija industrije. Četvorogodišnji planovi

Odmah po dolasku nacionalsocijalista na vlast napravljen je program velikih radova. Za najvažnije tačke programa preuzeti su programi dr Gerkea, koga je Bruning postavio za komesara Javnih radova. To su planovi koji se odnose na izgradnju puteva i kanala, stambenog prostora, isušivanje i navodnjavanje, itd. Ovaj program, obustavljen 1932. godine, obnovljen je zahvaljujući finansijskim sredstvima o kojima smo prethodno govorili. Pod upravom prvenstveno inženjera Tota (Todt), ostvaren je veliki plan izgradnje

infrastrukture; najspektakularniji deo tog plana bila je izgradnja izvanredne mreže autoputeva, na kojoj je radilo dvesta hiljada radnika.

Međutim, 1936. godine se pokazalo da »novi plan«, koji je napravio Šaht 1934, neće biti u stanju da uspostavi ravnotežu trgovinskog balansa. Na Nirnberškom kongresu septembra 1936.

Hitler je objavio početak novog »četvorogodišnjeg plana«. To što je general Gering postavljen za direktora ovog plana jasno pokazuje koliki je deo ovog plana bio posvećen naoružanju.

Upravljanje ovim planom bilo je podeljeno na šest sektora: sintetički proizvodi, sirovine, radna snaga, poljoprivreda, cene i devize. Država usmerava ekonomiju obezbeđivanjem sirovina i deviza, pružanjem novčane pomoći industriji u povoju, koja je još uvek nerentabilna (benzin i sintetički kaučuk, na primer). Osim toga, osnivanjem *Hermann Goering-Werke*, u julu 1937, ona deluje još direktnije: reč je o preduzećima koja je preuzela država u sektoru rudnika gvožđa i metalurgije, posebno značajnom za vojnu industriju, koja su imala da zamene privatne firme; naime, eksploatacija nemačkih ruda sa niskim procentom metala, pretila je da postane nerentabilna za kapitaliste.

Nemačka industrija napredovala je brzo. Ako se 1932. uzme za osnovu, odnosno indeks 100, u junu 1939. godine indeks je 225. Uoči rata, proizvodnja je za 33% bila veća od proizvodnje 1928; činila je 11% ukupne svetske proizvodnje i Nemačka je zauzimala drugo mesto odmah iza Sjedinjenih Država. Međutim, udeo konzumne robe u industrijskom rastu je minimalan: veoma nizak nivo iz 1932. godine je 1939. godine pređen za svega 45%, što, ako se uzme u obzir aneksija Austrije i Moravske Češke, ukazuje na skoro potpunu stagnaciju.

Socijalizam ili kapitalizam?

Podela deviza za uvoz, organizacija poljoprivrednog tržišta, realizacija četvorogodišnjih planova, pokazuju da je hitlerovska ekonomija bila planska. Zbog toga se hitlerizam dugo smatrao autoritativnim socijalizmom. Međutim, ovo stanovište je veoma pogrešno.

Napomenimo najpre da četvorogodišnji plan nije obuhvatao celokupnu nemačku privredu: primenjivan je na ograničeni deo

industrije. Nasuprot tome, hitlerovski režim je nastojao da sačuva privatnu inicijativu; on se, koliko je to mogao, udaljio od etatizovane privrede.

Država je, 1933. godine, imala većinu akcija u većini velikih banaka: kupila ih je tokom prethodnih godina, kako bi spasla banke od bankrota. Prva briga Hitlerovog režima bila je da »reprivatizuje« bankarski sistem. Država je 1937. godine likvidirala sva svoja učešća u velikim bankama. Zakonom od 4. decembra 1934. godine nije uvedena vlast nad bankama, već samo »elastična kontrola«. Prvobitna tendencija je potpuno preokrenuta: ekonomske poduhvate države finansiraju prvenstveno velike banke, koje su tako postale glavni državni poverioci.

Godine 1932. banke i osiguranja su držali 27% akcija sa fiksnim prihodom (što znači da je država imala 63%); 1940, banke su imale 57% tih akcija, a država samo 43%.

Tokom dvanaest godina Hitlerovog režima industrija je sve više poprimala oblike kartela i trustova. Sećamo se da je program partije bio protiv trustova i da je želeo da sačuva položaj srednje klase. I zaista, u prvim nedeljama režima velike trgovine i konzumna društva bili su bojkotovani.

Međutim, to nije dugo trajalo; odnosno, sitna buržoazija je, više nego ikada, bila potisnuta u korist krupnih kapitalista. Zakon od 15. jula 1933. godine omogućio je državi da obrazuje obavezne kartele. Godine 1932, 84% kapitala akcionarskih društava nalazilo se u trustovima: tri godine kasnije, taj procenat je porastao na 90%. Jednim zakonom o akcionarskim društvima skupštini su oduzeti svi prerogativi i predati Savetu administracije.

Planska privreda nacionalsocijalista u osnovi je, dakle, odgovarala ubrzanoj koncentraciji kapitala. Dovoljno je pogledati porast industrijskog i trgovinskog profita, pa da se uvidi koliko je hitlerovka ekonomija bila daleko od bilo kakvog socijalizma; sa 6,6 milijardi maraka 1933. godine ova cifra je 1938. godine porasla na 15 milijardi.

Cene i plate

Pritisnut sećanjem na inflaciju iz 1923. godine, nacionalsocijalizam je najveći značaj pridavao stabilnosti plata i cena. U tome je gotovo i uspeo, čak i za vreme rata. Postojala je blaga tendencija porasta

cena, koji je, 1939. godine, iznosio 25% u odnosu na 1933. godinu, za cene na veliko.

Posledice ovog porasta delimično su izbegnute kod cena na malo, ograničavanjem trgovinskih marži. Cene na malo porasle su za oko 10 do 15%.

Jednim dekretom iz 1936. godine nadzornici rada su dobili dozvolu da smanjuju plate ukoliko bi se »posumnjalo da će ostvarenje četvorogodišnjeg plana biti dovedeno u pitanje«. Ipak, posle 1938, plate su blago rasle, mada sporije od cena. Veoma nizak nivo plata iz 1933. godine je prevaziđen, ali nikada nije dostignut nivo iz 1928. godine. Ipak, nezaposlenosti nije bilo.

III. UNUTRAŠNJA POLITIKA. PROGONI I KRIZE

Antisemitska politika

Antisemitizam je bio postojana crta Hitlerove diktature. Međutim, progoni Jevreja događali su se u talasima.

Prvi talas progona odigrao se u aprilu 1933. godine. Hitlerovci su za prve progone Jevreja našli izgovor u tome što su navodno verovali da su oni odgovorni za nepoverenje koje strane zemlje gaje prema novoj Nemačkoj. Kako bi okončao takozvane »razbojničke priče«, (*Greuemärchen*), Štrajher je, po Hitlerovom naređenju, 1. aprila organizovao dan »bojkota«. »Veličina naše duše«, piše Gebels, »neće zaustaviti Jevreje. Treba im pokazati da smo spremni na sve... Neki misle da bojkot može da dovede do rata; naprotiv, ako budemo umeli da se branimo, samo ćemo steći veće poštovanje«. Dakle, SA trupe su 1. aprila upale u jevrejske prodavnice, Jevreji su pretučeni i opljačkani; na vratima prodavnica lepljeni su plakati na kojima je pisalo: »Jevrejska prodavnica!

Nemci, ne kupujte ovde!« Trebalo je da se akcija posle tri dana ponovi, ali je gnušanje stranih zemalja bilo toliko da su se nacisti, kojima je tada još uvek bilo stalo do međunarodnog mnjenja, privremeno zadovoljili samo tim jednim protestom.

Međutim, istog tog aprila 1933. godine obnarodovana su četiri zakona, jedan za drugim, kojima se Jevreji isključuju iz uprave i advokature, a studentima se nameće *numerus clausus* (1,5%). Malo pomalo, oni koji nisu pripadali arijevske rasi isključeni su iz trgovine, bankarstva, izdavaštva, itd. U početku, po svemu sudeći na zahtev Hindenburga, ove mere nisu važile za Jevreje koji su učestvovali u

Prvom svetskom ratu, kao ni za one čiji su očevi ili sinovi dali život za otadžbinu. Međutim, uskoro su se ne-arijevcima počeli smatrati svi oni kojima je jedan od roditelja oca ili majke bio Jevrejin. U početku se takođe tolerisao pokret cionista; kasnije, on je proganjan jednako kao i pokreti za asimilaciju.

Drugi talas progona došao je 1935. godine, sa takozvanim Nirnberškim zakonima. Da bi neko bio nemački građanin morao je da bude arijevske krvi. Tako su Jevreji izgubili građanska prava; sada su bili samo stranci, čije se prisustvo na nemačkom tlu samo tolerisalo. Osim toga, bio im je zabranjen pristup javnim mestima (parkovima, pozorištima, bazenima, itd.). Stari jevrejski borci isključeni su iz državnih službi u kojima su do tada radili. Seksualni odnos između Jevreja i Arijevaca tretirao se kao krivično delo »obesvećenja rase« (*Rassenschande*), koje se kažnjavalo prinudnim radom.

Ipak, hapšenja Jevreja u početku nisu bila tako brojna kao što će to kasnije biti slučaj: do 1938. broj uhapšenih zasigurno nije prelazio cifru od 20 hiljada. Ekspatrijacija Jevreja se tolerisala, pa čak i ohrabivala: napuštajući Nemačku, bili su primorani da se odreknu velikog dela svoje imovine. Vođeni su pregovori sa inostranstvom; na osnovu »poreza« ubiranog od bogatih emigranata, osnovan je zajednički emigracioni fond. Međutim, 1938. godine stav vlade se promenio: Nemačka je odbila da sarađuje sa »Evijanskim odborom«, koji je sazvaao Ruzvelt s ciljem da se reši problem nemačkih Jevreja.

Ubistvo fon Rata, savetnika u ambasadi, koje je iz-vršio mladi Jevrejin Grinšpan 1938. godine, dalo je povod da se pokrene i treći talas progona Jevreja. Ovoga puta, progon koji je izvršen tokom takozvane »kristalne nedelje« imao je razmere pravog pogroma; spaljivane su jevrejske kuće i sinagoge; Jevrejima je određena kazna od milijardu maraka; morali su da nose žutu traku, itd.

Osim toga, pred početak rata, 1939. godine, Jevrejima je zabranjeno da napuste Nemačku.

Tada je započelo sistematsko istrebljenje koje je, počev od 1941, prošireno i na Jevreje u okupiranim zemljama. Za to je bio zadužen komandant SS trupa Adolf Ajhman (Eichmann). Jevreji su masovno deportovani u koncentracione logore i podvrgavani strožijim i okrutnijim merama nego ostali zatvorenici. Procenjuje se da je više

od 3 miliona Jevreja nestalo u gasnim komorama. Jevreji iz Poljske i Mađarske grupisani su u getoima i postepeno eliminisani. U Varšavi su u aprilu 1943. godine, pošto je u tamošnji geto bilo deportovano više od 500.000 Jevreja, poslednji preživeli započeli beznadežnu borbu protiv SS trupa, koja će u istoriji ostati zapamćena kao jedan od najvećih primera heroizma.

Borba protiv hrišćanskih crkvi

Nacionalsocijalizam je uvek bio antiklerikalan. Za Rozenberga i Martina Bormana borba protiv hrišćanstva je jedan od osnovnih zadataka režima. Međutim, 1. februara 1933. godine Hitler je u jednom obraćanju nemačkom narodu, kada mu je još bilo stalo da osigura naklonost javnog mnjenja, potvrdio da će njegov režim »štiti hrišćanstvo, osnovu moralnog života«. Isto je ponovio i 23. marta kada je zatražio punomoćje. Međutim, taj pomirljivi stav neće trajati dugo.

1. Katolici. – Katolički centar, koji je vodio kanonik Kas (Kaas), glasao je 23. marta za davanje neograničene vlasti Hitleru. Ta popustljivost nije bila nagrađena: pre nego što je zakonom od 14. jula 1933. godine NSDAP proglašena jedinom partijom, Partija Centra je morala da donese odluku o sopstvenom raspuštanju, »kako bi svojim članovima omogućila da svoju snagu i iskustvo bezrezervno stave na raspolaganje nacionalnom frontu i da sarađuju sa njim pod vođstvom Kancelara Rajha, radi učvršćivanja nacionalnog, socijalnog, ekonomskog i kulturnog stanja i kako bi učestvovali u izgradnji novog političkog uređenja«.

U isto vreme, vice-kancelar fon Papen, pošto je prethodno osnovao udruženje katolika naklonjenih nacionalsocijalizmu »Orao i Krst«, pregovarao je sa kardinalom Pačelijem (Pacelli), budućim papom Pijem XII, o jednom sporazumu, koji je potpisan 20. jula 1933. godine. Fon Papen je u svojim memoarima zabeležio da je papa Pije XI izrazio »zadovoljstvo što na čelu nemačke vlade, u Hitleru, vidi ličnost rešenu na beskompromisnu borbu proti komunizmu i nihilizmu«.

Musolini je uveravao ministra da će »potpisivanje sporazuma sa Svetom Stolicom vladi Nemačke doneti poverenje stranih država, koje ona još uvek nije imala«. Naime, ovaj ugovor je doprineo da se osigura reputacija novoj vlasti, koja je još uvek bila na lošem glasu.

Crkva je povukla zabranu katolicima da pristupaju Nacističkoj partiji. Zauzvrat, država je prihvatila princip konvencionalnih škola i dopustila versku nastavu.

Međutim, potpisnici sporazuma sa katoličkom crkvom znali su da je nacionalsocijalizam od tog trenutka započeo borbu protiv te crkve. Ubrzo zatim, Gebels i Hajdrih su pokrenuli krivični postupak protiv monaha zbog navodne povrede morala; hapsili su monahinje pod optužbom da su švercovale devize. Hitler nije održao ni jedno dato obećanje. Nije dozvolio sveštenicima da predaju; raspustio je Katoličku omladinu; zabranio Katoličku akciju, čiji će vođa, Erih Klauzener (E.

Klausener), biti ubijen 30. juna 1934. godine. Sporazum sa Hitlerom se pokazao kao kobna greška.

Jedina korist koju će katolici izvući iz ovog ugovora bila je izvesna tolerancija vlade prema visokom sveštenstvu. Prelati, kao kardinal Inicer (Innitzer), nadbiskup Beča, gajili su prema ovom režimu blagonaklonost koja zaslužuje najtežu osudu. Međutim, drugi, kao na primer grof Galen, biskup Minstera, iskoristio je svoju delimičnu slobodu da bi kritikovali vladu u svojim propovedima, koje su zatim štampane i ilegalno rasturane.

2. Protestanti. – Dok je katolike pokušavao da eliminiše, hitlerizam je, nasuprot tome, protestante pokušao da pretvori u nacionalnu crkvu. Luteranskoj tradiciji nije bila strana politička uprava nad crkvama, tako da se veliki broj pastora borio u Hitlerovim redovima. Međutim, režim je hteo da se umeša u pitanja vere, da prilagodi hrišćansku dogmu stavovima nacionalsocijalizma, da iz Pisama isključi sve delove judejskog porekla, da od rasizma napravi element vere, itd. Protestanti nisu mogli da prihvate ove zahteve. Partija je pokrenula organizaciju »Nemačkih hrišćana«, koju je vodio pastor Hosenfelder i jedan bivši vojni sveštenik, pastor Miler. Nemački hrišćani su uspeali da zauzmu neke parohije, ali se većina pastora suprotstavila toj struji okupivši se u »Konfesionalnoj crkvi« (*Bekennniskirche*), organizacijom pod vođstvom pastora fon Bodelšvinga. On je bio izabran za biskupa Rajha, ali vlada nije želela da prizna njegov izbor, te je izvršila pritisak da umesto njega bude izabran Miler. Hindenburg se kod Hitlera pobunio zbog ovakvih metoda; Hitler je obećao da će primiti vođe obe struje, ali je nekoliko

dana kasnije izjavio maršalu da su njegovi napori propali »zbog netolerancije i teološkog dogmatizma« obe strane. Većina pastora nije želela da prizna biskupa Milera. Tada je započeo tajni otpor, koji je trebalo da ostane na verskom planu, ali ga je njegovo delovanje brzo povuklo u domen politike. Duša tog otpora bio je pastor iz Berlina Martin Niemöller (M. Niemöller), bivši pomorski oficir (kasnije jedan od najaktivnijih branitelja nemačkog neutralizma). Optužen je 1937. godine, sud ga je proglasio nevinim, ali je policijskom merom poslat u koncentracioni logor, gde je ostao do kraja rata.

Međutim, ministar za vere, Rust, nije uspeo da zaustavi tajnu šizmu protestantske crkve. Kerl (Kerrl), pruski ministar pravde, sazvaio je Sinod radi ponovnog uspostavljanja reda. Tom prilikom duhovna pitanja su odvojena od praktičnih i finansijskih, pri čemu su samo ova druga ostala pod kontrolom države. Dakle, hitlerizam je popustio pred protestantskim otporom.

Ove mere nisu, međutim, uspele da protestantsko sveštenstvo pridobiju za režim. Biskup od Vurtenberga, Vurm, usprotivio se 1940. godine zakonskoj eliminaciji neizlečivih mentalnih bolesnika; 1943. pobunio se protiv nemačkih zločina u okupiranim zemljama. Veliki broj pastora učestvovao je u pokretu otpora, a takođe i Ditrih Bonefer (D. Bonhoeffer), profesor na Univerzitetu u Berlinu.

Kriza 1938. godine

Partije i sindikati su ukinuti u prvim danima režima. Sukob sa hrišćanskom crkvom, koji nikada nije prestao, bio je izrazito žestok tokom prvih godina. Nesuglasice unutar Nationalsocijalističke partije, koje su uvek postojale, izašle su na videlo tek u poslednjim mesecima, neposredno pre poraza.

Jedino je Vermaht mogao da uzburka unutrašnju istoriju nationalsocijalizma. Hitler je želeo da svoju vlast utemelji na dvama »stubovima«: Partiji i vojsci. Međutim, bilo je teško održavati ravnotežu: neslaganja između ove dve institucije otkrivala su dvostruki karakter nationalsocijalizma, koji je želeo da bude istovremeno konzervativan i revolucionaran. Sukob je bio neizbežan. Dana 30. juna 1934. godine vojska je prevagnula nad SA trupama. Međutim, tada počinje da raste moć SS trupa i ponovo se pojavljuje isti problem.

U unutrašnjoj istoriji hitlerizma na vlasti, nije bilo prekida, niti političkih prevrata. Diktatura je neprestano napredovala u pravcu koji je odabrala na samom početku. Ipak, došao je trenutak kada su se konzervativni elementi, čiji su se planovi u početku poklapali sa Hitlerovim, uplašili ekscesa režima i nerazumne politike koju je vodio. S druge strane, Hitler je sa sve manje strpljenja podnosio uzdržanost svojih savetnika; oko sebe je trpeo jedino fanatične pristalice, koji su bili spremni da ga slede ma šta on činio. Osim toga, izvesna socijalna netrpeljivost prema konzervativnoj aristokratiji nagonila ga je da prekine savez sa njom, čim je procenio da to može da uradi bez opasnosti. Ta unutrašnja kriza nastala je 1938. godine.

Ponovno naoružavanje Nemačke započelo je u prvima danima režima. Međutim, njegov ritam se znatno ubrzao oko 1937–1938. godine, dovodeći time ekonomiju u opasnost od inflacije. Jedan tajni protokol, nazvan »Hosbahov protokol«, od 5. novembra 1937, dokazuje da je u tom trenutku Hitler već bio doneo odluku o ratu i da je započeo pripreme. Za ministra inostranih poslova, umesto barona fon Nojrata (Neurath), 4. februara 1938. godine postavio je fon Ribentropa (Ribbentrop); Nojrat je postavljen za predsednika »Saveta tajnog kabineta«, koji nikada nije funkcionisao.

Istovremeno je obnovljen i diplomatski personal: fon Papen je opozvan iz Beča, a zatim i fon Hasel iz Rima i fon Dirksen iz Tokija. Nešto ranije, baron Eic fon Rubenah (Eltz von Rubenach), ministar za saobraćaj, povukao se sa položaja. U isto vreme Gestapo, koji se spojio sa SS trupama, pojačao je hapšenja, a tada počinju i sistematski progoni Jevreja.

Vojska nije bila izuzeta iz tog opšteg toka događaja.

Afere Frič i Blomberg »Čišćenje« 30. juna 1934. bilo je moguće samo uz podršku koju je Hitleru pružila vojska, a posebno ministar za rat, fon Blomberg, i general fon Rajhenau. Sa fon Šlajherom, nestao je general koji je otvoreno pokazivao neprijateljstvo prema novom režimu. Međutim, posle događaja 1934, glavnokomandujući Vermahta, fon Frič (Fritsch) i šef generalštaba, general Bek (Beck), pokušali su da od Blomberga dobiju dozvolu za osnivanje anketne komisije, koja bi ispitala kakve su optužbe protiv Šlajhera. Blomberg je to odbio.

Početak 1938. i Blomberg i Frič će za nekoliko dana nestati sa političke scene. Maršal fon Blomberg se 12. januara oženio gospođicom Evom Grun; Hitler i Gering su mu bili svedoci na venčanju. Ta devojka nije imala baš sjajnu prošlost i bila je zabeležena u policiji. Dve nedelje kasnije, 25. januara, Hitler je obavestio maršala fon Blomberga da zbog tako skandaloznog braka ne može da ostane na položaju i razrešio ga je dužnosti ministra za rat.

Istog dana pokrenut je postupak i protiv Friča. Protiv njega su upotreбили dosije iz Gestapoa iz 1935. godine o navodnoj umešanosti u homoseksualnu aferu; jedan mladić, koga su izveli iz zatvora, formalno ga je prepoznao. Fon Frič je 3. februara opozvan sa svih funkcija. Ratni savet, u čijem sastavu su bili general fon Brauhič (Brauchitsch), admiral Reder (Raeder) i dvojica ministara, a kojim je predsedavao maršal Gering, počeo je sa radom 10. marta. Tada je istina isplivala na površinu: dosije je falsifikovan; on se ne odnosi na fon Friča, koji je potpuno nevin, nego na nekog opskurnog kapetana fon Friša (von Frisch). General je rehabilitovan, ali nije vraćen na dužnost.

Saučesnici u ovoj aferi su likvidirani. Pošto je uzalud pokušavao da optuži Himlera, koji je falsifikovao dosije, Frič je poginuo 21. septembra 1939. godine, pred Varšavom, namerno se izloživši vatri.

Veza između afera Frič i Blomberg još uvek nije rasvetljena. Po nekima, oba skandala je iskonstruisao Gering, koji je time eliminisao svoja dva rivala, pošto je želeo da zauzme mesto ministra za rat. Drugi pak smatraju da je vojska, protiveći se Hitleru, zahtevala smenjivanje Blomberga, a da se aferom Frič Partija svetila Vermahtu. Čini se da je ovo drugo tumačenje verovatnije. Naime, i Hitler i Blomberg su znali za prošlost Eve Grun pre braka; Hitler nije imao interesa da eliminiše Blomberga, koji mu je bio veoma odan; nasuprot tome, Vermaht nije voleo tog oficira, baš zato što je potpuno bio predan režimu; Gering nije dobio mesto koje je priželjkivao; posle smenjivanja, prema Blombergu se postupalo blago, a general koji je iz svega izvukao korist, Kajtel (Keitel), bio je u tesnoj vezi sa Blombergom (njegov sin se oženio jednom Blombergovom ćerkom). Frič je, nasuprot tome, sačuvao izvesnu

samostalnost pred Hitlerom, kome je zamerao da vodi odveć nesmotrenu politiku.

U svakom slučaju, Hitler je odmah iskoristio skandal fon Blomberga, kako bi preuzeo Vermaht. Fon Friča je na mestu glavnokomandujućeg zamenio fon Brauhič (koji će na toj dužnosti ostati do 1941. godine). Ministarstvo za rat je ukinuto; međutim, vrhovnoj komandi kopnenih snaga (OKH), biće nadređena »komanda oružanih snaga« (*Oberkommando der Wehrmacht: OKW*), koja je bila neka vrsta posebnog Hitlerovog štaba, na čijem čelu se nalazio general Kajtel. Hitlerov lični uticaj i uticaj Partije na vojsku znatno je pojačan. Generali su bez opiranja prihvatili ove promene.

Najnezavisniji među njima, šef štaba, Bek, biće primoran, kao što ćemo kasnije videti, da u septembru iste godine da ostavku, a zameniće ga general Halder.

Od tog trenutka, Hitler je imao u rukama oružje za osvajanja: 3. februara 1938. godine Frič je otpušten, 12. marta Hitler je okupirao Austriju.

Rađanje pokreta otpora (1938–1942)

1. Priroda otpora. – Do 1938. u Nemačkoj nije bilo nikakvog organizovanog otpora.

Protivnici režima su se u početku zadovoljavali time da kritikuju i ne pomišljajući da reaguju.

Vojska je prihvatila režim. »Pre 1938–1939«, izjavio je maršal fon Blomberg u svom svedočenju na Nirnberškom procesu, »nemački generali se nisu suprotstavljali Hitlerovim metodama. Nije bilo razloga da im se opiru, sve dotle dok su rezultati tih metoda bili u skladu sa njihovim zahtevima«.

Posle promena u vladi i vojsci 1938. godine i otpočinjanja politike osvajanja situacija se izmenila. Međutim, pod imenom nemačkog »otpora« svakako ne treba zamišljati ništa nalik onome što će se pod istim imenom javiti u Francuskoj za vreme rata. Protivnici režima su se organizovali u malobrojnim grupama; cilj im je bio ili da organizuju sabotaže ili da stupe u kontakt sa inostranom tajnom službom, a posebno da pripremaju zavere koje bi oborile režim. Ali među protivnicima režima ubrzo su se našle i neke od najznačajnijih ličnosti u Nemačkoj.

Međutim, sve do velikih poraza 1942. teško da se može govoriti o »zaveri«. U jednom policijskom režimu se teško može zamisliti zavera koja bi se održala šest godina. Ključni podaci o nemačkom otporu kojima danas raspolažemo potiču iz svedočenja preživelih »zaverenika« na Nirnberškom procesu. Ovi svedoci, kako bi se opravdali pred sudom, sigurno su preuveličavali značaj svog suprotstavljanja režimu. Do 1942. opozicione grupe skoro uopšte nisu međusobno saradivale; nije pokrenuta nijedna akcija; čak i da su se osmelili da deluju, uspeh bi bio malo verovatan.

2. Protivnici. – Konzervativci. – Dve centralne ličnosti otpora bili su general Bek, šef vrhovnog štaba do 1938. godine, i K. F. Gerdeler (C. F. Goerdeler), gradonačelnik Lajpciga i komesar za kontrolu cena od 1933. do 1936. godine. Gerdeler, koga je Bruning 1932. godine predložio Hindenburgu kao svog naslednika, imao je konzervativna shvatanja. Iz redova konzervativaca će se u početku regrutovati i najznačajnije pristalice pokreta otpora.

Osim Beka i Gerdelera, ovom pokretu će pristupiti i diplomate (kao Ulrich fon Hasel, bivši ambasador u Rimu i Verner fon der Šulenburg (Schulenburg), ambasador u Moskvi do 1941. godine, Johanes Popic (Popitz), ministar finansija Pruske, J. P. Jesen (Jessen), profesor političkih nauka na Univerzitetu u Berlinu, Albreht Haushofer, sin geopolitičara, itd.

U vojsci su se u početku među najaktivnije protivnike režima ubrajali general fon Hamerštajn (Hammerstein), general Halder i maršal fon Vicleben (Witzleben). Osim toga, kontraobaveštajna služba (*Abwehr*) je sa svoje strane vodila živu opozicionu akciju protiv režima.

U jednoj drugoj grupi, nazvanoj Krajzau, našli su se Helmut fon Moltke, Peter Jork fon Vartenburg, Adam fon Trot cu Zolc (A. von Trott zu Solz), koji je u Švedskoj uspostavio kontakte sa sovjetskim ambasadorom, g-đom Kolontaj, i drugi. Osim ovih ljudi, koji su se otvoreno suprotstavljali režimu, bilo je i onih koji su bili na vlasti i koji se nisu sami angažovali, ali su s odobravanjem pratili njihov rad: to je bio slučaj sa dr Šahom, glavnokomandujućim fon Brauhičom, se direktorom političke uprave u Vilhelmštrase, fon Vajscekerom (Weiszäcker), itd.

Najzad, »članovi pokreta otpora« su ponekad pokušavali da deluju na neke naciste, kao na primer na Geringa, kome su dugo, bez ikakvog razloga, pripisivali prirodnu dobrotu, mudrost i odmerenost.

Neki od protivnika režima, kao na primer članovi kruga Krajzau, bili su ideolozi: oni su za Nemačku predviđali konzervativni demokratski sistem, sa izborima na nekoliko nivoa, federalnu državu, kojom bi upravljale crkve. Drugi, okupljeni u »Društvu srede« (Bek, fon Hasel, itd.) zazirali su od takvih utopističkih konstrukcija. Njihov program se menjao u skladu sa zahtevima vremena, ali je uvek imao konzervativni duh. Tako je u februaru 1940, u Švajcarskoj, fon Hasel stupio u kontakt sa jednim izaslanikom engleskog ministra inostranih poslova Lorda Halifaksa (E. Halifax).

Fon Hasel je priznao svom sagovorniku da je »monarhija veoma poželjna«, iako je to ipak bio »problem za drugi čin«. Naglasio je da bi mirovni sporazum sa novom, nehitlerovskom Nemačkom morao, u svakom slučaju, da »bez ikakve diskusije, dopusti prisajedinjavanje Austrije i Sudeta Rajhu... Nemačko-poljska granica bi se skoro potpuno poklapala sa granicom Nemačke iz 1914. godine«. Podrazumeva se da su posle vojnih poraza 1942. godine ovi zahtevi morali da budu napušteni. U unutrašnjoj politici, vlast je posle pada Hitlera morala da se privremeno preda »Namesničkom savetu«, koji bi izradio ustav, bez pomena potrebe da taj ustav bude kasnije podvrgnut plebiscitu; plan je predviđao i očuvanje Službe rada.

Otpor levice. – Malo se zna o pravom komunističkom otporu tokom prvih godina Hitlerovog režima. Nema sumnje da se održalo nekoliko ćelija, ali glavne vođe Partije su uhapšene (Taelman, Tergler), dok su drugi morali da beže u Sovjetski Savez. U svakom slučaju, dok god je trajao nemačko-ruski savez, odnosno od 1939. do 1941, bio je obustavljen svaki komunistički otpor.

I nekoliko vođa socijaldemokrata otišlo je u emigraciju; neke od njih je pronašao Gestapo posle nemačkog osvajanja, kao Brajtšajda (Breitscheid) ili Hilferdinga (Hilferding), koji su umrli u logorima. Druge vođe, kao Zevering (Severing) ili Paul Lebe (P. Loebe), koji su bili pod strogim nadzorom policije, tek su se kasnije pridružili pokretu otpora. Međutim, tokom prvih godina, Izvršni komitet socijaldemokrata, koji je izbegao u Prag, reorganizovao je pod imenom »Sopade«

(*Sozialistische Partei Deutschlands*) jezgro partije, koje je obezbeđivalo sredstva za tajne štamparije, pripremalo evakuaciju progonjenih lica, posebno Jevreja i imalo obaveštajnu službu čiji su »zeleni bilteni« u raznim zemljama dospevali i do ministara inostranih poslova. Posle 1938. »Sopade« se seli u Pariz, da bi zatim, 1940. godine nestao. Tada se pojavljuje veći broj grupa socijalističke orijentacije. Dve najistaknutije ličnosti su bili bivši poslanik Mirendorf (Mierendorff) i Teodor Haubach (Th. Haubach), koji je tokom poslednjih godina Vajmarske Republike bio jedan od osnivača socijalističke milicije *Rajhsbaner* (*Reichsbanner*).

Sindikalisti su takode učestvovali u otporu. Vilhelm Lojšner (W. Leuschner), bivši potpredsednik slobodnih sindikata, bio je jedan od najaktivnijih članova pokreta otpora. Jakob Kajzer (J. Kaiser), iz hrišćanskih sindikata, takode je učestvovao u tajnim akcijama.

3. Neostvoreni planovi. – Tajni sindikati su pokušali da organizuju obustave rada: Lojšner je 1938. godine pokušao da pokrene štrajk železničara. Međutim, Radni front je bio suviše jak da bi takvi planovi imali ikakvu šansu za uspeh.

Otpor konzervativaca koji su imali veze u administraciji i vojsci, nastojao je da obuzda Hitlerove ratoborne poduhvate; smatra se da je u ovaj otpor, još od 1938. godine planirao da silom ukloni Hitlerov režim.

Danas nema nikakve sumnje da je sam Firer nametao svoju ratobornu politiku vrhovnom štabu, čiji su članovi ispoljavali mnogo vešu uzdržanost i zabrinutost od Hitlera. Jedino je O.K.W., sa Kajtelom i Jodlom, slepo sledio njegove instrukcije.

Kriza Blomberg-Frič prethodila je osvajanju Austrije u proleće 1938. godine. Nekoliko meseci kasnije, kada su pravljene planovi za napad na Čehoslovačku, general Bek je vrhovnom štabu izneo memorandum protiv tog poduhvata, iz koga će, po njemu, proizaći totalni rat koji Nemačka nije u stanju da iznese. Bek je, veruje se, informisao Englesku o Hitlerovim planovima, pozivajući je da istupi odlučno. Međutim, pošto je Hitler ostao nepokolebljiv, Bek je dao ostavku na mesto komandanta štaba.

Njegov naslednik, general Halder, izjavio je na Nirnberškom procesu da je on čim je preuzeo to mesto, zajedno sa maršalom fon Viclebenom, počeo da priprema vojni puč: trebalo je da Hitler bude

ubijen odmah po izdavanju naredbe o napadu na Čehoslovačku, a da se njegova smrt pripiše nesrećnom slučaju; vojna hunta, koju bi predvodio fon Brauhič, privremeno bi preuzela vlast. Pošto susret Čemberlena i Hitlera u Berhtesgadenu nije zaustavio nemačke vojne pripreme, zaverenici su, navodno, odredili četvrtak, 29. septembar za početak akcije. Međutim, u sredu, 28. septembra, saznali su da su Čemberlen i Daladje (Daladier) putovali u Minhen, na pregovore o sporazumu.

Pošto je ratna opasnost otklonjena, odustalo se od puča. Naravno, Engleska, koja je obavještena o ovim planovima, nije preterano verovala u uspeh ovog poduhvata.

Tim planovima se general Halder navodno vratio u proleće 1939, kada je Hitler pripremao osvajanje Praga. Međutim, uprkos predviđanjima, totalni rat je odložen za još nekoliko meseci; Hitler je opet pošteđen.

Ipak, ne bi trebalo previše verovati ovim planovima kovanim u vrhovnom štabu. Naime, kada je zaista započeo rat, u septembru 1939. godine, Hitler nije svrgnut s vlasti nikakvom zaverom.

Neočekivano sklapanje nemačko-ruskog pakta zaustavilo je sve planove. Za vreme krize, protivnici režima su pojačali kontakte sa Engleskom. Međutim, Poljska je osvojena, SS trupe su se prema poljskom stanovništvu odnosile krajnje surovo, a vrhovni štab pritom nije ništa preduzeo. Osim toga, U. fon Hasel u svom dnevniku neprestano kritikuje neodlučnost i uskogrudost vojnih zapovednika.

Posle započinjanja neprijateljstava, nastavljena je serija neuspelih zavera. Fon Hamerštajn, koji je postavljen za komandanta na Rajni, planirao je da u septembru 1939, iskoristi Hitlerovu posetu njegovom štabu, kako bi ga tu uhapsio: Hitler nije došao. Početkom novembra 1939. trebalo je da dođe do puča u Berlinu; u poslednjem trenutku se posumnjalo da je zavera otkrivena, te se od akcije odustalo. U isto vreme, »zaverenici« su bezuspešno pokušavali da nagovore komandante da odbiju poslušnost. Jedni su smatrali da je pobuna nemoguća; drugi su bili opijeni Hitlerovim uspehom; a neki su čak smatrali da sporazumni mir više nije bio moguć. Opozicija se zadovoljila time da upozori Dansku i Norvešku pre aprila, a Belgiju i Holandiju pre maja 1940. godine, na ono što im se sprema. Napad na Rusiju 1941. godine izazvao je u vrhovnom štabu duboku

uznemirenost, ali nije doneta nikakva odluka, čak i pošto je fon Brauhič u decembru 1941. posle poraza kod Moskve smenjen sa mesta glavnokomandujućeg.

Do atentata je ipak došlo, ali po svemu sudeći, on nije imao nikakve veze sa planovima »zaverenika«. Hitler je 9. novembra 1939, došao u Birgerbroj u Minhenu da, kao i svake godine proslavi sećanje na puč iz 1923. godine. Deset minuta posle njegovog odlaska eksplodirala je bomba. Uhapšen je atentator, stolar po imenu Georg Elzer (G. Elser). Ovaj događaj je još uvek obavijen velom misterije. Hitler je bez dokaza optužio Obaveštajnu službu i Ota Štrasera. Drugi su sumnjali na tajnu socijalističku organizaciju. Neki su čak mislili da je atentat pokušala sama Partija, kako bi opravdala represiju. Međutim, nije usledila nikakva posebna represija. Najverovatnije je Elzer, kao što je i sam potvrdio, bio usamljeni anarhist koji nije delovao ni po čijem naređenju.

Unutrašnji razvoj partije

Preuređenje vlasti 1938. godine učinilo je naciste doslovno jedinim gospodarima. Od tada će se rivalstva i intrige pojavljivati samo unutar Partije.

U trenutku kada je buknuo opšti rat, Hitler je želeo da imenuje svog političkog naslednika.

Dekretom od 1. septembra 1939. godine, kao prvog naslednika imenovao je Hermana Geringa, a kao drugog Rudolfa Hesa. Međutim, Geringova stvarna vlast počela je da opada, iako je imao sve titule i silno bogatstvo. Luftvafe, za koju je on bio odgovoran, uskoro se pokazala kao nedovoljno uporište njegove moći. Gering je uvek bio na strani tradicionalnih konzervativaca, koji su mu uvek ukazivali poverenje; Partija se svakog dana sve više udaljavala od ovih krugova. Svi su uviđali Geringovu nestručnost u svim oblastima. Više ga niko nije ozbiljno shvatao.

Što se tiče Rudolfa Hesa, on je avionom otišao u Englesku 10. maja 1941. godine (mesec dana pre ofanzive na Rusiju), s namerom da sa Lordom Halifaksom, koga je upoznao na Olimpijskim igrama 1936. godine, povede mirovne pregovore. Danas se uopšte ne sumnja da je Hes krenuo na ovaj put bez Hitlerovog znanja. Pošto je bio slaba ličnost, ugled u Partiji je počeo da mu opada; bio je u otvorenom sukobu sa Ribentropom. Posredstvom svog prijatelja

Albrehta Haushofera, stupio je u kontakt sa krugom Bek-Gerdeler i nema sumnje da je, kao i oni, bio pesimista u pogledu ishoda rata. Bekstvo jedne od najznačajnijih ličnosti u Partiji zadao je težak udarac režimu.

Umesto Geringa i Hesa, pravi nosioci vlasti, pored Hitlera bili su Himler i Borman. Martin Borman je najpre bio zadužen za Hitlerove finansije i malo pomalo je istisnuo Hesa sa mesta čoveka najbližeg Fireru. Kada je Hes otišao, Borman ga je zamenio u direkciji NSDAP. On će u buduće, kako je zabeležio Šverin fon Krozik, biti »siva eminencija«, »Hitlerov Mefisto«.

Njegov jedini rival u zadobijanju gospodareve naklonosti bio je Himler. U toku rata, uloga Vafen SS je neprestano rasla. Na kraju su imale 37 divizija. Kada je u pitanju taktika, ove trupe su bile podređene komandi Vermahta, dok su za disciplinu i administraciju odgovarale samo upravi SS. Partija je, dakle, dostigla svoj cilj: pored regularne vojske, stvorila je i sopstvenu vojsku.

Komandant te vojske, Himler, imao je ogromnu vlast. U septembru 1943. postao je čak i ministar unutrašnjih poslova. Da bi ga udaljio od Firera, Borman ga je, krajem iste godine, postavio za komandanta grupe armija na Visli. Međutim, posle atentata 20. jula 1944, on je načelu unutrašnje armije zamenio generala Froma, koji više nije bio dovoljno pouzdan.

Moć SS trupa je još više porasla krajem 1943, posle nestanka *Abvera*. Zna se da su glavne vođe kontraobaveštajne službe već dugo kovalе zaveru protiv režima. Jedan od članova *Abvera* je 1943. bio umešan u šverc deviza; dva agenta su prešla u Tursku, u službu Saveznika. To je bila prilika da Gestapo ukloni vođe *Abvera*, Kanarisa i Otera. Zamenio ih je pukovnik Hansen, koji je kao i oni bio u pokretu otpora. Međutim, SS trupe su imale sopstvenu obaveštajnu službu pod upravom SS generala Šelenberga (Schellenberg). Kao što je ranije Hajdrihova SD preuzela čitavu policiju Rajha, sada je Šelenberg centralizovao čitavu kontraobaveštajnu službu. *Abver* je izmakao kontroli vojske i prešao pod kontrolu SS. Šelenberg, general-major Vafen SS i šef službe bezbednosti, postao je jedan od najistaknutijih ličnosti režima u poslednjim mesecima hitlerizma.

Otpor posle poraza (1942–1944)

1. Period pre akcije. – Posle 1941, ruski front je postao centar ratnih zbivanja. Protivnici režima su pokušali da za svoju stvar pridobiju komandanta centralne grupe armija fon Klugea: trebalo je da on u jednom obraćanju vojsci proglasi Hitlerova naređenja neprihvatljivim i opasnim.

Takođe je trebalo da maršal fon Vicleben pošalje na zapadni front isti proglas. Za to vreme, Bek i general Olbriht bi okupirali Berlin i uhapsili vođe Partije. Međutim, vrhovna komanda je još uvek oklevala. Čak je i general Paulus radije prihvatio da bude opkoljen u Staljingradu nego da dâ znak za pobunu.

Otpor je nastavljen bez jedinstvenog plana. U Moskvi je formiran »Komitet za slobodnu Nemačku« pod vođstvom komunista Vilhelma Pika (W. Pieck), budućeg potpredsednika Demokratske Republike Nemačke, i Valtera Ulbrihta (W. Ulbricht), budućeg šefa Ujedinjene socijalističke partije, SED. U Nemačku je ubacivan propagandni materijal i organizovane su sabotaže u skladištima oružja i municije. Jedna grupa pokreta otpora, *Rote Kapelle*, pod zapovedništvom poručnika Šulce-Bojzena (Schulze-Boysen), tesno je saradivala sa Rusima, sve dok je Gestapo nije otkrio.

Drugi su pak hrabro pružali otpor iz moralnih razloga odbijajući vojnu službu. Jedan mladi student u Minhenu, Hans Šol (H. Scholl) i njegova sestra Sofi (Sophie) slali su anonimna pisma nemačkim intelektualcima, tražeći od njih da se bore protiv nacizma. Oni su sa balkona Univerziteta u Minhenu bacali letke 19. februara 1943. godine. Oboje su platili glavom, kao i filozof Karl Huber, koji im je davao podršku.

Krajem 1942, posle Staljingrada, El-Alamejna i savezničkog iskrcavanja u Severnoj Africi, bilo je jasno da Nemačka gubi rat. Ako je pokret otpora želeo da izbegne безусловnu kapitulaciju i zaštititi Nemačku od propasti, trebalo je da deluje brzo. Uspostavljeni su kontakti između različitih grupa. Krug Krajza saradivao je sa Gerdelerom i Bekom. Planirana je privremena vlada u kojoj bi se našli i socijalisti Lojšner i Julijus Leber. Došlo je čak i do susreta sa obnovljenim komunističkim Centralnim komitetom.

Poručnik fon Šlabrendorf podmetnuo je bombu u Hitlerov avion, 13. marta 1943. godine; ona nije eksplodirala. U januaru 1944. trebalo je da trojica mladih oficira, pod izgovorom da žele Fireru da pokažu

prednosti nove opreme za pešadiju, aktiviraju bombu sakrivenu u opremi i poginu zajedno sa Hitlerom: do pokazivanja nove opreme Fireru nije došlo.

2. Neuspeli državni udar 20. jula 1944. – Najzad, pukovnik Klaus fon Štaufenberg, šef Generalštaba unutrašnje armije, izvršio je tako dugo planirani atentat. Pokret otpora, zabrinut zbog brzog napredovanja ruskih trupa, počeo je da sumnja u to da treba ubiti Hitlera. Neki od članova otpora su mislili da više vredi ubediti komandu zapadnog fronta da položi oružje i pregovara o separatnom miru na zapadu. Izgleda da su fon Kluge i Romel bili spremni na to. Međutim, Bek je odlučio da se drži početnog plana.

Dakle, Štaufenberg, iako teško ranjen u Africi – izgubio je levu ruku i jedno oko – odlučio je da izvede akciju. Dana 11. jula, odneo je bombu u Berhtesgaden: pošto Himler i Gering nisu bili tu, nije je postavio. Pet dana kasnije, 16. jula, otišao je u Generalštab, ali Hitler nije došao. Najzad, 20. jula, došao je u istočnu Prusku, u Vučju jazbinu (Wolfsschanze), gde je Firer držao ratno savetovanje. Postavio je bombu ispod stola, izašao pod nekim izgovorom, čuo eksploziju i otišao avionom u Berlin, uveren da je Hitler mrtav. U stvari, poginula su četiri oficira, a Hitler je zadobio samo lakše povrede.

Za to vreme, u Berlinu, zaverenici su otpočeli sa primenom predviđenih mera. U skladu sa položajem na kom su se nalazili u unutrašnjoj armiji, naredili su da se objavi stanje opšte uzbune, predviđeno za slučaj unutrašnjih pobuna. Pošto je general From odbio da se pridruži pobunjenicima, general Olbriht ga je uhapsio. Međutim, uskoro su u telefonskom razgovoru sa Generalštabom mogli da se uvere da Hitler nije ubijen.

Ipak, nije sve bilo izgubljeno. Ako bi pobunjenici uspeli da zagospodare Berlinom, ako bi generali na zapadnom frontu položili oružje, kao što je bilo dogovoreno, režim se još uvek mogao srušiti. Međutim, u Parizu, pošto je čuo da je atentat propao, maršal fon Kluge je povukao svoju reč i odbio generalu fon Štulpnagelu, komandantu garnizona grada, da povede trupe protiv nacista. U

Berlinu, major Remer, komandant jednog bataljona u garnizonu, postupio je po Gebelsovoj naredbi i opkolio pobunjenike (Remer će kasnije biti jedan od vođa neonacizma); a general Guderian, čije su

oklopne jedinice još uvek mogle da spasu Berlin, nije prihvatio da ih povede protiv SS trupa.

General From je oslobođen i okrenuo se protiv zaverenika koji su ga bili uhapsili. Odmah je naredio da se četvorica pogube, a dvojica među njima su bili Štaufenberg i Olbriht. General Bek je izvršio samoubistvo ubrzo posle toga.

Posle neuspelog atentata usledio je talas strašnih represalija. Neki zaverenici su samoubistvom izbegli suđenje i torture: to su učinili Kluge, koji je smenjen iako je bio lojalan režimu i Romel, zaverenik u poslednjem trenutku, kome je Hitler naložio da se otruje. Ostali su izvedeni pred Narodni sud, kojim je predsedavao okrutni Frajsler. Gerdeler, koji se skrivao u istočnoj Pruskoj, pronađen je, uhapšen i pogubljen mesec dana kasnije. Od ostalih žrtava ovih represalija navešćemo sledeće: maršal fon Vicleben, generali Štulpnagel, Oster, Hepner, fon Rapenau, admiral Kanaris, grof Heldorf (upravnik policije u Berlinu), ambasadori U. fon Hasel i F.

V. fon der Šulenburg, A. Trot cu Zolc, Jork fon Bartenburg, Popic, Jesen, Lojšner, A. Haushofer.

Međutim, represalije nisu pogodile samo zaverenike, već su se proširile na čitav krug protivnika i sumnjivih. Retki su bili oni koji su, kao general fon Falkenhauzen ili general Špajdel, izašli živi iz logora.

Zaverenici od 20. jula dali su svetu izvanredan primer heroizma i slobodarstva. Potvrdili su da se u Nemačkoj barem jedna manjina odlučno suprotstavlja Hitlerovoj mahnitosti. Međutim, zavera nije bila jednodušno pozdravljena, čak ni među protivnicima nationalsocijalizma. Osim onih koji su osuđivali vojnu neposlušnost ili koji su smatrali da je za svaku osudu to što se usred rata nacija izlaže opasnosti i od civilnog sukoba, bilo je i onih koji su poduhvat zaverenika smatrali neostvarljivim. Čak i kada bi Hitler bio mrtav, kadrovi režima i šest stotina hiljada Vafen SS bili su dovoljno jaki da se održe; osim toga, saveznici su još oktobra 1943. odredili sudbinu posleratne Nemačke, tako da zavera više nije mogla da spreči potpunu katastrofu. Neki su pak – posebno među levičarima – strahovali od nove legende o »zabijanju noža u leđa« i smatrali, pošto je Nemačka u svakom slučaju izgubljena, da je bolje doživeti potpuni poraz nego sklapati primirje. Povrh toga, moglo se postaviti pitanje da li bi nova »vlada barona« bila po volji Nemačke i kakav bi

bio njen položaj. U svakom slučaju, saveznici, koji su znali za planove zaverenika, nisu ništa učinili da im pomognu: po svemu sudeći, oni nisu bili preterano zainteresovani za njihov uspeh.

Poslednji meseci režima (jul 1944 – maj 1945)

Istorija poslednjih meseci Hitlerovog režima prepliće se sa istorijom vojnog debakla.

Međutim, Hitler je još uvek bio fanatično ubeđen u pravednost stvari koju brani: ako nacionalsocijalizam bude pobeđen, Nemačka može doživeti samo nesreću i sramotu. Stoga se treba boriti do poslednjeg trenutka, ma kakva bila cena te borbe. Dalje, uprkos porazima, uveren da je od providenja dobio misiju, Hitler smatra da je njegova lična sudbina ujedno i sudbina Nemačke.

Inače, on je bio fizički slomljen, zbog premora, ali i zbog droga koje mu je lekar davao u opasnim dozama. Nervne krize su bile praćene nekontrolisanim napadima besa: Nemačkom je tokom ovih meseci 1944–1945. upravljao neurotik.

Posle atentata u julu 1944, Gebels je dobio zvanje »generalnog izaslanika u totalnom ratu«. U vojnoj industriji žene su, gde god je to bilo moguće, zamenjivale muškarce koji su poslani na front.

Dana 14. oktobra 1944. stvorena je narodna milicija, *Folksšturm* (*Volkssturm*), pod zapovedništvom Bormana, koja je za poslednje bitke, regrutovala dečake od 16 do 20 godina i sve sposobne muškarce do 60 godina. Počev od 20. novembra, Hitler živi u Berlinu, u betonskom skloništu u Rajhskancelariji, koje je napustio svega mesec dana (od 11. decembra do 15. januara), kada je u planinama Taunusa komandovao poslednjom ofanzivom, koju je na Ardenima vodio fon Rundštet.

Međutim, do poslednjeg trenutka Hitler je taj koji naređuje, postavlja i smenjuje.

Situacija je, međutim, postala beznadežna. Kada je Hitler 20. aprila 1945. godine slavio svoj 56. rođendan u bunkeru, Amerikance je od Rusa delio samo uzan pojas, a sovjetske trupe su započele opsadu Berlina. Hitler je predvideo dve odvojene komande u slučaju da Nemačka bude podeljena na dva dela; severnu zonu je poverio admiralu Denicu (Doenitz); za jug se još uvek dvoumio između maršala Keselringa (Kesselring) i Geringa. Posle susreta 20. aprila, Gering je otišao u Berhtesgaden, uz Firerovo odobrenje, dok je

Himmler otišao u Šlezvig, gde su se već nalazile glavne vladine službe. Uprkos preklinjanjima njegovih vernih pristalica da se povuče u »skrovite Alpe«, Hitler je procenio da je situacija beznadežna i 22. aprila odlučio je da umre u Berlinu.

Kajtelu i Jodlu, koji su od njega tražili da im izda naređenja pre nego što krenu u Bavarsku, odgovorio je da se obrate maršalu Carstva (Geringu), jer, dodao je, »ako treba pregovarati, Gering će se tu mnogo bolje snaći od mene«.

Ta rečenica, ponovljena Geringu, izazvala je jednu od poslednjih kriza umirućeg režima.

Tekstovi iz 1939. i 1941, kojima se Gering imenuje naslednikom Firera, nikada nisu povučeni, tako da se on još uvek smatrao zvaničnim naslednikom. Stoga je on 23. aprila telegrafski poslao Hitleru sledeću poruku: »Odobravate li da ja odmah preuzmem celokupno upravljanje Rajhom u skladu sa vašim dekretom od 29. juna 1941. godine? Ako do deset sati večeras ne dobijem nikakav odgovor, smatraću da ste izgubili slobodu delovanja.« Hitler, koga je Borman huškao protiv Geringa, smatrao se izdanim i razljutio se pošto mu se depeša učinila kao ultimatum. Poštediti je život maršalu Carstva, ali ga je smenio sa svih funkcija i naredio da ga uhapsu. Naređenje je izvršio SS

Berhtesgadena 23. aprila u ponoć.

Na severu se dogodilo isto. General SS Šelenberg mesecima je pokušavao da uvuče Himmlera u otvorenu pobunu protiv Hitlera. Himmler je odolevao tim pokušajima. Međutim, pošto je i on sebe smatrao Firerovim naslednikom i pošto je procenio da je vreme da se rat završi, stupio je u kontakt sa grofom Bernadotom (Bernadotte), predsednikom švedskog Crvenog Krsta, kako bi sa zapadnim saveznicima započeo mirovne pregovore. Protivno svakoj logici, nadao se da će saveznici prihvatiti da mu povere zadatak da obnovi nacističku Nemačku. Ovi pregovori nisu, naravno, ničemu vodili, ali je 28. aprila glas o njima stigao do Hitlera. »Izdaja« njegovog najodanijeg slugu bilo je za Firera poslednje bolno iskušenje. U napadu besa, naredio je da se smesta umesto Himmlera, do koga nije mogao da dođe, strelja njegov predstavnik u Berlinu, Fegelajn.

Treći verni sledbenik, Albert Šper (A. Speer), ministar za naoružanje, došao je da lično objavi Hitleru svoju »izdaju«. Nastojeći da izbegne poslednji i beskorisni pokolj i da spase ono što se još spasti moglo od nemačke baštine, Šper je u Radio Hamburgu snimio ploču koja je bila spremna da se pusti, a kojom se nemačkom narodu objavljuje da je rat izgubljen i da je dužnost svakog građanina da saveznicima preda netaknute sve fabrike i da oslobodi sve zatvorenike iz zatvora i logora. Ovoga puta, Šperova otvorenost i prijateljstvo koje je Hitler gajio prema njemu, bili su jači od želje za osvetom, tako da Šper nije uhapšen.

Hitler se 29. aprila oženio svojom ljubavnicom Evom Braun. Zatim je sastavio svoj politički testament. U prvom delu, odgovornost za rat prebacuje na strane političare i Jevreje i žali se na izdajstva čija je žrtva bio, a posebno na ona u vrhovnoj komandi. U drugom delu, smenjuje Geringa i Himlera sa svih funkcija i isključuje ih iz Partije. Za naslednika imenuje velikog admirala Denica i određuje sastav vlade: Gebels je kancelar, Sajs-Inkvart (Seyss-Inquart), koji je bio komesar Rajha u Holandiji, a zatim u Danskoj, je ministar inostranih poslova; grof Šverin fon Krozik (S. von Krosigk) je zadužen za finansije; maršal Šerner (Schoerner) je naimenovan za vrhovnog komandanta. Za izvršioca testamenta određen je Borman. Jedino je Gebels tražio izuzeće: odlučio je da ne nadživi Hitlera, te nije prihvatio funkcije koje su mu dodeljene.

Eva Braun pije smrtonosni otrov u zoru 30. aprila, a Hitler se ubija tako što sebi iz pištolja puca u usta. Njihova tela su spaljena ispred Rajhskancelarije. Prvog maja, Gebels je svom posilnom naredio da ubije njega i njegovu ženu, pošto je prethodno otrovao svoje šestoro dece. Poslednji preživeli iz bunkera, među kojima je bio i Martin Borman, pokušali su da pobjegnu između ruskih tenkova; trag im se dalje gubi, ali su verovatno skoro svi ubijeni pre nego što su uopšte uspeli da napuste Berlin. Verner Nauman (W. Naumann), Gebelsov pomoćnik u ministarstvu za propagandu, ipak je uspeo da pobjegne. On će poslati jedan od vođa neonacizma.

Himler je svoj štab preselio u Flensburg, na granici sa Danskom, gde se nalazio i Denic.

Bezuspešno je nudio svoje usluge novom šefu države. Posle petnaestak dana oklevanja, prijavio se jednoj britanskoj patroli i

otrovao se.

Admiral Denic je 2. maja 1945. formirao vladu ne obazirući se na Hitlerova poslednja postavljenja. Iz vlade je isključio naciste, a mesto predsednika je poverio Šverinu fon Kroziku, Hitlerovom ministru za finansije, jedinom »baronu« fon Papenove vlade iz 1932. godine, koji je uprkos svim vihorima, uvek uspevao da se održi na vlasti.

Denic je bezuspešno pokušavao da sklopi separadni mir na zapadu kako bi nastavio rat protiv Rusije. Kapitulacija je potpisana 4. maja u Luneburgu u prisustvu maršala Montgomerija i u noći između 6. i 7. u vrhovnom Ajzenhauerovom štabu, u Remsu. Kapitulacija je ponovljena 8. maja u Berlinu pred maršalom Žukovim.

Saveznici su objavili da preuzimaju vlast u Nemačkoj i da ne priznaju Denicovu vladu.

Članovi kabineta su uhapšeni 23. maja, kao i maršal Kajtel i njegov štab.

44

Epilog: Nirnberški proces

Funkcioneri nacionalsocijalističkog režima, koje je saveznička policija uspela da uhapsi, predati su sudu. Najvažnije od mnogobrojnih suđenja bio je takozvani Nirnberški proces, gde se sudilo najznačajnijim optuženima.

Zločini za koje su optuženi odnosili su se na izazivanje ili vođenje rata; čak su i »zločini protiv čovečnosti« u Nirnbergu istraživani samo u onoj meri u kojoj su bili povezani sa ratom. Sam princip suđenja podlošan je raznim kritikama: nije postojao nikakav pisani međunarodni zakon, na osnovu koga bi se optuženima moglo suditi; on se morao sastaviti na brzinu i to je takozvani Londonski sporazum od 5. maja 1945. godine. U Nemačkoj se govorilo da saveznički sudovi u atmosferi posleratne groznice nisu bili u stanju da sude objektivno. S druge strane, pošto su optuženi sami birali advokate koji su ih zastupali, imali su otvorenu mogućnost da iznesu svoju odbranu: neki su, kao Gering, iskoristili tu priliku da, nadmeno hvale nacionalsocijalizam.

Međutim, zlodela hitlerovskog režima su bila toliko užasna da ih je trebalo izneti javno; jedno suđenje je vredelo više od stotinu egzekucija po kratkom postupku. Nije postojao rizik da arogantna odbrana režima, kojoj su pribegavali neki optuženici, izazove

nepoželjne: Nemačka, slomljena i poražena, nije više mogla da bude osetljiva na propagandu kojom je dotad bila kljukana.

Proces je obuhvatao 403 javna saslušanja. Presuda je doneta 1. oktobra 1946. godine. Pred Međunarodnim sudom pravde našlo se 24 optužena i 8 hitlerovskih organizacija. Jednom od optuženih, Bormanu, suđeno je u odsustvu (osuđen je na smrt). Laj se ubio za vreme istrage.

Suđenje industrijalcu Krupu fon Bolenu je izdvojeno. Od preostalih 21 optuženog, 11 je osuđeno na smrt vešanjem: Gering (koji se otrovao neposredno pre egzekucije), fon Ribentrop, Kaltenbruner (komandant SD i Gestapoa), Alfred Rozenberg (ministar okupiranih oblasti na istoku), Hans Frank (glavnokomandujući za Poljsku), Vilhelm Frik (protektor Češke Moravske), Sajs-Inkvar (najpre austrijski kancelar, zatim komesar Rajha u Holandiji), Štrajher (Gaulajter Nirnberga i izdavač antisemitskog lista *Der Stürmer*), Zaukel (direktor Obavezne službe rada za strance), maršal Kajtel i general Jodl. Sedmorica optuženih je osuđeno na kazne zatvora u različitom trajanju: admiral Denic i Reder, baron fon Nojrat, Funk (ministar za ekonomiju i direktor Rajhsbanke), Šper (ministar za naoružanje), Baldur fon Širah (gradonačelnik Beča) i Rudolf Hes. Trojica optuženih proglašeni su nevinim: fon Papen, Šaht i Friče (direktor radija pri Ministarstvu za propagandu).

Od osam optuženih »organizacija«, četiri su proglašene zločinačkim, što znači da je svaki član lično podložan kazni samim tim što je pripadao određenoj organizaciji. To su: glavni politički organi NSDAP-a, Gestapo, SD i SS. Četiri preostale optužene organizacije (Vlada Rajha, Generalštab, OKW i SA) nisu okvalifikovane kao zločinačke.

45

ZAKLJUČAK

Hitlerova diktatura je trajala dvanaest godina. Za sobom je ostavila raskomadano Nemačku, opustošenu bombardovanjima, osiromašenu za 4 miliona mrtvih. U istoriji bi se možda moglo naći još tako okrutnih režima, ali se sigurno ne može naći nijedan koji je izazvao takvo krvoproliće.

Može se rekonstruisati tok događaja i mogu se utvrditi njihovi uzroci. Ipak, na kraju sve ostaje jednako nejasno. Kako je moguće

da je jedna, tako očigledno apsurdna doktrina kao što je rasizam, tokom niza godina određivala politiku jednog velikog naroda? Kako je moguće da su se tako dugo pomirljivo prihvatila beskorisna žrtvovanja? Kako shvatiti taj kolektivni delirijum, koji je doveo do toga da se počine tolika zlodela i koji je, najzad, čitavu naciju doveo do propasti?

Čitav niz mislilaca pripremao je Nemačku za nacionalistički i autoritativni režim: međutim, nacionalsocijalizam je njihovu misao pretvorio u krvavu karikaturu. Unutrašnji razvoj Nemačke, međunarodna situacija, pa čak, ako želite, i izvesno stanje kapitalizma, objašnjavaju uvođenje »fašizma« 1933. godine. U Evropi je, međutim, bilo i drugih »fašizama«: u Rimu, Madridu, pa čak i u Lisabonu. Nijedan od njih nije bio ni nalik hitlerovskoj diktaturi: nijedan nije bio rasistički, nijedan nije u gasnim komorama ubio milione ljudi.

Istorijskom nužnošću – koju je često bilo moguće izbeći i promeniti – objašnjava se zašto je u Nemačkoj zavedena diktatura. Njome se, međutim, ne može objasniti oblik te diktature. Da bi se shvatio hitlerizam, treba uvesti faktor slučaja. Taj slučaj je bila ličnost Adolfa Hitlera. Lako se može zamisliti ratoborna i arogantna Nemačka sa fon Šlajherom, pa čak i Gregorom Štraserom, ali ne i toliki procvat fanatizma i okrutnosti. Naime, Hitlerova politika se ne temelji na političkom realizmu, ima u njoj nešto nerazumno. Čak je i jevrejsko pitanje, ako je Hitler uopšte smatrao da ono postoji, moglo biti rešeno sporazumnom emigracijom; ali Hitler je želeo da uništi sve Jevreje na svetu. Ekonomskom nužnošću se ne može objasniti postojanje nemačkih koncentracionih logora. Za Hitlera su to bile fabrike smrti. Neki državnik može da pokuša da ratom postigne određeni cilj: za Hitlera, rat je sam po sebi bio cilj; svako osvajanje rađalo je u njemu želju za novim osvajanjem; a kada je i njemu samom bilo jasno da je poraz neminovan, poželeo je da uništi celu Nemačku.

Hitlerova diktatura je osobena upravo po tom mefistofelizmu, po toj potrebi za uništavanjem. Svaku njegovu oduku pokreće bezrazložna okrutnost, koja na kraju, pošlo je prerasla u apsurd, želi da uništi upravo ono za šta se u početku zaklinjala da želi da spase.

Delom zato što je bila izmorena, a delom zato što se prepustila jednoj fanatičnoj volji, Nemačka je ostavila tiraninu određene ruke. Duh ovog jednog čoveka prožeo je čitavu naciju. Oko njega su se nalazili samo tehničari bez političkog mišljenja, kao što je bio Šper, izvršioци bez savesti, kao Himler, ili sujetni zaljubljenici u vlast kao Gering, te je stoga Hitler odlučivao sam.

Iako svi oni koji su u rukama imali deo vlasti u Nemačkoj snose deo odgovornosti za zločine u kojima su učestvovali, ipak je sve njih pokrenula Hitlerova misao ili, ako želite, njegov »genije«.

Hitler nije želeo samo moć, pa čak ni slavu. On je neprestano sledio jednu bezumnu opsesiju.

Rekli smo da je on, pomoću neke vrste političkog »njuha« uspevao da otkrije slabu tačku svojih protivnika i da to valjano iskoristi. Ali ta politika, vešta u pojedinostima, bila je nerazumna u ciljevima koje je sebi postavljala. Izgleda da je navodna Hitlerova moć da općini, kojom se objašnjava njegov uspeh, bila slična onoj koju imaju opsednuti. U tom smislu, on se može smatrati ludakom: ne toliko zbog njegovih nervnih kriza, niti zbog njegovih zastrašujućih izliva besa, već zbog apsurdnog karaktera koji njegova dela na kraju imaju. Da nije bilo dobrih generala i veštih funkcionera, koji su se, često drhteći od straha, trudili da daju smisao njegovim najopasnijim planovima, do njegovog poraza bi verovatno došlo ranije. Međutim, on se na vlasti održao dvanaest godina: ako se žrtvama rata dodaju i oni koji su umrli u logorima, može se reći da je 20 miliona ljudi stradalo voljom jednog jedinog čoveka.

46

BIBLIOGRAFIJA

I. – Prevod knjige *Mein Kampf*

A. Hitler, *Mon combat*, Pariz, Nouvelles Editions Latines, 1934. i 1977, (jedini *integralni* prevod na francuski jezik).

II. – Opšta dela o ovom periodu

J. Bariéty et J. Droz, *République de Weimar et Régime hitlérien (1918– 1945)*, Pariz, Hatier, 1973.

G. Castellan, *La République de Weimar (1918-1933)*, Pariz, A. Colin, 1969.

III. – O Hitleru, nacionalsocijalizmu i III Rajhu

A. Bullock, *Hitler ou les mécanismes de la tyrannie*, 2 sv., Pariz, Marabout Université, 1963.

J. Fest, *Hitler*, 2 sv., Pariz, Gallimard, 1973.

A. Grosser et coll., *Dix leçons sur le nazisme*, Pariz, Fayard, 1976.

W. Hofer, *Le national-socialisme par les textes*, Pariz, Plon, 1963.

W. Maser, *Prénom: Adolf. Nom: Hitler*, Pariz, Plon, 1973.

M.-G. Steinert, *L'Allemagne national-socialiste (1933– 1945)*, Pariz, Ed. Richelieu, 1972.

Od svedočenja, ponekad spornih, ali dragocenih:

A. François-Poncet, *Souvenir d'une ambassade à Berlin*, Pariz, Flammarion, 1946.

A. Speer, *Au coeur du III Reich*, Pariz, Fayard, 1971.

IV. – O nekim posebnim pitanjima

– O ideologiji nacionalsocijalizma i njenim korenima:

E. Jäckel, *Hitler idéologue*, Pariz, Calmann-Lévy, 1973.

E. Vermeil, *Doctrinaires de la révolution allemande (1918– 1938)*, Pariz, Nouvelles Editions Latines, 1948.

– O društvu:

D. Schoenbaum, *La révolution brune : une histoire sociale du III Reich (1933– 1935)*, Pariz, Laffont, 1979.

– O ekonomiji:

Ch. Bettelheim, *L'économie allemande sous le nazisme (un aspect de la décadence du capitalisme)*, Pariz, Maspero, 1971.

– O sistemu koncentracionih logora:

E. Kogon, *L'Etat SS*, Pariz, Seuil, 1971.

O. Wormser-Migot, *Le système concentrationnaire national-socialiste (1933– 1945)*, Pariz, P.

U. F., 1968.

– O antisemitizmu:

S. Friedländer, *L'antisémitisme nazi (Histoire d'une psychose collective)*, Pariz, Seuil, 1971.

– O vojsci:

J. W. Wheeler-Bennet, *Le drame de l'armée allemande*, Pariz, Gallimard, 1955.

47

– O problemima interpretacije:

P. Ayçoberry, *La question nazie (Essai sur les interprétations du national-socialisme (1933–1975))*, Pariz, Seuil, 1979.

Document Outline

-
-
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
-
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -
 -

-
-

-
-
-
-
-
-

Table of Contents

